หลักการแต่งและแปลบาลี
(Pali Composition and Translation)

พันเอก สำราญ ก้านพลูกลาง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

คำนำ

วิชาแต่งและแปลบาลี ซึ่งมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Pali Composition and Translation เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักบาลีไวยากรณ์ การแต่งภาษาบาลี การแปลภาษาบาลี ทั้งโดยอรรถโดยพยัญชนะ และการแต่งและแปลประโยคพิเศษ รวมถึงสำนวนที่ควรทราบ พร้อมทั้งหลักการและวิธีการแต่งฉันท์ภาษาบาลี ด้วย

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ลูกไทยหลานไทยชาวพุทธทุกคน ควรใส่ใจศึกษาเรียนรู้ให้ถ่องแท้ เพราะเป็นภาษาที่จารึกพระไตรปิฎก และเป็นภาษาที่รักษาพุทธศาสนาคือพุทธพจน์ไว้ หากลูกหลานไทยเราไม่ศึกษาเล่าเรียน คือ **“ ไม่เล่าเรียนธรรม ไม่นำแสดงออก ไม่บอกแก่ผู้คน ไม่ท่องบ่นสาธยาย ไม่นำมาไตร่ตรองพิจารณา ”** ภาษาบาลีแล้ว พระพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็จะถึงกาลอวสานสูญสิ้นไปในอนาคตอันไม่ไกลนี้อย่างแน่นอน

แต่หากตราบใด ลูกหลานไทยหรืออนุชนคนรุ่นหลังยังคงศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีอยู่ ตราบนั้นพระพุทธศาสนาก็จะยังอยู่ และยั่งยืนไปตราบเท่านานแสนนาน ดังคำสอนทางศาสนาที่สอนไว้ว่า **“ สาสนฏฺฐิติยา ปน ปริยตฺติ ปมาณ ปณฺฑิโต หิ เตปิฏกๆ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติ ”** ที่แปลว่า การดำรงอยู่แห่งพระศาสนา มีปริยัติสัทธรรม (การศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก) เป็นประมาณ เพราะบัณฑิตได้ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกแล้ว ก็ชื่อว่าย่อมกระทำปฏิบัติสัทธรรมและปฏิเวธสัทธรรม แม้ทั้งสองให้เต็มบริบูรณ์ได้ด้วย

แม้บรรพบุรุษของไทยเรา เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมองเห็นความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียนบาลีพระไตรปิฎก จึงได้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระราชปณิธานของพระองค์ในการทรงสถาปนามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ว่า **“ เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ ”**

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดให้นิสิตชั้นปีที่ ๒ ทุกคณะ เรียนวิชานี้ เพื่อเป็นการต่อเนื่องจากที่เรียนวิชาบาลีไวยากรณ์มาแล้วในชั้นปีที่ ๑ ซึ่งผู้เขียนคิดว่านิสิตทุกคนที่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีนี้ คงจะเพียรพยายามศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนอบรมให้เกิดความรู้ความเข้าใจในวิชานี้ ตามพระราชประสงค์ของพระองค์ผู้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้อย่างแน่นอน และยังถือได้ว่าลูกไทยหลานไทยได้ช่วยกันรักษาพระพุทธศาสนา ให้ยืนยงคงอยู่คู่กับโลกนี้ ตามคำสอนของศาสนาดังกล่าวแล้ว อีกด้วย

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่นิสิตและผู้สนใจในการแต่งและแปลภาษาบาลี ได้ในระดับหนึ่ง อนึ่ง ขอขอบพระคุณครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการนี้ และขออนุญาตทุกท่านผู้รวบรวมเรียบเรียงหนังสือทุกเล่ม ที่ผู้เขียนได้อ้างถึงในบรรณานุกรมท้ายเล่ม เป็นอย่างสูง ไว้ ณ ที่นี้ด้วย ขอทุกท่านได้รับความปรารถนาดีจากผู้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

พันเอก สำราญ ก้านพลูกลาง ป.ธ.๙,พ.ม.
อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตนครราชสีมา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. คำนำ	ก
๒. สารบัญ	ข
๓. บทที่ ๑ บาลีไวยากรณ์,อักขรวิธี,นามศัพท์ , อัพยยศัพท์ โดยสังเขป	๑
๔. บทที่ ๒ อาขยาตและ เครื่องปรุงแต่งอาขยาต ๘ อย่าง	๖
๕. บทที่ ๓ กิตก์ : นามกิตก์ กิริยากิตก์ โดยสังเขป	๑๒
๖. บทที่ ๔ สมาส : โดยกิจ ๒ อย่าง, โดยชื่อ ๖ อย่าง โดยสังเขป	๑๖
๗. บทที่ ๕ ตัทธิต : สามัญตัทธิต ๑๓, ภาวตัทธิต, อัพยยตัทธิต	๑๙
๘. บทที่ ๖ การเรียงนามศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตตินามทั้ง ๘ หมวด	๒๓
๙. บทที่ ๗ ส่วนประกอบการคุมความเข้าเป็นรูปประโยค	๓๘
๑๐. บทที่ ๘ การเรียงศัพท์นิบาต และ ไวยากรณ์	๕๐
๑๑. บทที่ ๙ ประโยคและการแต่งประโยคภาษาบาลี	๕๗
๑๒.บทที่ ๑๐ การแปลงประโยคและการแปลงวาจก	๖๒
๑๓.บทที่ ๑๑ สำนวนไทยกับสำนวนมคธ และประโยคแบบ	๖๗
๑๔. บทที่ ๑๒ คำศัพท์ไทย กับ บาลี ที่มีความหมายต่างกัน	๗๐
๑๕. ตัวอย่างคำถามท้ายเล่ม	๗๔
๑๖. บรรณานุกรม	๘๑

บทที่ ๑

บาลีไวยากรณ์, อักขรวิธี, นามศัพท์ , อัพยยศัพท์ โดยสังเขป

การศึกษา เรื่องการแต่งและแปลบาลี นั้น มีความจำเป็นและสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้พื้นฐานเรื่องบาลีไวยากรณ์มาก่อน จึงจะสามารถแต่งและแปลบาลีได้ ไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถเข้าใจและแต่งแปลบาลีได้เลย

หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คงเห็นความสำคัญเรื่องนี้ จึงให้นิสิตนักศึกษาเรียนบาลีไวยากรณ์ในชั้นปีที่ ๑ ทุกคณะ เพื่อเป็นการปูพื้นฐานความรู้ภาษาบาลีก่อน และให้นิสิตชั้นปีที่ ๒ เรียนเรื่องการแต่งและแปลบาลี ในภายหลังให้ต่อเนื่องกันไป

อย่างไรก็ตาม ก่อนเข้าสู่การศึกษาเรื่องการแต่งและแปลภาษาบาลี ในชั้นนี้ ผู้เขียนจะทบทวนความรู้ความจำตลอดทั้งความเข้าใจในเรื่องบาลีไวยากรณ์ก่อน แต่จะเขียนเพียงสังเขปพอเป็นการเท้าความเดิม เท่านั้น

บาลีไวยากรณ์นั้น แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน หรือ ๔ ภาคใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

๑. อักขรวิธี : วิธีการเกี่ยวกับอักขระ คือ ตัวหนังสือ

๒. วจีวิภาค : การแบ่งคำพูดในภาษาบาลี

๓. วากยสัมพันธ์ : การแสดงความเกี่ยวเนื่องกันในคำพูด (วากย์)

๔. ฉันทลักษณ์ : การแสดงวิธีการแต่งฉันท์บาลี

ประการแรก : อักขรวิธี จะกล่าวถึง ๒ เรื่อง คือ สมัญญาภิธาน ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับ สระ พยัญชนะ ฐาน และกรณ์ ของอักขระ และ เรื่องสนธิ ซึ่งจะพูดถึงการต่อศัพท์และอักขระ ให้เนื่องกันด้วยอักขระ สนธิ นั้น มี ๓ อย่าง คือ สระสนธิ พยัญชนะสนธิ และนิคคหิตสนธิ นอกจากนี้ ยังจะพูดถึงเรื่องสนธิกิริโยปกรณ์ คือเครื่องมือในการต่อ (สนธิ) อีก ๘ อย่าง ได้แก่ โลโป การลบ, อาเทโส การแปลง, อาคโม การลงอักษรใหม่, วิกาโร การทำให้ผิดจากเดิม, ปกติ ปรกติ, ทีโฆ การทำให้ยาว, รัสสัง การทำให้สั้น, และ สัญโญโค การซ้อนตัว ซึ่งมีรายละเอียด ตามที่นิสิตได้ศึกษามาแล้วในชั้นปีที่ ๑ อีกด้วย

ประการที่สอง : วจีวิภาค คือ การแบ่งคำพูด หรือส่วนแห่งคำพูด ซึ่งในภาษาบาลีแบ่งคำพูดออกเป็นส่วนใหญ่ ๆ ๖ ส่วน ด้วยกัน ดังนี้

๑. นามศัพท์ : เสียงหรือสำเนียงที่บอกให้รู้ถึงชื่อ

๒. อัพยยศัพท์ : ศัพท์ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจวิภัตติ

๓. อาขยาต : ศัพท์ที่กล่าวถึงกิริยาอาการของนามศัพท์

๔. กิตก์ : ศัพท์ที่เรี่ยรายกระจัดกระจาย ด้วยปัจจัยหมู่หนึ่ง

๕. สมาส : ศัพท์ที่ย่อพร้อมบท ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป

๖. ตัทธิต : ปัจจัยหมู่หนึ่งที่ใช้แทนศัพท์

วจีวิภาคทั้ง ๖ ส่วน มีเนื้อหาสาระ โดยสังเขป ดังนี้

ก. นามศัพท์ แบ่งออกเป็น ๓ เรื่อง คือ

๑. นามนาม หมายถึง นามที่เป็นชื่อของ คน,สัตว์,สิ่งของ,สถานที่ โดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่

๑.๑ สาธารณนาม : นามที่ใช้ทั่ว ๆ ไป ไม่เจาะจง

๑.๒ อสาธารณนาม : นามที่เจาะจง ไม่ใช้ทั่ว ๆ ไป

๒. คุณนาม หมายถึงนามที่แสดงลักษณะของนามนาม ในข้อ ๑ ให้รู้ว่านาม นามนั้น ๆ มีลักษณะอย่างไร คุณนามนั้น มี ๓ ชั้น ได้แก่

๒.๑ ชั้นปกติ คือลักษณะทั่ว ๆ ไป

๒.๒ ชั้นวิเสส คือลักษณะที่วิเศษกว่าปกติ

๒.๓ ชั้นอติวิเสส คือลักษณะที่วิเศษสุด

๓. สัพพนาม หมายถึงนามที่ใช้แทนชื่อของนามนามในข้อ ๑ ที่ออกชื่อพูดถึงมาครั้งหนึ่งแล้ว สัพพนามนั้น มี ๒ อย่าง คือ

๓.๑ ปุริสสัพพนาม : สัพพนามที่จัดตามบุรุษ (คน) มี ๓ บุรุษ คือ ประถมบุรุษ, มัธยมบุรุษ และ อุตตมบุรุษ

๓.๒ วิเสสนสัพพนาม : สัพพนามที่ใช้เหมือนคุณนาม มี ๒ อย่าง คือ นิยมสัพพนาม (แน่นอน) ๔ ศัพท์ และ อนิยมสัพพนาม (ไม่แน่นอน) ๑๓ ศัพท์

นามศัพท์ ทั้ง ๓ นี้ ต้องประกอบด้วย ลิงค์, วจนะ, วิภัตติ, อายตนิบาต, และ การันต์ จึงจะมีความสมบูรณ์ คือพูดรู้เรื่องเข้าใจกันได้ ทั้ง ๕ อย่างมีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

๑. ลิงค์ : หมายถึง เพศ ของนามศัพท์ มี ๓ เพศ คือ ปุงลิงค์ เพศชาย, อิตถีลิงค์ เพศหญิง และ นปุงสกลิงค์ ไม่ใช่เพศชาย ไม่ใช่เพศหญิง

๒. วจนะ : หมายถึงคำพูด หรือจำนวนของนามศัพท์นั้น ๆ ซึ่งมี ๒ วจนะ คือ เอกวจนะ มีจำนวนหนึ่ง และ พหุวจนะ มีจำนวนมากกว่าหนึ่ง (๒ ขึ้นไป)

๓. วิภัตติ : หมายถึงการแจกหรือจำแนกนามศัพท์ ให้มีรูปแตกต่างไปจากเดิม แจกตามวิภัตติ ๗ หรือ ๘ หมวด คือ ปฐมาวิภัตติ, ทุติยาวิภัตติ, ตติยาวิภัตติ, จตุตถีวิภัตติ, ปัญจมีวิภัตติ, ฉัฏฐีวิภัตติ, สัตตมีวิภัตติ และ อาลปนวิภัตติ

สำหรับตัววิภัตตินั้น มีหมวดละ ๒ ตัว เป็นฝ่ายเอกวจนะ ๗ ตัว และฝ่ายพหุวจนะ ๗ ตัว รวม ๑๔ ตัว และหากรวมทั้งอาลปนะวิภัตติด้วย ก็มี ๑๖ ตัว ดังนี้

๓.๑ ปฐมาวิภัตติ	สิ	โย
๓.๒ ทุติยาวิภัตติ	อำ	โย
๓.๓ ตติยาวิภัตติ	นา	หิ
๓.๔ จตุตถีวิภัตติ	สฺ	นำ
๓.๕ ปัญจมีวิภัตติ	สฺมา	หิ
๓.๖ ฉัฏฐีวิภัตติ	สฺ	นำ
๓.๗ สัตตมีวิภัตติ	สฺมึ	สุ
๓.๘ อาลปนวิภัตติ	สิ	โย (ยืมมาจากปฐมาวิภัตติ)

๔. อายตนิบาต : แปลว่า ตกลง คือ ตกลงในระหว่างนามศัพท์กับกิริยาศัพท์ จำง่าย ๆ คือ คำแปลหรือคำเชื่อมคำต่อ ประจำหมวดวิภัตติ ทั้ง ๘ หมวด นั่นเอง ซึ่งมีคำแปลหรือคำเชื่อมคำต่อแต่ละหมวดวิภัตติ ดังนี้

๔.๑ ปฐมาวิภัตติ แปลว่า อันว่า.....หากเป็น พหุวจนะ ให้เพิ่มคำว่า ทั้งหลาย ต่อคำนามนามทุกวิภัตติ เช่น ปริโส เอก. อันว่าบุรุษ พหุ. อันว่าบุรุษทั้งหลาย

๔.๒ ทุติยาวิภัตติ แปลว่า ซึ่ง, สู่, ยัง, สิ้น

๔.๓ ตติยาวิภัตติ แปลว่า ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี

๔.๔ จตุตถีวิภัตติ แปลว่า แก่, เพื่อ, ต่อ

๔.๕ ปัญจมีวิภัตติ แปลว่า แต่, จาก, กว่า, เหตุ

๔.๖ ฉัฏฐีวิภัตติ แปลว่า แห่ง, ของ, เมื่อ

๔.๗ สัตตมีวิภัตติ แปลว่า ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ

๔.๘ อาลปนวิภัตติ แปลว่า แนะ, ดูก่อน, ข้าแต่

๕. การันต์ : หมายถึงสระที่สุดของนามนาม นามนามทุกคำมีสระที่สุดของศัพท์หรือของคำทั้งนั้น การันต์หรือสระที่สุดของนามนามนั้น มี ๖ ตัว คือ อะ อา อิ อี อุ อู ซึ่งนำไปใช้กับลิงค์ทั้ง ๓ ลิงค์ ได้แต่ละลิงค์ ดังนี้

๕.๑ ปุงลิงค์ เพศชาย มี ๕ การันต์ คือ อ อิ อี อุ อู

๕.๒ อิตถีลิงค์ เพศหญิง มี ๕ การันต์ คือ อา อิ อี อุ อู

๕.๓ นปุงสกลิงค์ ไม่มีเพศ มี ๓ การันต์ คือ อ, อิ, อุ

ข. อัพยยศัพท์ : หมายถึงศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตติเหมือนกับนามศัพท์ไม่ได้ จะต้องคงรูปอยู่อย่างเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง อัพยยศัพท์นั้น มี ๓ พวก คือ

๑. อุปสัค : แปลว่า ขัดข้อง ใช้นำหน้าคำนามและกิริยา มี ๒๐ ตัว คือ อติ, อธิ, อนุ, อป, อปิ หรือ ปิ, อภิ, อว หรือ โอ, อุ, อุป, ทุ, นิ, ป, ปฏิ, ปรา, ปริ, วิ, สํ, สุ ตัวอย่าง เช่น อติสุนฺทโร, อธิสกฺกาโร, อนุเฉโร , อปเนติ, สุจริตํ และ ทุจฺจริตํ เป็นต้น

๒. นิบาต : แปลว่าตกลง หมายถึงศัพท์ที่ใช้ลงในระหว่าง นามศัพท์บ้าง กิริยาศัพท์บ้าง มี ๑๕ นิบาต (หมวด) ดังนี้

๒.๑ นิบาตบอกอาลปนะ : คำเรียกร้อง มี ๑๐ ศัพท์

๒.๒ นิบาตบอกกาล : บอกกาลเวลา มี ๙ ศัพท์

๒.๓ นิบาตบอกที่ : บอกสถานที่ มี ๑๖ ศัพท์

๒.๔ นิบาตบอกปริเฉท : บอกการกำหนด มี ๑๐ ศัพท์

๒.๕ นิบาตบอกอุปมาอุปมัย : การเปรียบเทียบ มี ๖ ศัพท์

๒.๖ นิบาตบอกประการ : ประการใดประการหนึ่ง มี ๓ ศัพท์

๒.๗ นิบาตบอกปฏิเสธ : บอกปฏิเสธ มี ๗ ศัพท์

๒.๘ นิบาตบอกได้ยินเล่าลือ : บอกความเล่าลือ มี ๓ ศัพท์

๒.๙ นิบาตบอกปริกัป : บอกเงื่อนไข มี ๖ ศัพท์

๒.๑๐ นิบาตบอกคำถาม : นิบาตคำถาม มี ๘ ศัพท์

๒.๑๑ นิบาตบอกคำรับ : บอกรับคำ มี ๒ ศัพท์

๒.๑๒ นิบาตบอกคำเตือน : บอกเตือน มี ๓ ศัพท์

๒.๑๓ นิบาตผูกศัพท์ ฯลฯ : ผูกประโยค มี ๘ ศัพท์

๒.๑๔ นิบาตทำให้เต็ม : ทำบทให้เต็ม มี ๗ ศัพท์

๒.๑๕ นิบาตบอกเนื้อความ : บอกเนื้อความต่าง ๆ มี ๓๑ ศัพท์

ตัวอย่าง เช่น ยคฺเฆ, ภนฺเต, อถ, อุทฺธ, ยาว, ยถา,ตถา,เอวๆ, มา,กิร,สเจ และ อาม เป็นต้น

๓. ปัจจัย : ใช้ลงท้ายศัพท์ เป็นเครื่องหมายวิภัตติ (บอกวิภัตติ) แต่หากลงท้ายธาตุ เป็นเครื่องหมายกิริยา ปัจจัย มี ๔ พวก ดังนี้

๓.๑ โต ปัจจัย : เป็นเครื่องหมาย ตติยาวิภัตติ แปลว่า ข้าง

๓.๒ ตร, ตถ, ห, ร, หิ, หๆ, หิญฺจนๆ และ ว ปัจจัย เป็นเครื่องหมาย สัตตมีวิภัตติ (แปลตามอายตนิบาต หมวดสัตตมีวิภัตติ)

๓.๓ ทา, ทานิ. รหิ, ธุนา, ทาจนๆ, ชฺช และ ชฺชุ ปัจจัย เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ ลงในกาล (เวลา) เช่น สพฺพทา, อิทานิ, อชฺช และ ปรชฺชุ เป็นต้น

๓.๔ ตฺเว, ตุๆ, ตูน, ตฺวา, ตฺวาน ปัจจัย รวมทั้งปัจจัยที่อาเทศออกจาก ตฺวา ปัจจัย ที่เป็นกิริยากิตก์ เป็น อัพยยปัจจัย คือแจกด้วยวิภัตติไม่ได้ มี ๕ ศัพท์ คือ กาตฺเว, กาตุๆ แปลว่า เพื่ออันทำ และ กาตูน, กตฺวา และ กตฺวาน แปลว่า ทำแล้ว เป็นต้น

สังขยา : มีเครื่องประกอบนามนามอีกอย่างหนึ่งที่ควรทราบในบทเรียนนี้ คือ สังขยา ซึ่งแปลว่า ศัพท์เป็นเครื่องกำหนดนับนามนาม เพื่อให้ทราบว่า นามนามนั้นมีจำนวนมากน้อยเท่าไร สังขยา นั้น มี ๒ อย่าง คือ ปกติสังขยา และ ปูรณสังขยา มีสาระสังเขป ดังนี้

๑. ปกติสังขยา : การนับตามลำดับปกติ เช่น เอก หนึ่ง, ทฺวิ สอง, ติ สาม, จตุ สี่, ปญฺจ ห้า, ฉ หก, สตฺต เจ็ด, อฏฺฐ แปด, นว เก้า, ทส สิบ, เอกาทส สิบเอ็ด, ทฺวาทส สิบสอง, เตรส สิบสาม, จตุทฺทส สิบสี่, ปญฺจทส สิบห้า, ฯลฯ วีส,วีสติ ยี่สิบ, ติๆส,ติๆสติ สามสิบ, จตฺตาฬีส สี่สิบ, ปญฺญาส,ปณฺณาส ห้าสิบ, สฏฺฐี หกสิบ, สตฺตติ เจ็ดสิบ, อสีติ แปดสิบ, นวุติ เก้าสิบ, สตๆ ร้อย, สหสฺสๆ พัน, ทสสหสฺสๆ หมื่น, สตสหสฺสๆ, ลกฺขๆ แสน, ทสสตสหสฺสๆ ล้าน, โกฏิ โกฏิ

๒. ปูรณสังขยา : การนับจำนวนเต็ม เป็นที่ที่ ซึ่งจะมีคำลงท้ายด้วย ติย,ถ,ฐ,ม, อี โดยมากลงท้าย ม ดังนี้ ปฐโม ที่ ๑, ทุติโย ที่ ๒, ตติโย ที่๓, จตุตฺโถ ที่ ๔, ปญฺจโม ที่ ๕, ฉฏฺโฐ ที่ ๖, สตฺตโม ที่ ๗ , อฏฺฐโม ที่ ๘ , นวโม ที่ ๙ เป็นต้น

บทที่ ๒

อาขยาต และเครื่องปรุงอาขยาต โดยสังเขป

อาขยาต หมายถึง ศัพท์กล่าวกิริยา คือ การกระทำต่าง ๆ ของนามศัพท์ ที่กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑ อาขยาต นั้น มีเครื่องปรุงแต่งทั้งหมด ๘ อย่าง คือ วิภัตติ, กาล, บท, วจนะ, บุรุษ, ธาตุ, วาจก และ ปัจจัย ซึ่งมีสาระโดยสังเขป แต่ละอย่าง ดังนี้

๑. *วิภัตติ* : วิภัตติอาขยาต ใช้สำหรับแจกธาตุ เพื่อให้รู้ กาล, บท, วจนะ และ บุรุษ วิภัตติ มีทั้งหมด ๕๖ ตัว จัดเป็น ๘ หมวด และแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่าย ปรัสสบท และ ฝ่ายอัตตโนบท จัดตาม บุรุษ ๓ บุรุษ ดังนี้

๑.๑ หมวดวัตตมานาวิภัตติ : หมวดวัตตมานาวิภัตติ นี้ บอกปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่, ย่อม, จะ ดังนี้

	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.
ป.	ติ	อนฺติ	ป.	เต	อนฺเต
ม.	สิ	ถ	ม.	เส	วฺเห
อุ.	มิ	ม	อุ.	เอ	มฺเห

๑.๒ หมวดปัญจมีวิภัตติ : ใช้เป็นอนุตตกาล แต่อนุโลมเข้ากับปัจจุบันกาล แปลว่า จง, เถิด, ขอ—จง ดังนี้

	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.
ป.	ตุ	อนฺตุ	ป.	ตำ	อนฺตำ
ม.	หิ	ถ	ม.	สฺสุ	วฺโห
อุ.	มิ	ม	อุ.	เอ	อามฺหเส

๑.๓ หมวดสัตตมีวิภัตติ : เป็นอนุตตกาลแต่อนุโลมเข้ากับปัจจุบันกาล เช่นกัน แปลว่า ควร, พึง ดังนี้

	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก.	พหุ	บุรุษ	เอก.	พหุ.

ป.เอยฺย	เอยฺยุ๎		ป.	เอถ	เอรั๎
ม. เอยฺยาสิ	เอยฺยาถ		ม.	เอโถ	เอยฺยวฺโห
อุ.เอยฺยามิ	เอยฺยาม		อุ.	เอยฺยั๎	เอยฺยามฺเห

๑.๔ หมวดปโรกขาวิภัตติ : หมวดนี้ไม่ค่อยมีใช้ ที่ใช้เห็นมี ๒ ตัว คือ อ กับ อุ วิภัตติ เช่น อาห กับ อาหุ ใช้บอก อดีตกาล แปลว่า แล้ว ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.
ป.	อ	อุ	ป.	ตถ	เร
ม.	เอ	ตถ	ม.	ตโถ	วโห
อุ.	อั๎	มฺห	อุ.	อึ	มฺเห

๑.๕ หมวดหิยัตตนีวิภัตติ : ใช้บอกอดีตกาล แปลว่า แล้ว ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.
ป.	อา	อู	ป.	ตฺถ	ตฺถุ๎
ม.	โอ	ตฺถ	ม.	เส	วฺหั๎
อุ.	อั๎	มฺห	อุ.	อึ	อมฺหเส

๑.๖ หมวดอัชชัตตนีวิภัตติ : ใช้บอกอดีตกาล แปลลว่า แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้ - แล้ว ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.
ป.	อี	อุ๎	ป.	อา	อู
ม.	โอ	ตฺถ	ม.	เส	วฺหั๎
อุ.	อึ	มฺหา	อุ.	อั๎	มฺเห

๑.๗ หมวดภวิสสันติวิภัตติ : ใช้บอกอนาคตกาล แปลว่า จัก นิยมลง อิ อาคม หลังธาตุและปัจจัย ดังนี้

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.

ป.	สฺสติ	สฺสนฺติ	ป.	สฺสเต	สฺสนฺเต
ม.	สฺสสิ	สฺสถ	ม.	สฺสเส	สฺสวฺเห
อุ.	สฺสามิ	สฺสาม	อุ.	สฺสํ	สฺสามฺเห

๑.๘ หมวดกาลาติปัตติ : ใช้บอกอนาคตกาล แปลว่า จัก—แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้—แล้ว นิยมลง อ อาคม หลังธาตุหรือปัจจัย ดังนี้

	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก.	พหุ.	บุรุษ	เอก.	พหุ.
ป.	สฺสา	สฺสํสุ	ป.	สฺสถ	สฺสึสุ
ม.	สฺเส	สฺสถ	ม.	สฺสเส	สฺสวฺเห
อุ.	สฺสํ	สฺสามฺหา	อุ.	สฺสํ	สฺสามฺเห

๒. อาคม : การลงอักษรใหม่ อาคมของอาขยาต มี ๕ ตัว ซึ่งใช้ลงวิภัตติ ดังนี้

๒.๑ อ อาคม แปลว่า ได้ ใช้ลงหน้าธาตุ ที่ประกอบด้วยวิภัตติ ๓ หมวด คือ หิยัตตนีวิภัตติ อัชชัตตนีวิภัตติ และ กาลาติปัตติวิภัตติ

๒.๒ อิ อาคม ใช้ลงหลังธาตุและปัจจัย ที่ประกอบด้วยวิภัตติ ๓ หมวด คือ อัชชัตตนีวิภัตติ ภวิสสันติวิภัตติ และ กาลาติปัตติวิภัตติ

๒.๓ ส อาคม ใช้ลงหลังปัจจัย ที่ประกอบด้วยวิภัตติ ๑ หมวด คือ อัชชัตตนีวิภัตติ เท่านั้น เช่น อคมาสิ อกาสิ ปติฏฺฐาสิ เป็นต้น

๒.๔ ห อาคม ไม่นิยมใช้ประกอบวิภัตติหมวดใด แต่นิยมใช้ลงกับ ฐา ธาตุ เช่น ปติฏฺฐหติ อุปฏฺฐหนฺ เป็นต้น

๒.๕ อำ อาคม ใช้ลงกับธาตุ ในหมวด รุธ ธาตุ เท่านั้น เช่น รุนฺธติ เป็นต้น

๓. กาล : กาล แปลว่า เวลา โดยย่อ มี ๓ กาล คือ ปัจจุบันกาล อดีตกาล และ อนาคตกาล แต่โดยพิสดารมี ๘ กาล ดังนี้

๓.๑ ปัจจุบันกาล คือ กาลที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แบ่งเป็น ๓ กาลย่อย คือ

๓.๑.๑ ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่

๓.๑.๒ ปัจจุบันใกล้อดีต แปลว่า ย่อม

๓.๑.๓ ปัจจุบันใกล้อนาคต แปลว่า จะ

๓.๒ **อดีตกาล** คือ กาลที่ล่วงไปแล้ว แบ่งเป็น ๓ คือ

๓.๒.๑ ล่วงแล้วไม่มีกำหนดแปลว่า แล้ว ใช้กับปโรกขาวิภัตติ

๓.๒.๒ ล่วงแล้ววานนี้ แปลว่า แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้-แล้ว ใช้วิภัตติหมวดหิยัตตนีวิภัตติ

๓.๒.๓ ล่วงแล้ววันนี้ แปลว่า แล้ว เช่นกัน หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้—แล้ว ใช้วิภัตติหมวดอัชชัตตนีวิภัตติ

๓.๓ **อนาคตกาล** คือ กาลที่ยังมาไม่ถึง แบ่งเป็น ๒ กาล คือ

๓.๓.๑ อนาคตของปัจจุบัน แปลว่า จัก ใช้ภวิสสันติวิภัตติ

๓.๓.๒ อนาคตของอดีต แปลวว่า จัก—แล้ว หากมี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้—แล้ว ใช้กาลาติปัตติวิภัตติ

๔. บท : แปลว่า ถึง หรือ เป็นเครื่องถึง มี ๒ อย่าง คือ

๔.๑ ปรัสสบท บทเพื่อผู้อื่น ใช้กิริยากัตตุวจก และ เหตุกัตตุวาจก

๔.๒ อัตตโนบท บทเพื่อตน ใช้กิริยากัมมวาจก,ภาววาจก,เหตุกัมมวาจก

๕. วจนะ : แปลว่า คำพูด มี ๒ วจนะเหมือนนามศัพท์ มีข้อควรจำดังนี้

๕.๑ ประธานบทเดียว เป็น วจนะ ใด กิริยาต้องเป็น วจนะ นั้น

๕.๒ ประธานเอกวจนะหลายบท ควบด้วย จ กิริยาต้องเป็นพหุวจนะ

๕.๓ ประธานเป็นเอกวจนะหลายบท ควบด้วย วา กิริยาต้องเป็นเอกวจนะ

๕.๔ ประธานเป็นพหุวจนะ ควบด้วย จ หรือ วา กิริยาก็ต้องเป็นพหุวจนะ

๖. บุรุษ : แปลว่า คน อาขยาต มีบุรุษ ๓ บุรุษ คือ ประถมบุรุษ มัธยมบุรุษ และ อุตตมบุรุษ มีข้อควรทำความเข้าใจ ดังนี้

๖.๑ เวลาเขียนต้องระวัง วจนะ กับ บุรุษ ของตัวประธานและกิริยา ต้องตรงกันเสมอ เช่น มยํ ภญฺเต ฯเปฯ สีลานิ ยาจาม ฯ เป็นต้น (มยํ สัมพันธ์กับ ยาจาม)

๖.๒ วิภัตติ ที่เป็นประถมบุรุษ ต้องเขียนตัวประธานกำกับไว้ด้วย แต่วิภัตติที่เป็นมัธยมบุรุษและอุตตมบุรุษ ไม่ต้องเขียนตัวประธานกำกับไว้ด้วย ก็ได้

๗. ธาตุ : ธาตุ แปลว่า ผู้ทรงไว้ หมายถึงกิริยาศัพท์ที่เป็นมูลราก ว่าโดยชนิด ธาตุ มี ๒ อย่าง คือ สกัมมธาตุ ธาตุที่ต้องเรียกหาตัวกรรม และ อกัมมธาตุ ธาตุที่ไม่ต้องเรียกหาตัวกรรม แต่ว่าโดยหมวด มี ๘ หมวด ดังนี้

๗.๑ หมวด ภู ธาตุ : ลง อ และ เอ ปัจจัย เฉพาะที่เปลี่ยนแปลง มี ภู, หุ, สี, มร และ คม ธาตุ เช่น ภวติ, ภวนฺติ และ โหติ, อโหสิ เป็นต้น

๗.๒ หมวด รุธ ธาตุ : ลง อ และ เอ ปัจจัย และลง นิคคหิต อาคม ที่พยัญชนะต้นธาตุ และแปลงนิคคหิต เป็นพยัญชนะสุดวรรคทั้ง ๕ (ง,ญ,ณ,น,ม)

๗.๓ หมวด ทิว ธาตุ : ลง ย ปัจจัย ถ้าธาตุตัวเดียวให้คง ย ไว้ แต่ถ้าธาตุ ๒ ตัว ให้แปลง ย กับที่สุดธาตุเป็นอย่างอื่น

๗.๔ หมวด สุ ธาตุ : ลงปัจจัย ๒ ตัว คือ ณุ และ ณา ปัจจัย ณุ ปัจจัย ให้ พฤทธิ์ อุ ที่ ณุ เป็นโอ ส่วน ณา ปัจจัย ลงแล้วให้คงไว้

๗.๕ หมวด กี ธาตุ : ลง ณา ปัจจัยตัวเดียว ข้อควรจำคือ ลง ณา คง ณา ไว้, เฉพาะ ญา ธาตุ ให้แปลง ญา เป็น ชา, เฉพาะ กี ธาตุ นิยมแปลง น เป็น ณา

๗.๖ หมวด คห ธาตุ : ลง ณฺหา ปัจจัย เมื่อลงแล้วให้ลบ ห ที่สุดธาตุสีย เช่น ค+ณฺหา+ติ สำเร็จเป็น คณฺหาติ เป็นต้น

๗.๗ หมวด ตฺน ธาตุ : ลง โอ ปัจจัย เมื่อลงโอ แล้ว ให้คงโอ ไว้ เช่น กร+โอ+ติ สำเร็จเป็น กโรติ เป็นต้น

๗.๘ หมวด จุร ธาตุ : ลง เณ และ ณย ปัจจัย หากต้นธาตุเป็น รัสสะ ให้ ทีฆะ หรือ พฤทธิ์ หรือ วิการ ได้ หากต้นธาตุเป็น สังโยค ห้าม ทีฆะ เช่น ตกฺก+เณ+ติ ตกฺเกติ

๘. วาจก : ศัพท์ กิริยา ที่ประกอบด้วย วิภัตติ,กาล, บท, วจนะ, บุรุษ และ ธาตุ จัดเป็น วาจก ซึ่งแปลว่า ผู้กล่าว คือกล่าวบทที่เป็นประธานของกิริยา วาจก นั้น มี ๕ อย่าง คือ

๘.๑ กัตตุวาจก : ยกตัวผู้ทำเองขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค ใช้ได้ทั้งกิริยา ที่เป็นสกัมมธาตุ และ อกัมมธาตุ ลงปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ,เอ, ย, ณุ, ณา, นา, ณฺหา, โอ, เณ, ณย

๘.๒ กัมมวาจก : ยกสิ่งที่ถูกทำขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค ใช้เฉพาะ กิริยาที่เป็น สกัมมธาตุ มีปัจจัย ๑ ตัว ย ปัจจัย และลง อิ อาคม หน้า ย ปัจจัยนั้น

๘.๓ ภาววาจก : ใช้เฉพาะ อกัมมธาตุ กล่าวแต่ความมีความเป็น ไม่มีตัว ประธาน มีใช้น้อย เพราะหากเป็น ภาววาจก จะใช้ ตพฺพ ปัจจัย ในนามกิตก์แทน ใช้ ย ปัจจัยตัวเดียว เช่น เตน ภูยเต เป็นต้น

๘.๔ เหตุกัตตุวาจก : ยกผู้ใช้ผู้อื่นให้ทำ ขึ้นเป็นตัวประธาน ใช้ได้ทั้งกิริยาที่ เป็นสกัมมธาตุและอกัมมธาตุ มีปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ, ณย, ณาเป, ณาปย

๘.๕ เหตุกัมมวาจก : ยกผู้หรือสิ่งที่ถูกเขาใช้ให้ทำ ขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค ลงปัจจัย ๑๐ ตัว ตามที่กล่าวแล้ว ในข้อ ๘.๑ ตัวใดตัวหนึ่ง และลง ณาเป ปัจจัย กับทั้ง อิ อาคม หน้า ย ด้วยเสมอ จะมีรูปเป็น -าปิย เช่น ปาจาปิยเต เป็นต้น

๙. ปัจจัย : ปัจจัย เป็นเครื่องหมายให้รู้ วาจก ตามที่กล่าวในข้อ ๘ ปัจจัย จัดเป็น ๕ หมวด ตามวาจก ทั้ง ๕ ดังนี้

๙.๑ กัตตุวาจก มีปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ, เอ, ย, ณุ, ณา, นา, ณุหา, โอ, เณ, ณุย

๙.๒ กัมมวาจก มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ย ปัจจัย กับ อิ อาคม หน้า ย ปัจจัย

๙.๓ ภาววาจก มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ย ปัจจัย

๙.๔ เหตุกัตตุวาจก มีปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ, ณุย, ณาเป, ณาปย

๙.๕ เหตุกัมมวาจก มีปัจจัย ๑๐ ตัว (ตามข้อ ๙.๑) และลง ณาเป ปัจจัยในกัตตุวาจก และ ย ปัจจัย กับ อิ อาคม หน้า ย ด้วย

๑๐. อาย, อิย ปัจจัย : เป็นไปในความประพฤติ และ เป็นกัตตุวาจก ใช้ประกอบกับนามศัพท์ ให้เป็นกิริยาศัพท์ มีข้อสังเกตดังนี้

๑๐.๑ ถ้าประกอบกับนามนาม แปลว่า “ ประพฤติให้เป็นเพียงดัง ” เช่น พุทฺธายติ ประพฤติให้เป็นเพียงดังพระพุทธเจ้า เป็นต้น

๑๐.๒ ถ้าประกอบกับคุณนาม แปลว่า “ประพฤติ ” เช่น จิรายติ ประพฤติช้าอยู่แล้ว เป็นต้น (มูลรากของกิริยาอาขยาต มี ๒ ตัว คือ ธาตุ และ นามกิตก์ ที่ประกอบด้วย อาย และ อิย ปัจจัย)

๑๑. ปัจจัยนอกแบบ : หมายถึงปัจจัยที่มิได้จัดไว้ ในแบบท่องจำ แต่เวลาแปลหนังสือมักจะพบปัจจัยพวกนี้ด้วย ปัจจัยนอกแบบนี้ มี ๘ ตัว คือ อล, อาร, อาล, อิ, อี, อุณา, ปุป และ ยิร ปัจจัย แต่ที่พบมากที่สุดมี ๒ ตัวเท่านั้น คือ อุณา และ ยิร ปัจจัย

ตัวอย่าง อุณา ปัจจัย เช่น ปาป+อุณา+ติ สำเร็จรูปเป็น ปาปุณาติ สำหรับ ยิร ปัจจัย มีตัวอย่าง เช่น กร+ยิร+เอยฺย สำเร็จรูป เป็น กยิรา ลบ ร ที่สุดธาตุ เสีย แล้วแปลง เอยฺย เป็น อา สำเร็จรูปเป็น กยิรา แปลว่า พึงกระทำ เป็นต้น

บทที่ ๓

กิตก์ : นามกิตก์ กิริยากิตก์

กิตก์ : แปลว่า เรี่ยราย มาจาก กิร ธาตุ ต ปัจจัย ลบที่สุดธาตุ ลง ก สกัด วิเคราะห์ว่า (กิตปจฺจเยน) กิรตีติ กิตโก ศัพท์ใดย่อมเรี่ยรายด้วยปัจจัยกิตก์ เพราะเหตุนั้น ศัพท์นั้นชื่อว่า กิตโก ศัพท์ที่เรี่ยรายด้วยปัจจัยกิตก์

กิตก์ เป็นศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องหมายเนื้อความของนามศัพท์และกิริยาศัพท์ ที่ต่าง ๆ กัน กิตก์นั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. นามกิตก์ : กิตก์ที่เป็นนามนามและคุณนาม กิตก์ที่เป็นนามนาม แปลตามลำพังได้ ไม่ต้องหาบทอื่นมาเป็นประธาน ส่วนกิตก์ที่เป็นคุณนามแปลตามลำพังไม่ได้ ต้องหาบทอื่นมาเป็นประธาน ในนามกิตก์นั้นจัดเป็น สาธนะ คือบทสำเร็จหรือบทปลง ซึ่งมีปัจจัยเป็นเครื่องหมาย ว่าศัพท์นี้เป็นสาธนะนั้น ๆ มี ๗ สาธนะ ด้วยกัน ดังนี้

๑.๑ กัตตุสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้ทำเอง คือประกอบกิริยานั้นเอง กัตตุสาธนะ มี ๓ รูป คือ

๑.๑.๑ กัตตุรูปกัตตุสาธนะ แปลว่า ผู้ เช่น กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร (บุคคลใด) ย่อมกระทำซึ่งการงาน เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า กมฺมกาโร ผู้ทำซึ่งการงาน

๑.๑.๒ กัตตุรูปกัตตุสาธนะ ลงในอรรถ ตัสสีละ แปลว่า ผู้....โดยปกติ เช่น เช่น พาราณสิยํ วสติ สีเลนาติ พาราณสีวาสี (บุคคลใด) ย่อมอยู่ในเมืองพาราณสี โดยปกติ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าผู้อยู่ในเมืองพาราณสีโดยปกติ

๑.๑.๓ สมาสรูปตัสสีลสาธนะ แปลว่า ผู้มี.....เป็นปกติ เช่น สจฺจวตฺตุ สีลมสฺสาติ สจฺจวาที อันว่าการกล่าวความสัจ เป็นปกติของบุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้มีการกล่าวความสัจเป็นปกติ

๑.๒ กัมมสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้ถูกทำ มี ๒ รูป ดังนี้

๑.๒.๑ กัตตุรูปกัมมสาธนะ แปลว่า เป็นที่..... เช่น ปิเยติ นนฺติ ปิโย อันว่ามารดา ย่อมรักซึ่งบุตรนั้น เหตุนั้น บุตรนั้นชื่อว่าเป็นที่รักของมารดา

๑.๒.๒ กัมมรูปกัมมสาธนะ แปลว่า อันเขา..... เช่น ทุกฺเขน กริยตีติ ทุกฺกรํ (อันว่ากรรมใด) อันเขาย่อมทำโดยยาก เพราะเหตุนั้น กรรมนั้นชื่อว่าอันเขาทำโดยยาก

๑.๓ ภาวสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่บอกกิริยาคือความทำของผู้ทำ มีรูปเป็น

ภาวรูป อย่างเดียว แปลว่า ความ,การ หรือ อัน ตั้งวิเคราะห์ได้ ๓ แบบ คือ ทั้งอาขยาต นามกิตก์ และ กิริยากิตก์ เช่น คมนำ อันว่าการไป, คนฺตพฺพนฺติ คมนำ หรือ คจฺฉเตติ คมนำ เป็นต้น

๑.๔ กรณสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของเครื่องมือกระทำ มี ๒ รูป คือ

๑.๔.๑ กัตตุรูปกรณะสาธนะ แปลว่า เป็นเครื่อง หรือ เป็นเหตุ เช่น พุชฺฌติ เตนาติ โพธิ พระพุทธเจ้าย่อมตรัสรู้ ด้วย (ญาณ) นั้น เพราะเหตุนั้น ญาณนั้นชื่อว่าเป็นเครื่องตรัสรู้ (แห่งพระพุทธเจ้า)

๑.๔.๒ กัมมรูป กรณะสาธนะ แปลว่า เป็นเครื่องอันเขา หรือ เป็นเหตุอันเขา เช่น สำวณฺณิยติ เอตายาติ สำวณฺณนา อันว่าเนื้อความ อันเขาย่อมพรรณนาพร้อมด้วยวาจานั้น เพราะเหตุนั้น วาจานั้นชื่อว่าเป็นเครื่องอันเขาพรรณนาพร้อม

๑.๕ สัมปทานสาธนะ หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งที่ได้รับผลของการกระทำ (ใช้ ต ศัพท์ ที่เป็นจตุตถีวิภัตติ คือ ตสฺส) สัมปทานสาธนะ มีที่ใช้น้อยมาก แบ่งเป็น ๒ รูป คือ

๑.๕.๑ กัตตุรูป สัมปทานสาธนะ แปลว่า เป็นที่..... เช่น สมฺปเทติ ตสฺสาติ สมฺปทานำ อันว่าบุคคลย่อมมอบให้แก่วัตถุนั้น เพราะเหตุนั้น (วัตถุ) นั้น ชื่อว่าเป็นที่มอบให้ (แห่งบุคคล)

๑.๕.๒ กัมมรูป สัมปทานสาธนะ แปลว่า เป็นที่อันเขา เช่น สมฺปทิยเต ตสฺสาติ สมฺปทานำ อันว่าสักการะ อันเขาย่อมมอบให้แก่วัตถุนั้น เพราะเหตุนั้น วัตถุนั้นชื่อเป็นที่อันเขามอบให้ (ซึ่งสักการะ)

๑.๖ อปทานสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของแดน ที่ไปปราศจากการกระทำ (ใช้ ต หรือ เอต ศัพท์ที่เป็นปัญจมีวิภัตติ คือ ตสฺมา) มีรูปอย่างเดียว แปลว่า เป็นแดน เช่น ภายติ ตสฺมาติ ภีโม อันว่าบุคคลย่อมกลัวแต่ (ยักษ์) นั้น เพราะเหตุนั้น อันว่ายักษ์นั้นชื่อว่า (ภีโม) เป็นแดนกลัวแห่งบุคคล

๑.๗ อธิกรณะสาธนะ : หมายถึงศัพท์ที่เป็นชื่อของที่ ที่เป็นสถานที่กระทำ (ใช้ ต ศัพท์ ที่เป็นสัตตมีวิภัตติ คือ ตสฺมึ แต่ส่วนมากใช้ เอตฺถ) แบ่งเป็น ๒ รูป คือ

๑.๗.๑ กัตตุรูป อธิกรณะสาธนะ แปลว่า เป็นที่.....เช่น พุชฺฌติ เอตฺถาติ โพธิ อันว่าพระพุทธเจ้า ย่อมตรัสรู้ที่ (ต้นไม้) นั้น เพราะเหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า (โพธิ) เป็นที่ตรัสรู้ (ของพระพุทธเจ้า)

๑.๗.๒ กัมมรูป อธิกรณะสาธนะ แปลว่า เป็นที่อันเขา.....เช่น พุธิยเต เอตฺถาติ โพธิ อันว่าธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสรู้ ที่ต้นไม้นั้น เพราะเหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า โพธิ ต้นไม้เป็นที่อันพระพุทธเจ้าตรัสรู้

ปัจจัยนามกิตก์ : นามกิตก์นั้น มีปัจจัย ๑๔ ตัว แบ่งเป็น ๓ พวก ดังนี้

๑. กิตปัจจัย มี ๕ ตัว คือ กฺวิ ณิ ณฺวุ ตุ รู มีรูปเป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

๒. กิจจปัจจัย มี ๒ ตัว คือ ข ณฺย มีรูปเป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ และภาวรูป ภาวสาธนะ

๓. กิตกิจจปัจจัย มี ๗ ตัว คือ อ อิ ณ เตฺว ติ ตุ์ ยุ และเป็นได้ทุกรูป ทุกสาธนะ

๒. กิริยากิตก์ : ได้แก่กิตก์ที่เป็นกิริยา มีเครื่องปรุงโดยพิสดาร ๖ อย่าง คือ วิภัตติ กาล วจนะ ธาตุ วาจก และ ปัจจัย แต่โดยย่อมีเพียง ๓ อย่าง เท่านั้น คือ วิภัตติ กาล และ ปัจจัย แต่ละอย่างมีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ วิภัตติ : กิริยากิตก์นี้ ใช้วิภัตตินาม คือ หากนามศัพท์นั้นเป็นวิภัตติ และวจนะใด กิริยากิตก์นี้ก็เป็นวิภัตติและวจนะนั้นตาม เช่น ปุริโส คโต, ปุริสา คตา เป็นต้น

๒.๒ กาล : กิริยากิตก์ นั้น โดยย่อ มี ๒ กาล โดยพิสดารมี ๔ กาล ดังนี้

๒.๒.๑ ปัจจุบันกาล จัดเป็น ๒ คือ

๑) ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่ ใช้ อนฺต และ มาน ปัจจัย

๒) ปัจจุบันใกล้อนาคต แปลว่า เมื่อ ใช้ อนฺต และ มาน ปัจจัย เช่นเดียวกับ ปัจจุบันแท้

๒.๒.๒ อดีตกาล จัดเป็น ๒ คือ

๓) กาลล่วงแล้ว แปลว่า แล้ว ใช้ปัจจัย ๖ ตัว คือ ตฺวนฺตุ ตาวี ต ตูน ตฺวา และ ตฺวาน ปัจจัย

๔) กาลล่วงแล้วเสร็จ แปลว่า ครั้น.....แล้ว ใช้ปัจจัย ๓ ตัว คือ ตูน ตฺวา และ ตฺวาน ปัจจัย

๒.๓ ปัจจัย : กิริยกิตก์นั้น มีปัจจัย ๑๐ ตัว แบ่งเป็น ๓ พวก ดังนี้

๒.๓.๑ กิตปัจจัย มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อนฺต ตฺวนฺตุ ตาวี เป็นได้ ๒ วาจก คือ กัตตุวาจก และ เหตุกัตตุวาจก

๒.๓.๒ กิจจปัจจัย มีปัจจัย ๒ ตัว คือ อนีย และ ตพฺพ ปัจจัย เป็นได้ ๓ วาจก คือ กัมมวาจก ภาววาจก และ เหตุกัมมวาจก

๒.๓.๓ กิตกิจจปัจจัย มีปัจจัย ๕ ตัว คือ มาน ต ตูน ตฺวา และ ตฺวาน และเป็นได้ทั้ง ๕ วาจก

หมายเหตุ : ปัจจัยกิริยากิตก์ ทั้ง ๑๐ ตัว นั้น ใช้กับกาล ดังนี้

๑. **อนฺต** แล มาน ปัจจัย บอกปัจจุบันกาล

๒. ตฺวนฺตุ ตาวี ต ตูน ตฺวา และ ตฺวาน บอกอดีตกาล

๓. อนีย และ ตพฺพ ปัจจัย บอกความจำเป็น

บทที่ ๔

สมาส โดยสังเขป

สมาส

สมาส หมายถึงการย่อนามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน มาจาก สํ บทหน้า อส ธาตุ ในความย่อ ณ ปัจจัยในนามกิตก์ เป็นกัมมรูปกัมมสาธนะ วิเคราะห์ว่า สมสิยเตติ สมาโส (สทฺโท) ศัพท์อันท่านย่อพร้อม ชื่อว่า สมาส

สมาสนั้นว่าโดยกิจแล้ว มี ๒ อย่าง คือ **ลุตตสมาส** สมาสที่ลบวิภัตติของศัพท์หน้า **และ อลุตตสมาส** สมาสที่ไม่ลบวิภัตติของศัพท์หน้า แต่ว่าโดยชื่อแล้ว มี ๖ อย่าง ดังนี้

๑. กัมมธารยสมาส : ได้แก่ นามศัพท์ ๒ บท มี ลิงค์ วจนะ และ วิภัตติ เสมอกัน บทหนึ่งเป็นประธาน บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ หรือเป็นวิเสสนะทั้ง ๒ บท แล้วย่อเข้ากัน กัมมธารยสมาส นั้น มี ๖ อย่าง คือ

๑.๑ วิเสสนบุพพบท : มีวิเสสนะอยู่หน้า ประธานอยู่หลัง เช่น มหาปณฺฑิโต

๑.๒ วิเสสนุตตรบท : มีบทวิเสสนะอยู่หลัง ประธานอยู่หน้า เช่น สตฺตวิเสโส

๑.๓ วิเสโนภยบท : มีบทวิเสสนะทั้ง ๒ ต้องขึ้นตัวอัญบทมาเป็นตัวประธาน

๑.๔ วิเสสโนปมบท : มีบทวิเสสนะเป็นอุปมา อยู่หน้าหรือหลังก็ได้

๑.๕ สัมภาวนบุพพบท : มีบทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์ แปลว่า “ว่า” เวลาเข้าสมาส ให้ลบ อิติ ทิ้งเสีย เช่น ขตฺติโย (อหํ) อิติ มาโน มีรูปเป็น ขตฺติยมาโน เป็นต้น

๑.๖ อวธารณบุพพบท : มีบทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์ แปลว่า “ คือ” เวลาเข้าสมาส ให้ลบ เอว ทิ้ง เช่น พุทฺโธ เอว รตนํ มีรูปเป็น พุทฺธรตนํ เป็นต้น

๒. ทิคุสมาส : ได้แก่สมาสที่เป็นสังขยาคุณนาม (เฉพาะปกติสังขยา) ตั้งแต่ ๑ – ๙๘ อยู่หน้า แบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๒.๑ สมาหารทิคุสมาส : ทิคุสมาสที่รวมนามศัพท์พหุวจนะ ให้เป็น เอกวจนะ นปุงสกลิงค์ เช่น ตโย โลกา มีรูปเป็น ติโลกํ เป็นต้น

๒.๒ อสมาหารทิคุสมาส : ทิคุสมาสที่ไม่ทำเหมือน สมาหารทิคุสมาส

๓. ตัปปุริสสมาส : ได้แก่สมาสที่ท่านย่อนามศัพท์ที่มี อำ ทุติยาวิภัตติ เป็นต้นในที่สุด เข้าด้วยบทเบื้องปลาย มี ๖ อย่าง ตามวิภัตติทั้ง ๖ หมวด ตัวอย่าง เช่น

๓.๑ ทุติยาตัปปุริสสมาส บทหน้าประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ เช่น สุขํ ปตฺโต

สำเร็จรูปเป็น สุขปฺปตฺโต หรือ ทุกฺขำ ปตฺโต สำเร็จรูปเป็น ทุกฺขปฺปตฺโต เป็นต้น

๓.๒ ตติยาตัปปุริสสมาส - สัตตมีตัปปุริสสมาส เช่นเดียวกับ ข้อ ๓.๑ เพียงแต่บทหน้าต่างวิภัตติกัน เท่านั้น เช่น อสินา กลโห สำเร็จรูปเป็น อสิกลโห หรือ กฐินสฺส ทุสฺสำ สำเร็จรูปเป็น กฐินทุสฺสำ เป็นต้น

๔. ทวันทวสมาส : ได้แก่การย่อนามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๒ อย่าง ดังนี้

๔.๑ สมาหารทวันทวสมาส ย่อนามศัพท์ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เป็น ลิงค์และวจนะ อะไรก็ได้ เวลาตั้งวิเคราะห์ ให้ใช้ จ ศัพท์ ควบทุกบท เวลาเข้าสมาสให้ลบ จ ทิ้ง เช่น หตฺถี จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติโก จ สำเร็จรูปเป็น **หตฺถีอสฺสรถปตฺติกำ** เป็นต้น

๔.๒ อสมาหารทวันทวสมาส เหมือนข้อ ๔.๑ แต่บทสมาสต้องเป็น พหุวจนะ เช่น สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ ภิกฺขุ จ สำเร็จรูปเป็น **สมณพฺราหฺมณภิกฺขู** เป็นต้น

(๕) เอกเสสสมาส : ได้แก่สมาสที่ย่อไว้ ให้เหลือ ๑ ศัพท์ แต่บทสำเร็จ (บทปลง) ต้องเป็น พหุวจนะ เสมอ มี ๔ อย่าง ดังนี้

(๕.๑) ปุพเพกเสสสมาส ลบศัพท์หลัง เหลือศัพท์หน้า เช่น สารีปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ สำเร็จรูปเป็น **สารีปุตฺตา** เป็นต้น

(๕.๒) ปเรกเสสสมาส ลบศัพท์หน้า เหลือศัพท์หลัง เช่น สารีปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ สำเร็จรูปเป็น **โมคฺคลฺลานา** เป็นต้น

(๕.๓ สรูเปกเสสสมาส ย่อบทที่มีรูปเหมือนกัน เช่น เถโร จ เถโร จ เป็น **เถรา**

(๕.๔) วิรูเปกเสสสมาส ย่อศัพท์ทำบทหน้าให้แปลก (เฉพาะปกติสังขยา) เช่น ทส จ ทส จ สำเร็จรูปเป็น **วีส** ซึ่งแปลว่า ยี่สิบ เป็นต้น

๕. อัพยยีภาวสมาส : ได้แก่สมาสที่มีอุปสัคและนิบาต อยู่หน้า แบ่งเป็น ๒ อย่าง ดังนี้

๕.๑ อุปสัคคปุพพกะ มีอุปสัคอยู่หน้า บทปลงเป็น นปุงสกลิงค์ เอกวจนะ เช่น ทรถสฺส อภาโว เป็น **นิทฺทรถำ** เป็นต้น (นิ ใช้ อภาว แทน, อธิ ใช้ อธิวตฺตติ แทน, อนุ ใช้ อนุวตฺตติ แทน, อุป ใช้ สมีป แทน เช่น นครสฺส สมีป **อุปนครำ** เป็นต้น

๕.๒ นิปาตปุพพกะ มี นิบาต อยู่หน้า บทสำเร็จต้องเป็น นปุงสกลิงค์ เอกวจนะ เท่านั้น ตั้งวิเคราะห์ ต้องใช้ศัพท์แทน เช่น ยาว ใช้ ยตฺตโก ปริจฺเฉโท แทน เช่น ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท เป็น **ยาวชีวำ,** ยถา ใช้ ปฏิปาฏิ แทน เช่น กมฺมสฺส ปฏิปาฏิ = **ยถากมฺมำ**

ในกรณีที่ไม่ใช้ศัพท์อื่นแทน ในรูปวิเคราะห์ ต้องเรียงนิบาตไว้หลัง แต่เวลาเข้าสมาส ต้องเรียงไว้ข้างหน้า เช่น นครสฺส พหิ สำเร็จรูปเป็น **พหินครํ** ภายนอกพระนคร เป็นต้น

๖. พหุพพิหิสมาส : ได้แก่สมาสที่เป็นคุณนาม ล้วน มีบทอื่นเป็นประธาน เวลาแปลต้องมีอัญบทมาเป็นตัวประธาน แปลว่า ผู้มี..... แบ่งตามลักษณะ มี ๕ อย่าง ดังนี้

๖.๑ ตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส มี ๖ อย่าง ตามวิภัตติของ ย ศัพท์ เช่น

๖.๑.๑ ทุติยาตุลยากรณพหุพพิหิสมาส ก็เอาบทที่เป็น ย ศัพท์ ซึ่งเป็นทุติยาวิภัตติ มาเป็นตัวประธาน เช่น อาคตา สมณา ยं โส เป็น **อาคตสมโณ** (อาราโม) เป็นต้น

๖.๑.๒ ตติยาวิภัตติ - สัตตมีวิภัตติ ก็เช่นเดียวกับข้อ ๖.๑.๑

๖.๒ ฉัฏฐีอุปมาพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มีอุปมาอยู่ในรูปวิเคราะห์ แปลว่า ผู้มี....เพียงดัง.....แห่ง เช่น หตฺถิโน ลิงฺคं อิว ลิงฺคं ยสฺส โส เป็น **หตฺถิลิงฺโค** (สกุโณ)

๖.๓ นปุพพบทพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มี น ปฏิเสธ มีคำแปลว่า มี..... หามิได้ เช่น นตฺถิ ตสฺส ปุตฺโต เป็น **อปุตฺโต** (ปิตา)

๖.๔ ภินนาธิกรณพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มีบททั้งหลายมีวิภัตติต่างกัน เช่น ฉตฺตं ปาณิมฺหิ ยสฺส โส เป็น **ฉตฺตปาณิ** (อุปาสโก)

๖.๕ สหปุพพบทพหุพพิหิสมาส ได้แก่สมาสที่มี สห ศัพท์ เป็นบทหน้า แปลว่า ผู้เป็นไปกับด้วย..... เช่น สห ธเนน โย วตฺตตีติ เป็น **สธโน** (ชโน)

(๗) สมาสท้อง ได้แก่สมาสเล็ก ๆ ตั้งแต่ ๒ สมาสขึ้นไปต่อกันอยู่ มี ๒ ลักษณะ คือ

(๗.๑) แปลก่อน ตั้งทีหลัง และแปลทีหลัง ตั้งก่อน เช่น **ทหรสามเณรคโณ** เป็น ๒ สมาส คือ ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส มีอสมาหารทวันทวสมาส เป็นภายใน (ท้อง) และมีวิเคราะห์ ดังนี้

- อสมาสหารทวันทวสมาส วิ. ทหรา จ สามเณรา จ บทปลง **ทหรสามเณรา**
- ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส วิ. ทหรสามเณรานं คโณ บทปลง **ทหรสามเณรคโณ**

(๗.๒) ตั้งตามความเกี่ยวเนื่อง เช่น มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต (สตฺถา) เป็นตติยาตัปปุริสสมาส มีฉัฏฐีตัปปุริส ฯ และ วิเสสนปุพพบท กัมมธารยสมาส เป็นท้อง วิ.ดังนี้

- ภิกฺขูนं สงฺโฆ บทปลงเป็น **ภิกฺขุสงฺโฆ**
- มหนฺโต ภิกฺขุสงฺโฆ บทปลงเป็น **มหาภิกฺขุสงฺโฆ**
- มหาภิกฺขุสงฺเฆน ปริวุตฺโต บทปลงเป็น **มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุตฺโต** (สตฺถา)

บทที่ ๕

ตัทธิต

ตัทธิต : ได้แก่ปัจจัยหมู่หนึ่ง ซึ่งใช้ศัพท์แทน เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เนื้อความย่อ เช่น คำว่า สยาเม ชาโต เป็น สยามิโก เป็นต้น ว่าโดยย่อแล้ว ตัทธิตมี ๓ อย่าง คือ

๑. สามัญตัทธิต : แบ่งออกเป็น ๑๓ อย่าง ดังนี้

๑.๑ โคตตตัทธิต ใช้ปัจจัย ๘ ตัว แทน โคตต ศัพท์ หรือ อปจฺจ ศัพท์ ได้แก่ ณ ณายน ญาณ เนยฺย ณิ ณิก ณฺว และ เณร แต่ละตัว มีตัวอย่าง ดังนี้

๑) ณ ปัจจัย	เช่น	วาสิฏฺฐสฺส	อปจฺจํ	เป็น	วาสิฏฺโฐ
๒) ณายน	เช่น	กจฺจสฺส	อปจฺจํ	เป็น	กจฺจายโน
๓) ณาณ	เช่น	กจฺจสฺส	อปจฺจํ	เป็น	กจฺจาโน
๔) เณยฺย	เช่น	ภคินิยา	อปจฺจํ	เป็น	ภาคิเณยฺโย
๕) ณิ	เช่น	ทกฺขสฺส	อปจฺจํ	เป็น	ทกฺขิ
๖) ณิก	เช่น	สกยปุตฺตสฺส	อปจฺจํ	เป็น	สากฺยปุตฺติโก
๗) ณว	เช่น	อุปกุสฺส	อปจฺจํ	เป็น	โอปกโว
๘) เณร	เช่น	เวธวาย	อปจฺจํ	เป็น	เวธเวโร

๑.๒ ตรัตยาธิตัทธิต ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ณิก ปัจจัย ใช้แทน ตรติ ศัพท์ เป็นต้น เช่น นาวาย **ตรตีติ** นาวิโก, สกฏาย **ตรตีติ** สากฏิโก เป็นต้น

๑.๓ ราคาทิตัทธิต ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ณ ปัจจัย ใช้แทน รตฺต ศัพท์ เป็นต้น เช่น กสาเวน **รตฺตํ** เป็น กาสาวํ (วตฺถํ) เป็นต้น

๑.๔ ชาตาทิตัทธิต มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม อิย กิย ใช้แทน ชาต ศัพท์ เป็นต้น อิม ปัจจัย เช่น ปุเร **ชาโต** ปุริโม, อิย ปัจจัย เช่น มนุสฺสสฺส ชาติยา **ชาโต** มนุสฺสชาติโย , กิย ปัจจัย เช่น อนฺเธ **นิยุตฺโต** อนฺธกิโย เป็นต้น

๑.๕ สมุหตัทธิต มีปัจจัย ๓ ตัว คือ กณฺ ณ ตา ใช้แทน สมุห ศัพท์ เป็นต้น แต่ละตัว มีตัวอย่างดังนี้ กณฺ ปัจจัย เช่น มนุสฺสานำ **สมุโห** มานุสฺสโก, ณ ปัจจัย เช่น มนุสฺสานำ **สมุโห** มานุโส, ตา ปัจจัย เช่น สหายานำ **สมุโห** สหายตา

๑.๖ ฐานตัทธิต มีปัจจัย ๒ ตัว คือ อีย และ เอยฺย ใช้แทน ๔ ศัพท์ คือ ฐาน, อรหติ, หิต, และ ภว แต่ละตัว มีตังอย่างดังนี้ อีย เช่น มทนสฺส **ฐานำ** มทฺทนีย์, เอยฺย ปัจจัย เช่น ปูชนียานำ **อรหตีติ** ปูชเนยฺโย หิต และ ภว ศัพท์ ก็เช่นกัน

๑.๗ พหุลตัทธิต มีปัจจัย ๑ ตัว คือ อาลุ ปัจจัย ใช้แทน ปกติ ศัพท์ หรือ พหุล ศัพท์ เช่น อภิชา อสฺส **ปกติ** เป็น อภิชฺฌาลุ หรือ อภิชฺฌา อสฺส **พหุลา** อภิชฺฌาลุ เป็นต้น

๑.๘ เสฏฺฐตัทธิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตร, ตม, อิยิสฺสก, อิย และ อิฏฺฐ** ใช้เป็นเครื่องหมายคุณนาม**ชั้นวิเสสและชั้นอติวิเสส** เช่น ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิยิสฺสโก, ปาปิโย และ ปาปิฏฺโฐ เป็นต้น ซึ่งมีวิเคราะห์ว่า สพฺเพ อิเม ปาปา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ เป็น ปาปตโร เป็นต้น (นอกนี้มีบทวิเคราะห์เช่นเดียวกับ ปาปตโร)

๑.๙ ตทัสสัตถิตัทธิต มีปัจจัย ๙ ตัว คือ วี, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตุ, มนฺตุ และ ณ ใช้แทน อตฺถิ ศัพท์ แต่ละตัว มีตัวอย่างดังต่อไปนี้ วี ปัจจัย เช่น เมธา อสฺส อตฺถีติ เมธาวี, ส ปัจจัย เช่น สุเมธา อสฺส อตฺถีติ สุเมธโส, สี ปัจจัย เช่น ตโป อสฺส อตฺถีติ ตปสี, อิก ปัจจัย เช่น ทณฺโฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑิโก, อี ปัจจัย เช่น ทณฺโฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑี เป็นต้น

(ปัจจัยอีก ๕ ตัวนั้น มีบทวิเคราะห์เหมือนกับ เมธาวี หากตัวอัญบทเป็น ปุงลิงค์ หรือ นปุงสกลิงค์ รูปวิเคราะห์เป็น อสฺส อตฺถีติ แต่หากตัวอัญบทเป็นอิตถีลิงค์ เปลี่ยน อสฺสา อตฺถีติ เท่านั้น)

๑.๑๐ ปกติตัทธิต มีปัจจัย ๑ ตัว คือ มย ปัจจัย ใช้แทน ปกต ศัพท์ หรือ วิการ ศัพท์ เช่น สุวณฺเณน **ปกตํ** เป็น โสวณฺณมยํ หรือ สุวณฺณสฺส **วิกาโร** เป็น โสวณฺณมยํ เป็นต้น

๑.๑๑ ปูรณตัทธิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ **ติย ถ ฐ ม อี** ใช้ปูรณ ศัพท์ หลัง ปกติสังขยา อย่างเดียว แต่ละตัวมีตัวอย่าง ดังนี้ ติย ปัจจัย เช่น ทุวินฺนํ ชนานํ **ปูรโณ** เป็น ทุติโย, ถ ปัจจัย เช่น จตุนฺนํ (ชนานํ) **ปูรโณ** เป็น จตุตฺโถ, ฐ ปัจจัย เช่น ฉนฺนํ (ชนานํ) **ปูรโณ** เป็น ฉฏฺโฐ, ม ปัจจัย เช่น เอกสฺส (ชนสฺส) **ปูรโณ** เป็น ปฐโม (จำนวนตั้งแต่ ๗ ขึ้นไป ให้ลง ม ปัจจัย ทั้งสิ้น)

สำหรับ อี ปัจจัย ใช้เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว ลงได้ตั้งแต่ เอกาทส ๑๑ ถึง อฏฺฐารส ๑๘ เท่านั้น เช่น เอกาทสนฺนํ (อิตฺถีนํ) **ปูรณี** เป็น เอกาทสี (อิตฺถี) เป็นต้น

สังขยา ตั้งแต่ เอกาทส ๑๑ ถึง อฏฺฐารส ๑๘ หากต้องการให้เป็นลิงค์อื่นจากอิตถีลิงค์ ให้ลง ม ปัจจัย ในตัทธิตนี้มีศัพท์พิเศษอีกศัพท์หนึ่ง คือ อฑฺฒ ศัพท์ แปลว่า กึ่ง

หรือ ครึ่ง ใช้กับปูรณสังขยาที่มีเศษเป็นครึ่ง ตั้งวิเคราะห์เป็นตติยาตัปปุริสสมาส และ อฑฺฒ ศัพท์ ที่ใช้กับ ปูรณสังขยา มีรูปต่าง ๆ กัน เช่น อฑฺเฒน **ทุติโย** เป็น ทิยฑฺโฒ, อฑฺเฒน **ตติโย** เป็น อฑฺฒติโย, อฑฺเฒน **จตุตฺโถ** เป็น อฑฺฒุฑฺโฒ ฯเปฯ

๑.๑๒ สังขยาตัทธิต มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ก ปัจจัย ใช้แทน ปริมาณ ศัพท์ และลงหลังปกติสังขยา เช่น เทฺว ปริมาณานิ อสฺสาติ **ทฺวิกํ** หรือ ทุกํ, **ติกํ, จตุกฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ** ฯเปฯ (ทั้งหมดมีบทวิเคราะห์ เหมือน ทฺวิกํ)

๑.๑๓ วิภาคตัทธิต มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา และ โส ใช้แทน วิภาค ศัพท์ ธา ปัจจัย ลงหลังปกติสังขยาทั้งสิ้น เช่น เอเกน ภาเคน เป็น **เอกธา**, ทฺวีหิ ภาเคหิ เป็น **ทฺวิธา** เป็นต้น ส่วน โส ปัจจัย ลงหลัง นามนาม อย่างเดียว เช่น ปเทน วิภาเคน เป็น **ปทโส**. หรือ สุตฺเตน วิภาเคน เป็น **สุตฺตโส** เป็นต้น (ตัทธิตนี้ เป็น อลิงค์ เป็น อัพยยศัพท์ แจกด้วย วิภัตติ ไม่ได้ เพราะเป็น ตติยาวิภัตติ ทั้งสิ้น)

๒. ภาวตัทธิต : มีปัจจัย ๖ ตัว คือ ตฺต, ณฺย, ตฺตน, ตา, ณ, กณฺ ปัจจัย ทั้งหมดใช้แทน ภาว ศัพท์ แต่ละปัจจัยมีตัวอย่าง ดังนี้

๒.๑ ตฺต ปัจจัย ใช้ลงใน ๕ ศัพท์ คือ ชื่อ, ชาติ, ทัพพะ, กิริยา และ คุณ เช่น จนฺทสฺส ภาโว เป็น จนฺทตฺตํ, มนุสฺสสฺส ภาโว เป็น มนุสฺสตฺตํ เป็นต้น

๒.๒ ณฺย ปัจจัย มีอำนาจให้พฤทธิ์ต้นศัพท์ แล้วลบ ณ และให้แปลง ย กับที่สุดศัพท์ เป็นอย่างอื่นบ้าง เป็นอย่างเดิมบ้าง เช่น แปลง ย กับ ต เป็น **จฺจ** เช่น ปณฺฑิจฺจํ, แปลง ย กับ ณ เป็น **ญฺญ** เช่น สามญฺญํ, แปลง ย กับ ท เป็น **ชฺช** เช่น โสหชฺชํ, แปลง ย กับ ก เป็น **กฺก** เช่น เนปกฺกํ และแปลง ย กับ ม เป็น **มฺม** เช่น โอปมฺมํ เป็นต้น

๒.๓ ตฺตน ปัจจัย ไม่ค่อยนิยมใช้ เห็นมีแต่ ปุถุชฺชนตฺตนํ และ เวทนตฺตนํ และตั้งวิเคราะห์ก็เหมือน ตฺต ปัจจัย

๒.๔ ตา ปัจจัย ใช้เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว เช่น มุทุโน ภาโว เป็น **มุทุตา**, สหายสฺส ภาโว เป็น **สหายตา** เป็นต้น

๒.๕ ณ ปัจจัย เช่น มุทุโน ภาโว เป็น **มทฺทวํ**, อุชุโน ภาโว เป็น **อาชฺชวํ** , สุจิโน ภาโว เป็น **โสจํ** เป็นต้น

๒.๖ กณฺ ปัจจัย เช่น รมณียสฺส ภาโว เป็น **รามณียกํ** เป็นต้น

(มีปัจจัยอีก ๓ ตัว ที่ใช้แทน ภาว ศัพท์เช่นกัน คือ ณิย, เณยฺย และ พฺย ปัจจัย ตัวอย่าง ณิย ปัจจัย เช่น วีร+ณิย เป็น **วีริยํ**, เณยฺย ปัจจัย เช่น สุจิ+ เณยฺยํ เป็น **โสเจยฺยํ** และ พฺย ปัจจัย เช่น **ทาสพฺยํ** เป็นต้น ปัจจัยทั้ง ๓ ตัวนี้ มีวิเคราะห์เช่นเดียวกับ ตฺต ปัจจัย)

๓. อัพยยตัทธิต : มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ถา และ ถํ ปัจจัย ใช้แทน ปการ ศัพท์ ใช้ลงหลังสัพพนาม มีตัวอย่าง ดังนี้

๓.๑ ถา ปัจจัย เช่น โย ปกาโร เป็น **ยถา**, ยํ ปการํ เป็น **ยถา**, เยน ปกาเรน เป็น **ยถา**, โส ปกาโร เป็น **ตถา**, ตํ ปการ์ **ตถา** และ เตน ปกาเรน เป็น **ตถา** เป็นต้น

๓.๒ ถํ ปัจจัย ให้ลงหลัง กึ ศัพท์ และ อิม ศัพท์ เช่น โก ปกาโร เป็น **กถํ,** อยํ ปกาโร เป็น **อิตฺถํ** อันว่าประการนี้ เป็นต้น

ตัทธิตพิเศษ

มีตัทธิตพิเศษอีก ๒ อย่าง คือ อุปมาตัทธิต และ นิสสิตตัทธิต ซึ่งมีสาระโดยสังเขปแต่ละตัทธิต ดังนี้

๑. อุปมาตัทธิต ใช้ อายิตฺต ปัจจัย แทน **วิย ทิสฺสติ** เช่น ธูโม วิย ทิสฺสตีติ เป็น **ธูมายิตฺตฺ**ตํ, ติมิรํ **วิย ทิสฺสตี**ติ เป็น **ติมิรายิตฺตฺ**ตํ (วัตถุ ใด) ย่อม ปรากฏราวกะว่า หมอก เพราะเหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่า ติมิรยิตฺตฺตํ เป็นต้น

๒. นิสสิตตัทธิต ใช้ ล ปัจจัย แทน **นิสฺสิต** ศัพท์ และ **ฐาน** ศัพท์ เช่น ทุฏฺฐุ (วตฺถุ) นิสฺสิตํ เป็น **ทุฏฺฐุลฺ**ลํ, หรือ ทุฏฺฐุโน (วตฺถุโน) ฐานํ เป็น **ทุฏฺฐุลฺ**ลํ เป็นต้น

หมายเหตุ (ข้อควรจำ)

๑. โคตตตัทธิต, สมุหตัทธิต และ ภาวตัทธิต ทั้ง ๓ นี้ เป็น นามนาม ไม่ต้องมีอัญบท หรือ ตัวประธาน ส่วนตัทธิตนอกนั้น เป็นคุณนามทั้งสิ้น

๒. วิภาคตัทธิต และ อัพยยตัทธิต ทั้ง ๒ ตัทธิตนี้ เป็น อลิงค์ ไม่มีลิงค์ แจกด้วยวิภัตตินามไม่ได้ เพราะเป็น อัพยยศัพท์ .

บทที่ ๖
การเรียงนามศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตติทั้ง ๘ หมวด

การแต่งประโยคในภาษาบาลี นั้น อันดับแรก มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ศึกษาจะต้องทราบเรื่องวิภัตตินาม ทั้ง ๘ หมวด ก่อน ว่าเมื่อจะประกอบประโยค นั้น ศัพท์ที่ประกอบวิภัตติหมวดใดจะต้องเรียงไว้ตรงไหน บทใดทำหน้าที่ใด คือ เป็นประธาน หรือ กิริยา หรือ กรรม รวมทั้งบทใด ทำหน้าที่ขยายตัวประธาน หรือกิริยา หรือกรรม นั้นด้วย

ดังนั้น ในบทนี้ ผู้เขียนจะพูดถึงหลักการเรียงบทที่ประกอบวิภัตตินาม ทั้ง ๘ หมวด ตั้งแต่ปฐมาวิภัตติ จนถึง อาลปนวิภัตติ ตามลำดับก่อน ซึ่งมีสาระสำคัญควรจดจำ ดังนี้

๑. บทปฐมาวิภัตติ : บทปฐมาวิภัตติที่ใช้เป็นตัวประธานในประโยค นั้น มาจากศัพท์หลายอย่างด้วยกัน เช่น มาจากนามนามล้วนบ้าง, นามนามผสมกันบ้าง, นามผสมกับคุณนามบ้าง, นามนามผสมกับสัพพนาม บ้าง และ ภาวตัทธิต ที่ใช้เป็นนามนาม บ้าง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเรียงบทที่ใช้เป็นตัวประธานในประโยคทั้งหลาย ไม่ค่อยมีปัญหาอะไรมาก เป็นแต่เพียงทำหน้าที่เป็น**ตัวประธาน**ในประโยคเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ขยายบทอื่น แต่ก็มีข้อกำหนดเป็นหลักการเรียงไว้ ดังนี้

๑.๑ ประโยคกัตตุวาจกและเหตุกัตตุวาจก ให้เรียงตัวประธานซึ่งเป็นปฐมาวิภัตติไว้ต้นประโยค ประโยคกัตตุวาจก เช่น **สูโท** โอทนำ ปจติ ฯ หรือ **พุทฺโธ** โลเก อุปฺปชฺชิ ฯ ประโยคเหตุกัตตุวาจก เช่น **มาตาปิตโร** ปุตฺตำ สิปฺปำ สิกฺขาเปนฺติ ฯ เป็นต้น

๑.๒ ประโยคกัมมวาจกและเหตุกัมมวาจก ให้เรียงบทประธานไว้หลังบทอนภิหิตกัตตา ประโยคกัมมวาจก เช่น สูเทน **โอทโน** ปจิยเต ฯ ประโยคเหตุกัมมวาจก เช่น สามิเกน สูเทน **โอทโน** ปาจาปิยเต เป็นต้น แต่บางครั้งเห็นเรียงตัวประธานไว้หน้าบ้าง ก็มี เช่น **ปณฺณำ** มม สหายเกน ตุยฺหำ เปสิตำ ฯ เป็นต้น

๑.๓ ประโยคที่มีศัพท์นิบาต หรือกาลสัตตมี ที่เป็นต้นข้อความ เช่น ศัพท์ว่า อถ , ตทา, นนุ และ กถำ เป็นต้น ให้เรียงบทประธานไว้หลังศัพท์หรือหลังบทเหล่านั้น หรือหากมีบทอื่นมาขยายบทประธาน ซึ่งเป็นบทวิเสสนะบ้าง บทที่ประกอบวิภัตตินามบ้าง ก็ให้เรียงบทประธาน ไว้หลังศัพท์หรือบทเหล่านั้น ได้

โดยสรุปการเรียงบทปฐมาวิภัตติซึ่งเป็นประธาน ก็คือ เมื่อไม่มีศัพท์นิบาตหรือบทอื่นมาขยาย ประโยคกัตตุวาจกและเหตุกัตตุวาจก ให้เรียงบทประธานไว้ต้นประโยค ส่วน

ประโยคกัมมวาจก และเหตุกัมมวาจก ให้เรียงบทประธานไว้หลังบทอนภิหิตกัตตา แต่หากมีบทอื่นมาขยายหลายบท ให้เรียงบทประธานไว้หลังบทขยายบทสุดท้าย และหากมีนิบาตหรือกาลสัตตมีที่เป็นต้นข้อความ ก็ให้เรียงบทประธานไว้หลังนิบาตหรือบทกาลสัตตมี เหล่านั้น

๒. บททุติยาวิภัตติ : บททุติยาวิภัตตินั้น โดยปกติมีหน้าที่ขยายกิริยาเป็นหลัก และ เรียงไว้หน้าบทกิริยาที่ตนขยาย เสมอ สำหรับบททุติยาวิภัตติที่ลงในอรรถต่าง ๆ (ซึ่ง, สู่, ยัง, สิ้น) ที่อยู่ในประโยคเดียวกันหลายบท มีหลักการเรียง ดังนี้

๒.๑ บทอวุตตกัมมะ (ซึ่ง) มาร่วมกับ**บทการีตกัมมะ** (ยัง) ให้เรียงบทอวุตตกัมมะ ไว้หลังบทการีตกัมมะ เช่น อถ นำ **ตำ** นิวาสาเปตฺวา นิวตฺถกาสาวำ อุทเกน มทฺทาเปตฺวา อาตาเป วิสชฺชาเปสิ ฯ เป็นต้น

๒.๒ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับบท**อกถิตกัมมะ** (กะ) ให้เรียงบทอกถิตกัมมะ ไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ เช่น สา ปน โสตาปนฺนา หุตฺวา **สตฺถารำ** ปพฺพชฺชำ ยาจิ ฯ เป็นต้น

๒.๓ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับบท **อัจจันตสังโยคะ** (สิ้น,ตลอด) ให้เรียงบทอัจจันตสังโยค ไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ เช่น สาวตฺถิยำ กิร เอกวีถิวาสิโน มนุสฺสา ฯเปฯ **สพฺพรตฺตึ** ธมฺมสฺสวนำ กาเรสุ เป็นต้น

๒.๔ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับ**บทสัมปาปุณิยกัมมะ** (สู่) ให้เรียงบทสัมปาปุณิยกัมมะ ไว้หลังบทอวุตตกัมมะ เช่น ภิกฺขู สตฺถารำ **มทฺทกุจฺฉิ** นยึสุ ฯ เป็นต้น

๒.๕ บทอวุตตกัมมะ มาร่วมกับ**บทวิกติกัมมะ** (ให้เป็น) ให้เรียงบทวิกติกัมมะ ไว้หลัง และเรียงติดกับบทกิริยา เช่น ตำ **ชามาตรำ** อกาสิ ฯ หรือ อิทำ อฏฺฐินำ **นครำ** กตำ ฯ

บทวิกติกัมมะนี้ มีข้อพึงสังเกตคือ นิยมเข้ากับกิริยาที่มีธาตุแปลว่า **กระทำ**, ที่เข้ากับกิริยาที่แปลว่า **ประพฤติ** บ้างก็มี เช่น ธมฺมำ สุจริตำ จเร ฯ , เข้ากับกิริยาที่แปลว่า **ถึง** บ้างก็มี เช่น พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ ฯ และเข้ากับกิริยาที่แปลว่า **กล่าว** บ้างก็มี เช่น ตมฺหำ พฺราหฺมณำ พฺรูมิ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง บทอวุตตกัมมะ กับบทวิกติกัมมะ นี้ จะต่างวจนะกันบ้างก็ได้ และบทวิกติกัมมะจะมีบทขยายก็ได้ สุดแต่เนื้อความ เช่น อถ นำ ภาตา เตนหิ เขตฺตำ เทฺว โกฏฺฐาเส กตฺวา ฯเปฯ ตำ กโรหีติ อาห ฯ เป็นต้น

โดยสรุป เรื่องทุติยาวิภัตติลงในอรรถอวุตตกัมมะ คือ หากมาร่วมกับการีตกัมมะ (ยัง) , อกถิตกัมมะ (กะ), และ อัจจันตสังโยค (สิ้น,ตลอด) ให้เรียงบทอวุตตกัมมะไว้หลังบท

เหล่านั้น แต่หากมาพร้อมกับบทสัมปาปุณิยกัมมะ (สู่) และบทวิกติกัมมะ (ให้เป็น) ให้เรียงบทอวุตตกัมมะไว้หน้าบทเหล่านั้น อนึ่ง บทวิกติกัมมะ อาจต่างวจนะกับบทอวุตตกัมมะ ได้

๓. บททติยาวิภัตติ : ใช้ลงในอรรถต่าง ๆ กัน (ด้วย,โดย,อัน,ตาม,เพราะ,มี) ใช้ขยายได้ ทั้ง นาม, คุณ, กิริยา และ อัพยยศัพท์ ซึ่งมีหลักการเรียงเมื่อเข้าประโยค ดังนี้

๓.๑ ตติยาวิภัตติ ที่ขยายนาม, กิริยา และ อัพยยศัพท์ ที่ใช้ลงในอรรถว่า **กรณะ** และ **ตติยาวิเสสนะ** ให้เรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย ขยายนาม ในอรรถแห่งกรณะ เช่น เอเตสํ ภิกฺขูนํ ปวิสิตฺวา **มยา** ทิฏฺโ **กมฺมํ** นตฺถิ ฯ ขยายกิริยา เช่น **มคฺคญฺญาเณน** อิมํ ขนฺธาทิโลกํ **โอภาเสติ** ฯ ที่ขยายนามลงในอรรถแห่งตติยาวิเสสนะ เช่น **กาเยน** สังวโร สาธุ ฯ และขยายกิริยา เช่น หสา **อากาเสน** คมึสุ ฯ เป็นต้น

๓.๒ ตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่ง กรณะ และตติยาวิเสสนะ ซึ่งมาร่วมกับอวุตตกัมมะ , สัมปาปุณิยกัมมะ และ อัจจันตสังโยคะ ให้เรียงตติยาวิภัตตินั้น ไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ ตัวอย่าง ดังนี้

๓.๒.๑ กรณะ - อวุตตกัมมะ เช่น เตสุ เชฏฺฐกนิฏฺฐา ทิสาสุ วิจริตฺวา ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ภณฺฑ อาหรนฺติ ฯ เป็นต้น (แม้ตัวอย่าง กรณะ - สัมปาปุณิยกัมมะ และ กรณะ - อัจจันตสังโยคะ ก็พึงทราบโดยนัยนี้)

๓.๒.๒ ตติยาวิเสสนะ - อวุตตกัมมะ ตัวอย่างเช่น ทกฺขิเณน ปสฺเสน สีหเสยฺยํ กปฺเปติ ฯ เป็นต้น

๓.๒.๓ ตติยาวิเสสนะ - สัมปาปุณิยกัมมะ เช่น ปฐมคมเนน กปิลวตฺถุปุรํ คนฺตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๒.๔ ตติยาวิเสสนะ - อัจจันตสังโยคะ เช่น กาเลน กาลํ สมาคนฺตฺวา ฯ เป ฯ เป็นต้น

๓.๓ กิริยาที่ขยาย กึ ศัพท์ ให้เรียงไว้หลัง กึ ศัพท์ โดยนิยมไม่มีกิริยาคุมพากย์ ใช้เติมเวลาแปลเป็นไทย เช่น กึ **เม ฆราวาเสน** ซึ่งแปลว่า ประโยชน์อะไร ด้วยการครองเรือน (มีอยู่) แก่เรา เท่ากับความไทยว่า เราไม่มีความต้องการการครองเรือน

๓.๔ บทกรณะ ที่ขยายกิริยาที่มาจาก ปูร ธาตุ ซึ่งแปลว่า เต็ม ความไทยแปลว่า ด้วย นั้น สำนวนมคธนิยมเรียงเป็น ฉัฏฐีวิภัตติ เช่น ปูเรติ พาโล **ปาปสฺส** ฯ (สำนวนฉันท์) บางครั้งใช้ในรูปตติยาวิภัตติอย่างไทยก็มี เช่น เอกพินฺทุนา น ปูเรติฯ เป็นต้น

๓.๕ บท อนภิหิตกัตตา ที่ไม่มีบทอื่นขยาย ในประโยคกัมมวาจกและเหตุกัมมวาจก นิยมเรียงไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ แม้ในประโยคภาววาจก ก็นิยมเรียงไว้หน้าประโยคเช่นกัน เช่น **ตุมฺเหหิ** ราชกุลํ คนฺตฺวา เอวํ อภิกฺกมิตพฺพํ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง บทอนภิหิตกัตตา ที่มุ่งกล่าวเน้นน้ำหนักแรงกว่าปกติ เช่นการติ—ชม ที่มุ่งให้มีน้ำหนักแรงกว่าธรรมดา มักนิยมเรียงเล่นสำนวนต่างจากวิธีที่กล่าวแล้ว รวมทั้งบทขยายอนภิหิตกัตตา นั้นด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. เรียงบทขยาย ไว้หลังบทอนภิหิตกัตตา และกิริยาคุมพากย์ เช่น ภทฺทนฺเต สามิ กตํ มม **อาโรเจนฺเตน** ฯเปฯ เป็นต้น

ข. เรียงบทวุตตกัมมะ (ประธาน) ไว้ในระหว่างบทขยาย (วิเสสนะ) กับบทอนภิหิตกัตตา เช่น อตฺตโน อนนุจฺฉวิกํ วีตราคานํ อนุจฺฉวิกํ วตฺถุ ปริทหิตฺวา เอวรูปึ ปาปกมฺมํ กโรนฺเตน ภาริยํ **ตยา** กตํ ฯ เป็นต้น

ใน ๒ ตัวอย่างนี้ หากเรียงตามธรรมดา **ข้อ ข.** ก็จะเป็น อตฺตโน อนนุจฺฉวิกํ วีตราคานํ อนุจฺฉวิกํ วตฺถุ ปริทหิตฺวา **เอวรูปึ ปาปกมฺมํ กโรนฺเตน ตยา** ภาริยํ กตํ ฯ

ค. เรียงบทอนภิหิตกัตตา ไว้หลังบทกิริยาคุมพากย์เลยก็มี เช่น เตน โข ปน สมเยน กาปิลวตฺถานํ สกฺยานํ นวํ สนฺถาคารํ อจิรการิตํ โหติ อนชฺฌาวุฏฺฐปุพฺพํ **สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตน** ฯ แปลว่า ก็สมัยนั้นแล สันถาคารใหม่ เป็นพระตำหนักที่พวกเจ้าศากยะชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ให้สร้างแล้วไม่นาน ยังเป็นตำหนักที่สมณะ ,พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ ยังไม่เคยอยู่อาศัยแล้ว

ทั้ง ๓ ตัวอย่างนี้ เป็นสำนวนบาลี ซึ่งเน้นการชมให้เด่นเห็นจริง หากจะเรียงตามรูปแบบธรรมดา ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ถือว่าใช้ได้ ไม่ผิดระเบียบวิธีเรียงภาษาบาลีแต่อย่างไร

๓.๖ บทตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถว่า เหตุ ตามปกติจะต้องเรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย ซึ่งจะเป็น บทนาม, คุณ หรือ กิริยา ก็ตาม มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ บทนาม เช่น **กุลสมฺพนฺธวเสน** ญาตี จ **สนฺนิฏฺฐาทิภาเวน** มิตฺตา จ **สุหทยภาเวน** สุหชฺชา จ ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๖ ๒ บทคุณ เช่น **ตสฺมา** วฏฺฏสงฺขาตํ อทฺธานํ คมนตาย อทฺธคูปิ น ภเวยฺย ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๖.๓ บทกิริยา เช่น อมฺม ตฺยา กตํ สสฺสํ เนว **อจฺโจทเกน**

นสฺสติ น **อโนทเกน** นสฺสติ ฯ ฯเปฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ บท เหตุ ที่มาร่วมกับบทอวุตตกัมมะ , การีตกัมมะ หรือ วิกติกัมมะ ให้เรียงบทเหตุ ไว้หน้าบทเหล่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. บท เหตุ - บทอวุตตกัมมะ เช่น เอวมฺเม ธนุอาทีนิ นีหริตฺวา เทนฺตสฺสาปิ อกุสลเจตนาย **อภาเวน** ปาปั อกุพฺพโต ปาปั นาม นตฺถิ ฯ เป็นต้น

ข. บท เหตุ - การีตกัมมะ เช่น อภาสนฺโต อกโรนฺโต **ตาย อภิชฺฌาทีหิ ปทุฏฺฐมานสตาย** ติวิธ มโนทุจฺจริตๆ ปูเรติ ฯ เป็นต้น

ค. บท เหตุ - บทวิกติกัมมะ เช่น สตฺถา **อตฺตโน ธมฺมิสฺสรตาย จ เทสนาวิธิกุสลตาย จ** สสฺสตุจฺเฉททิฏฺฐิโย เทฺว พฺราหฺมณราชาโน กตฺวา กเถสิ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง บท เหตุ ที่บอกต้นข้อความ เช่น เตน ที่แปลว่า เพราะเหตุนั้น นั้น ให้เรียงไว้หน้าประโยคเสมอ เช่น เตน วุตฺตๆ ฯเปฯ และ **เตน**าห ภควา ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๗ บท ตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถว่า อิตถัมภูต นิยมเรียงไว้หลังบทประธาน หน้ากิริยาคุมพากย์ ส่วน อิตถัมภูตกิริยา จะเรียงไว้หน้า หรือ หลังประธานก็ได้ มีตัวอย่าง ดังนี้

๓.๗.๑ เรียงอิตถัมภูตกิริยาไว้หน้า เช่น **โส** ตสฺมึ ขาณุมตฺตเก ปติตฺวา นิพฺพิทฺธคตฺโต **ปสนฺเนน จิตฺเตน** กาลๆ กตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น

๓.๗.๒ เรียงอิตถัมภูตกิริยาไว้หลัง เช่น โส สรๆ วิสชฺเชตุมฺปิ อาโรเปตุมฺปิ อสกฺโกนฺโต ผาสุกาหิ ภิชฺชนฺตีหิ วิย **มุขโต เขเฬน ปคฺฆรนฺเตน** กิลนฺตรูโป อฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น

๓.๘ บทตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่ง สหัตถตติยา เมื่อขยาย สทฺธึ ให้เรียงไว้หน้า สทฺธึ ที่ขยาย หากขยาย สห ให้เรียงไว้หลัง สห ที่ขยาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๘.๑ ขยาย สทฺธึ เช่น อหัปิ **อยฺเยน สทฺธึ** คจฺฉนฺโต ทสสุ ปุญฺญกิริยาสุ เอกๆ ลภิสฺสามิ ฯ เป็นต้น

๓.๘.๒ ขยาย สห เช่น **สห ปฏิสมฺภิทาหิ** อรหตฺตๆ ปาปุณิสุ ฯ เป็นต้น

ทั้ง ๒ ศัพท์ นี้ นิยมใช้มาก บางที่เห็นเรียงกลับกันก็มี แต่น้อยมาก ข้อควรจำอีกอย่างหนึ่ง คือ สทฺธึ ใช้กับสิ่งมีชีวิต เรียงหลังตติยาวิภัตติ ส่วน สห ใช้กับสิ่งไม่มีชีวิต

ไม่มีรูปร่าง เป็นนามธรรม และเรียงอยู่หน้าตติยาวิภัตติ

โดยสรุป ตติยาวิภัตติลงในอรรถแห่ง กรณะ, ตติยาวิเสสนะ และ เหตุ ให้เรียงไว้หน้าบทอวุตตกัมมะ, สัมปาปุณิยกัมมะ, อัจจันตสังโยคะ, การีตกัมมะ และ วิกติกัมมะ ส่วนที่ขยาย กึ ศัพท์ ให้เรียงไว้หลัง กึ ศัพท์, ที่ขยายกิริยาอาขยาตที่สำเร็จมาจาก ปูร ธาตุ นิยมเรียงเป็น ฉัฏฐีวิภัตติ และที่เรียงเป็น ตติยาวิภัตติ ก็มี แต่ไม่มากนัก

บทตติยาวิภัตติที่ลงในอรรถแห่ง อนภิหิตกัตตา ให้เรียงไว้หน้าบทประธาน แต่ในประโยคกัมมวาจกและเหตุกัมมวาจก โดยมากเรียงไว้หลังประธาน ในประโยคภาววาจกให้เรียงไว้หน้า ส่วนที่ลงในอรรถแห่งอิตถัมภูต ให้เรียงหลังบทประธาน หน้ากิริยาคุมพากย์ แต่อิตถัมภูตกิริยา จะเรียงไว้หน้าหรือหลังอิตถัมภูต ก็ได้

สำหรับบทตติยาวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่งสหัตถตติยา ให้เรียงไว้หน้า สทฺธึ และใช้กับสิ่งของที่มีชีวิต ส่วนกับ สห ศัพท์ ให้เรียงไว้หลัง สห ศัพท์ และใช้กับสิ่งไม่มีชีวิต ไม่มีรูปร่าง เป็นนามธรรม ทั้ง ๒ ศัพท์ มีตัวอย่าง เช่น ภิกฺขูหิ สทฺธึ ฯเปฯ และ สห ปฏิสมฺภิทาหิ เป็นต้น

๔. บทจตุตถีวิภัตติ : ใช้ลงในอรรถแห่งสัมปทาน (แก่,เพื่อ,ต่อ) อย่างเดียว ตามปกติมีหน้าที่ขยายกิริยา นิยมเรียงไว้หน้ากิริยา เช่น โย **อปฺปทุฏฺฐสฺสส นรสฺส** ทุสฺสติ ฯ เป็นต้น ที่ใช้ขยายนามและคุณ ก็มี แต่ไม่มากนัก ขยายนาม เช่น **กฐินสฺส** ทุสฺสํ ฯเปฯ , ส่วนขยายคุณ เช่น **อคฺคิอาทีนํ** อสาธารเณ พุทฺธสาสเน ธนํ นิทฺทหิตุ ลทฺธุ ฯเปฯ ทั้งนี้คงนิยมเรียงหน้าบทที่ตนขยายเช่นกัน

ส่วนบทจตุตถีวิภัตติที่มาร่วมกับบทนามที่มีวิภัตติต่าง ๆ มีนิยมเรียงที่ควรทราบ ดังนี้

๔.๑ บทจตุตถีวิภัตติ ที่มาร่วมกับอวุตตกัมมะ จะเรียงไว้หน้าหรือหลังบทอวุตตกัมมะ ก็ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๑.๑ บทจตุตถีวิภัตติ เรียงไว้หน้าอวุตตกัมมะ เช่น โส ตุ อาหริตฺวา **ปุตฺตสฺส เภสชฺชุ** กโรติ ฯ เป็นต้น

๔.๑.๒ เรียงไว้หลัง อวุตตกัมมะ เช่น อนนฺทตฺเถโร อตฺตโน **ชีวิตุ สตฺถุโน** ปริจฺจชิตฺวา ปุรโต อฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น หากถือเอาความว่า บทอวุตตกัมมะ นั้นเป็นตัวกรรมโดยตรง ก็ควรเรียงบทจตุตถีวิภัตติ ไว้หน้า และเรียงอวุตตกัมมะ ไว้หลัง และควรให้ใกล้กับบทกิริยาที่ตนขยาย ด้วย

๔.๒ บทจตุตถีวิภัตติ ท่าร่วมกับบทสัมปาปุณิยกัมมะ หรือ อาธาระ ให้เรียงไว้หลังบทสัมปาปุณิยกัมมะ และ อาธาระ นั้น ดังนี้

๔.๒.๑ บทจตุตถีวิภัตติ - บทสัมปาปุณิยกัมมะ เช่น ยตฺถ เถรสฺส กนิฏฺโฐ วสติ **ตำ วีถึ ปิณฺฑาย** ปวิสึสุ ฯ เป็นต้น

๔.๒.๒ บทจตุตถีวิภัตติ - บทอาธาระ เช่น นิพทฺธ **ญาติคาเมเยว ปิณฺฑาย** จรติ ฯ เป็นต้น

สำหรับ ปวิสึสุ ที่แปลว่า เข้าไป นั้น นิยมใช้กับบทที่ขยายเป็นทุติยาวิภัตติ ที่แปลว่า สู่ ส่วน จรติ ที่แปลว่า เที่ยวไป นั้น นิยมใช้กับบทที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ ที่แปลว่า ใน เวลาแต่งหรือแปลสำนวนไทย ไม่ปรากฏอายตนิบาต เช่น ไปวัด , เข้าไปบ้าน เป็นต้น

โดยสรุป คือ บทจตุตถีวิภัตติ โดยมากใช้ขยายกิริยา มีขยายนามและคุณบ้าง แต่ไม่มากนัก บทจตุตถีวิภัตติ ที่มาร่วมกับบทอวุตตกัมมะ จะเรียงไว้หน้า หรือหลังบทอวุตตกัมมะ ก็ได้ และที่มาร่วมกับบทสัมปาปุณิยกัมมะ และ อาธาระ นิยมเรียงบทจตุตถีวิภัตติ ไว้หลังบททั้ง ๒ นั้น แต่หน้า กิริยา

๕. บทปัญจมีวิภัตติ : บทปัญจมีวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่งอปทานะ (แต่. จาก. กว่า. เ หุตุ) มีหน้าที่ขยายบท นาม, คุณ, นิบาต และ กิริยา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๕.๑ บทปัญจมีวิภัตติ - กิริยา เช่น **นวหิ วณมุเขหิ** ปุพฺพวฏฺฏิโย เจว ปุพวา จ **ปคฺฆรึสุ** ฯ เป็นต้น

๕ ๒ บทปัญจมีวิภัตติ - นาม เช่น **อิโต สตฺตเม ทิวเส** เหฏฺฐา ปาสาเท โสปาณปาทมูเล ปวิสฺสติ ฯ เป็นต้น

๕.๓ บทปัญจมีวิภัตติ - คุณ เช่น โส (สนฺโตโส) เสสธเนหิ ปรมำ ธนำ ฯ เป็นต้น

๕.๔ บทปัญจมีวิภัตติ - บทนิบาต เช่น **อิโต (อาพาธโต) อุทฺธ** กิญฺจิ คยฺหุปคำ นตฺถิ ฯ เป็นต้น

ส่วนบทปัญจมีวิภัตติ ที่มาร่วมกับบทอย่างอื่น ที่นิยมใช้ ที่ควรทราบ ดังนี้

๑. บทปัญจมีวิภัตติ ที่มาร่วมกับ**บทอวุตตกัมมะ** จะเรียงไว้หน้าหรือหลังอวุตตกัมมะ ก็ได้ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑.๑ เรียงไว้หน้า เช่น **ปาปา จิตฺตำ** นิวารเย ฯ (สำนวนฉันท์)

๑.๒ เรียงไว้หลัง เช่น ราชา ตำ สุตฺวา ฯเปฯ รฏฺฐา นิกฺขมาติ **ตำ รฏฺฐา** ปพฺพาเชตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น แต่หากถือตามหลักการเรียงตัวกรรมโดยตรง ควรวางตัวกรรมไว้ใกล้ตัวกิริยา คือ หลังบทอปทาน

๒. บทปัญจมีวิภัตติ ที่ขยายนิบาต บางศัพท์ คือ ยาว, วินา, อญฺญตฺร และ อารา นิยมเรียงบทอปทานะ ไว้หลัง ตัวอย่างดังต่อไปนี้

๒.๑ ยาว เช่น **ยาว** มมาคมา เอตฺตกำ ธมฺมำ เทเสตุ ฯเปฯ เป็นต้น

๒.๒ วินา เช่น น มยำ **วินา** ภิกฺขุสงฺเฆน วตฺตาม ฯ เป็นต้น

๒.๓ อญฺญตฺร เช่น **อญฺญตฺร** สตฺถารา โก ชานิสฺสติ ฯ เป็นต้น

๒.๔ อารา เช่น **อารา** โส อาสวกฺขยา ฯ เป็นต้น

๓. บทปัญจมีวิภัตติ ที่ขยายนิบาต คือ อุทฺธำ, นานา, ปฏฺฐาย นิยมเรียงบทอปทาน ไว้หน้านิบาตเหล่านั้น ตัวอย่าง ดังนี้

๓.๑ อุทฺธำ เช่น **อิโต (อาพาธโต) อุทฺธำ** กิญฺจิ คยฺหูปคำ นตฺถิ ฯ เป็นต้น

๓.๒ นานา เช่น มเตน เต กึ นานากรณาว โหนฺติ ฯ เป็นต้น

๓.๓ ปฏฺฐาย เช่น **อิโต ปฏฺฐาย** อิธ นาคมิ ปฏิกฺกม ฯเปฯ เป็นต้น

สำหรับ นิบาต ยาว กับ ปฏฺฐาย ที่มาพร้อมกันในประโยคเดียวกัน และมีบทอปทานะขยายเช่นเดียวกัน ให้เรียง ปฏฺฐาย ไว้ท่อนหน้า เรียง ยาว ไว้ท่อนหลัง

บท อปาทานะ ที่ขยาย ยาว ศัพท์ ทั้งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ คงใช้ลงท้ายบทเป็นสระอา เหมือนกัน ส่วนที่เป็นอิตถีลิงค์ ใช้ตามรูปที่แจกของลิงค์นั้น แต่ที่ใช้ขยาย ปฏฺฐาย ให้ใช้ โต เท่านั้น

๔. บทปัญจมีวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่ง เหตุ กับบทเหล่านี้ คือ ยสฺมา, ตสฺมา, กสฺมา โดยทั่วไปนิยมเรียงไว้ต้นข้อความ เพราะเป็นบทบอกเหตุ ตัวอย่าง ดังนี้

๔.๑ ยสฺมา เช่น **ยสฺมา** อตฺตนิ ฐิเตน อตฺตนา ฯเปฯ สจฺฉิกาตุำ สกฺกา ฯ

๔.๒ ตสฺมา เช่น **ตสฺมา** หิ อตฺตา ว อตฺตโน ปติฏฺฐา สิยา ฯ เป็นต้น

๔.๓ กสฺมา เช่น **กสฺมา** อาวุโส สิตำ กาตุำ กโรสีติ ฯเปฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ ศัพท์ทั้ง ๓ นี้ เมื่อขยายบทใด ก็ให้เรียงไว้หน้าบทนั้น ตามลำดับความ สำหรับ ยสฺมา กับ ตสฺมา หากมีบท กาลสัตตมี หรือ นิบาตบอกประการ, นิบาตบอกอุปมา คือ ยถา ศัพท์อยู่ด้วย ให้เรียงไว้หน้าบทหรือศัพท์ เหล่านั้น ตัวอย่าง ดังนี้

๑. บทกาลสัตตมี เช่น **ตสฺมา** ตำ ทิวสำ สตฺถา ตสฺส อุปนิสฺสยำ โอโลเกตฺวา ธมฺมำ เทเสนฺโต อนุปุพฺพิกถำ กเถสิ ฯ เป็นต้น

๒. ยถา ศัพท์ เช่น **ตสฺมา** ยถา กณฺฏโก ผลานิ คณฺหนฺโต อตฺตฆฺญาย ผลฺลติ อตฺตโน ฆาตตฺถเมวำ ผลฺลติ, เอวำ โสปิ อตฺตโน ฆาตาย ผลฺลติ ฯ เป็นต้น (สำหรับ ยสฺมา ก็มีนัยการเรียงเช่นกับ ตสฺมา)

โดยสรุป : บทอปทานะ (ปัญจมีวิภัตติ) ที่มาร่วมกับอวุตตกัมมะ จะเรียงไว้หน้าหรือหลังบทอวุตตกัมมะ ก็ได้, บทอปทานะ ที่ขยาย ยาว, วินา, อญฺญตฺร และ อารา นิบาต ให้เรียงไว้หลังนิบาต นั้น ๆ ส่วนบทอปทานะ ที่ขยาย อุทฺธำและ นานา นิบาต ให้เรียงไว้หน้า , สำหรับ ยสฺมา, ตสฺมา และ กสฺมา ให้เรียงไว้ต้นข้อความ แต่หากมีบทกาลสัตตมี หรือ ยถา นิบาต ที่บอกประการหรือบอกอุปมา อยู่ด้วย ให้เรียง ยสฺมา, ตสฺมา ไว้หน้า, สำหรับ กสฺมา หากมี อถ ศัพท์ อยู่ด้วย ให้เรียง กสฺมา ไว้หลัง อถ ศัพท์ นั้น.

๖. บทฉัฏฐีวิภัตติ : ใช้ลงในอรรถหลายอย่าง (แห่ง,ของ,เมื่อ) คือ สามีสัมพันธ์, สมุหสัมพันธ์, ภาวาทิสัมพันธ์, ฉัฏฐีกัมม์ และนิทธารณะ ใช้ขยายบทนาม, บทวิกติกัตตา และ นิบาต และให้เรียงไว้หน้าบทหรือหน้าศัพท์เหล่านั้น แต่ละอรรถมีตัวอย่างดังนี้

๖.๑ บทนาม - สามีสัมพันธ์ เช่น อาจริย **มยฺหำ** โทโส นตฺถิ ฯ เป็นต้น

๖.๒ บทนาม - สมุหสัมพันธ์ เช่น **สุมนปุปฺผานำ** อฏฺฐ มุฏฺฐิโย อากาเส ขิปิ ฯ

๖.๓ บทนาม - ภาวาทิสัมพันธ์ เช่น มจฺจานำ ขีณภาโว วิย **อิเมสำ โรคานำ** อภาโว ฯ เป็นต้น

๖.๔ บทนาม - ฉัฏฐีกัมมะ เช่น ตาสำ **ปาณาติปาตสฺส กรณำ ว อกรณำ วา** ชานิสฺสติ เป็นต้น

๖.๕ บทนาม - นิทธารณียะ เช่น **มนุสฺสานำ ขตฺติโย** สูรตโม ฯ เป็นต้น

๖.๖ บทวิกติกัตตา - สามีสัมพันธ์ เช่น อยำ **โน ปิตุ ปจฺจามิตฺโต** ภวิสฺสติ ฯ เป็นต้น (บทฉัฏฐีวิภัตติ ที่ใช้ขยายบทวิกติกัตตา นิยมใช้เฉพาะสามีสัมพันธ์และนิทธารณียะ ดังตัวอย่าง ในข้อ ๖.๖ และ ๖.๗ นี้ เท่านั้น)

๖.๗ บทวิกติกัตตา - นิทธารณียะ เช่น เย โลเก อรหนฺโต ว อรหตฺตมคฺคำ วา สมาปนฺนา, อยำ **เตสำ ภิกฺขุ อญฺญตฺโร** ฯ เป็นต้น

๖.๘ ฉัฏฐีวิภัตติ ที่ใช้ขยายนิบาต นิยมใช้ในอรรถแห่งสามีสัมพันธ์ เช่น

สตฺถุ สมฺมุขา ธมฺโม กถิโต ฯ หรือ เช่น มฏฺฐกุณฺฑลี พหิอาลินฺเท นิปนฺนากาเรเนว **ตสสฺ อนฺโต** ปณฺณายิ ฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ มีข้อควรทราบในการเรียงบทฉัฏฐีวิภัตติ ที่ลงในอรรถแห่ง นิทธารณียะ และ อนาทร ดังนี้

๑. บท โว, โน, เตสํ ที่ใช้เป็น นิทธารณะ เมื่อมีบทอื่นนำหน้าอยู่แล้ว ให้เรียงอย่างวิธีธรรมดา เช่น สเจ ปน **โว เอโกปิ** อปฺปมตฺโต อภวิสฺส ฯเปฯ เป็นต้น

๒. หากไม่มีบทอื่นนำหน้า ต้องเรียงไว้หลังบทนิทธารณียะ เช่น โก **นีธ** (นีธ มาจาก โน + อิธ) กนฺตตฺ **พาลยตฺโร** เอโกปิ จ เนสํ อปฺปมาทํ นาปชฺชิ ฯ เป็นต้น

ในที่นี้ ผู้ศึกษาควรทราบความนิยมการใช้ ต สัพพนาม ทุติยาวิภัตติ, จตุตถีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ ทั้ง เอกพจน์และพหูพจน์ ในประโยคที่มี อถ ศัพท์ ลงในอรรถกาลสัตตมี ว่านิยมใช้ในรูป นํ, เน และ อสฺส เนสํ เช่น อถ นํ, อถ เน, อถสฺส และ อถ เนสํ เป็นต้น ด้วยส่วนการเรียง เมื่อมีกรณีพิเศษอย่างนี้แล้ว ให้เลื่อน ต สัพพนาม ที่ใช้ในรูปนั้น ๆ ไปไว้ให้ไกล อถ ศัพท์ เสมอ ทั้งนี้ให้สังเกตจากหนังสือธรรมบทโดยทั่วไป ด้วย

๓. ประโยคอนาทร ที่แปลว่า ไม่เอื้อเฟื้อ คือ ไม่เอื้อเฟื้อแก่เนื้อความในประโยคใหญ่ ที่ตนอาศัย เหมือนคนคอยขัดคอกันอยู่ ไม่อำนวยตามกัน ในตอนใดที่มีเรื่องแทรกเข้ามาอย่างนี้ พึงแต่งเรื่องในตอนนั้นเป็นประโยค อนาทร ไม่ใช่ประโยคลักขณะ และมีกิริยาอนาทร ที่มีลิงค์ วจนะ และ วิภัตติ เสมอด้วยบทอนาทร นั้นด้วย กิริยาอนาทรนี้ นิยมใช้แต่ที่ประกอบด้วย ต อนฺต และ มาน ปัจจัย เท่านั้น

การเรียงกิริยาอนาทร อาจเรียงไว้หน้า หรือหลังบทอนาทร ก็ได้ แต่ที่ประกอบด้วย ต ปัจจัย นิยมเรียงไว้หลังบทอนาทร มากกว่าที่ประกอบด้วย อนฺต และ มาน ปัจจัย ในการเรียงประโยคเช่นนี้ มี ๒ วิธี ดังนี้

๑. หากเป็นข้อความที่มุ่งจะกล่าวให้เชื่อมโยงความที่เคยกล่าวมาแล้ว กับข้อความที่จะกล่าวต่อไป ให้เนื่องสัมพันธ์กัน ไม่ขาดตอน ในกรณีเช่นนี้นิยมเรียงประโยคอนาทรไว้ต้นประโยค หน้าบทประธานในประโยคใหญ่ เช่น **ตสฺส วิรวนฺตสฺเสว** สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา วนฺทิตฺวา ปุจฺฉิ ฯ เป็นต้น

๒. หากเป็นข้อความที่กล่าวแทรกขึ้นมาใหม่ลอย ๆ ไม่มีลักษณะ ดังกล่าวในข้อ ๑ แล้ว เมื่อแทรกเข้ามาในระหว่างประโยคใหญ่ตอนใด ก็ให้เรียงไว้ตอนประโยคนั้นเลย เช่น

สาวตฺถิวาสี กิเรโก กุฏุมฺพี **ภริยาย กาลกตาย** ปพฺพชิ ฯ เป็นต้น และไม่มีจำกัดว่าจะมีได้ท่อนเดียวในประโยคใหญ่ ที่มีข้อความยาว ๆ หรือไม่ อาจมีอนาทรแทรกเข้ามาได้หลายตอน สุดแต่เนื้อความ อนึ่ง ปัญหาที่ยุ่งยากสำหรับการเรียงนั้น อยู่ที่การสังเกตข้อความในภาษาไทย เพราะเวลาแปลเป็นไทย ท่านตัดอายตนิบาตทั้งหมด เหลือไว้แต่ข้อความเท่านั้น โดยเฉพาะแปลโดยอรรถ จนไม่ทราบว่าจะเรียงเป็นอนาทร หรือ เรียงเป็น ลักขณะ กันแน่

โดยสรุป : บทฉัฏฐีวิภัตติ ที่ใช้ในอรรถแห่ง สามีสัมพันธ์, สมุหสัมพันธ์, ภาวาทิสัมพันธ์, นิทธารณะ และ ฉัฏฐีกัมมะ ให้เรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย , บทสามีสัมพันธ์ และบทนิทธารณะ เมื่อขยายคุณบทใด ให้เรียงไว้หน้าคุณบทนั้น, ส่วนฉัฏฐีวิภัตติที่ขยายนิบาต เห็นมีใช้เฉพาะในอรรถแห่งสามีสัมพันธ์ เท่านั้น

สำหรับ โว, โน, เนสํ ที่เป็นนิทธารณะ ถ้ามีบทอื่นนำหน้า ให้เรียงอย่างธรรมดา แต่ถ้าไม่มีบทอื่นนำหน้า ให้เรียงไว้หลังบทนิทธารณียะ, บทอนาทร คือบทที่มีเนื้อความขัดแย้งกับประโยคใหญ่ ถ้าเป็นเนื้อความกล่าวเชื่อมความตอนหน้ากับตอนหลังให้สัมพันธ์ กัน ให้เรียงไว้ต้นประโยค แต่หากแทรกเข้ามาลอย ๆ ให้เรียงไว้ตามที่แทรกเข้ามานั้น ส่วนกิริยาอนาทร จะเรียงไว้หน้าหรือหลังอนาทร ก็ได้

๗. บทสัตตมีวิภัตติ : ที่ลงในอรรถแห่ง ปฏิจฉันนาธาระ , พยาปิกาธาระ, วิสยาธาระ, สมีปาธาระ, อุปาสิเลสิกาธาระ และ นิมิตสัตตมี (ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ และ ในเพราะ) เมื่อขยายบทใด จะเป็นบทนามหรือบทกิริยา ก็ตาม ให้เรียงไว้หน้าบทนามหรือบทกิริยา นั้น ดังนี้

๗.๑ บทนาม — ปฏิจฉันนาธาระ เช่น อมฺหากํ **เคเห** พหุธนํ ฯ เป็นต้น บทกิริยา — ปฏิจฉันนาธาระ เช่น **เอกสฺมึ กูเฏ** ปกฺขิตฺวา ภูมิยํ นิกฺขิตฺวา ฐเปสิ ฯ เป็นต้น

๗.๒ บทนาม - พยาปิกาธาระ เช่น **จตูสุ สมุทฺเทสุ** ชลํ ปริตฺตกํ ฯ เป็นต้น บทกิริยา - พยาปิกาธาระ เช่น ตํ ปุปฺผํ ธาเรนฺตสฺส **สรีเร คนฺโธ** ผลติ ฯ เป็นต้น

๗.๓ บทนาม - วิสยาธาระ เช่น ตสฺมึ โข ปน **นิเวสเน สพฺเพ ทาสกมฺมกรา** วิสาขาย สนฺตกา ว ฯ และ บทกิริยา - วิสยาธาระ เช่น สหตฺถา ฯเปฯ **เชตวนมหาวิหาเร วิหรติ** ฯ เป็นต้น

๗.๔ บทนาม - สมีปาธาระ เช่น **คาเม** อาราโม ฯ เป็นต้น และบทกิริยา - สมีปาธาระ เช่น กปณทฺธิกาทีนํ **เคหทฺวาเร ปากวตฺตํ** ปฏฺฐเปสิ ฯ เป็นต้น

๗.๕ บทนาม - อุปาสิเลสิกาธาระ เช่น คนฺทมาทนปพฺพเต เอโก ปจฺเจกพุทฺโธ สมาปตฺติโต วุฏฺฐหิ ฯ เป็นต้น และ บทกิริยา - อุปาสิเลสิกาธาระ เช่น ตานิ คเหตฺวา ปญฺจสตา หตฺถี ปญฺจนฺนำ **ภิกฺขุสตานำ มตฺถเก** ธารยมานา ฐสฺสนฺติ เป็นต้น

๗.๖ บทนาม - กาลสัตตมี เช่น **ตทา** ภิกฺขเว **ราชา** อานนฺโท อโหสิ ฯ เป็นต้น และบทกิริยา - กาลสัตตมี เช่น ตสฺมึ ขเณ อาราโม ตุจฺโฉ อโหสิ เป็นต้น

๗.๗ บทนาม - นิมิตสัตตมี เช่น ภควา อิตเรสญฺจ อาปตฺติยา **อทสฺสเน อาทีนวำ** กเถตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น และ บทกิริยา - นิมิตสัตตมี เช่น สุขทุกฺเข น เวธติ ฯ เป็นต้น

การเรียงบทสัตตมีวิภัตติ ที่ลงในอรรถต่าง ๆ ตามที่แสดงมานี้ มีวิธีเรียงเหมือนกันทุกอย่าง เพียงแต่จะวางไว้ตอนไหนตามข้อความที่ระบุถึง เท่านั้น อย่างไรก็ตาม มีข้อปลีกย่อยที่จะกล่าวไว้ในที่นี้อีกด้วย คือ

๑. นิทธารณะ : ในสัตตมีวิภัตตินี้ มีคติดุจในฉัฏฐีวิภัตติ คือ เป็นนิทธารณะของนามหรือของคุณบทใด ก็ให้เรียงอยู่หน้าของนามหรือคุณบทนั้น เว้นแต่บางแห่งที่บทนิทธารณะ มีสระนำหน้า และต้องการความรัดกุม จึงเข้าสนธิกับบทอื่นบ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงเรียงไว้หลังบทนิทธารณียะ และบทนิทธารณียะนั้น เป็นได้ทุกวิภัตติ เว้นบทอาลปนวิภัตติเท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๑ บทนาม - นิทธารณียะ เช่น **เตสุ (ตีสุ กุมาเรสุ) ปเสนทิกุมาโร** (นี้เป็นนิทธารณียะ) สิปฺปำ ทสฺเสตฺวา ปสนฺเนน ปิตฺรา รชฺเช อภิสิตฺโต ฯ เป็นต้น

๑.๒ บทคุณ - นิทธารณียะ เช่น **อมฺเหสุ โย** ปฐมำ อมตำ อธิคจฺฉติ, โส อาโรเจตุ ฯ เป็นต้น (ในรูปวิภัตติอื่น ก็พึงทราบตามนัยนี้)

๒. บทลักขณะ : ในข้อนี้มีคติตรงข้ามกับ อนาทร คือ มีเนื้อความคล้อยตามความในประโยคใหญ่ ไม่ขัดแย้งกัน มีกิริยาเป็นของตนโดยเฉพาะ ซึ่งใช้ประกอบด้วย ต อนฺต และ มาน ปัจจัย และต้องมี ลิงค์, วจนะ และ วิภัตติ เสมอด้วยบทลักขณะ นั้น วิธีและข้อปลีกย่อยในการเรียง เหมือนที่กล่าวแล้วในบท อนาทร พึงสังเกตตัวอย่างเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

๒.๑ เทว **ตยิ รชฺชำ กาเรนฺเต** อรุโณ น อุฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น

๒.๒ ตุมฺเห นาม มาทิสสฺส พุทฺธสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา **มยิ**

สามคฺคึ กาเรนฺเต มม วจนํ น กริตฺถ ฯ เป็นต้น

๓. บทกาลสัตตมี : ใช้ศัพท์เป็นนามก็มี เป็นนิบาตก็มี แสดงการครอบคลุมทั้งประโยคก็มี แสดงกาลในระหว่างประโยคเป็นตอน ๆ ก็มี

บทกาลสัตตมีที่แสดงครอบคลุมทั้งประโยค มีวิธีเรียง ๒ อย่าง ดังนี้

๓.๑ เรียงไว้ต้นประโยค เช่น **ตสฺมึ ขเณ** ตา กุมาริกาโย คามทฺวารํ ปตฺวา สตฺถารํ ทิสฺวา สตฺถุ ทสฺเสสุ ฯ เป็นต้น

๓.๒ เรียงไว้เป็นตัวที่สองรองบทประธาน เช่น สตฺถา **อาสาฬฺห-ปุณฺณมีทิวเส** อนฺโตนครํ ปาวิสิ ฯ เป็นต้น

ส่วนที่แสดงกาลในระหว่างประโยค เมื่อแสดงในตอนไหน ก็เรียงไว้ตอนนั้น เช่น อถ นํ ทหรกาเล คนฺตฺวา ปรุฬฺหเกสมสฺสุกาเล อาคตตฺตา น โกจิ สญฺชานิ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง บทกาลสัตตมีที่เป็นนิบาต เช่น อถ ตถา หรือ กล่าวสั้น ๆ ว่า บทกาลสัตตมีที่ลง ทา ปัจจัย นิยมเรียงไว้หน้าประโยค ไม่นิยมใช้ในระหว่างประโยค แต่ที่เป็นนามใช้ได้ทุกสถาน ดังนั้น หากจะใช้กาลสัตตมีในระหว่างประโยค ควรใช้เป็นนามที่ประกอบวิภัตติได้

บางคราวมีกาลสัตตมีที่เป็นนามและนิบาตมาร่วมกัน ต้องเรียงกาลสัตตมีที่เป็นนิบาตไว้หน้ากาลสัตตมีที่เป็นนามเสมอ เช่น **อเถกทิวสํ** ปุเรภตฺตํ จณฺโฑ อาตาโป อโหสิ ฯ เป็นต้น หรือเช่น เนสํ **อปรภาเค** มาตาปิตฺโร กาลมกํสุ ฯ และ เช่น **อเถกสฺมึ** สมเย อุคฺคเสฏฺฐี ฯปฯ อคมาสิ ฯ เป็นต้น

บทกาลสัตตมีรวม ให้เรียงไว้หน้ากาลสัตตมีย่อย คือ ปี ไว้หน้าเดือน, เดือน ไว้หน้าวัน, วัน ไว้หน้าเวลา เช่น **ตํ ทิวสํ** ปน สตฺถา **ปจฺจูสกาเล** โลกํ โอโลเกนฺโต ฯเปฯ เป็นต้น และ เช่น อถ **สายณฺหสมเย** ภิกฺขูสุ อิโต จิโต จ สโมหริตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น

บางแห่ง บทกาสัตตมีที่มีสระนำหน้า เช่น **เอ**กทิวสํ, **อ**ปรภาเค หรือบทที่มีสระนำหน้า เช่น **เอ**โก **เอ**กสฺมึ เป็นต้น ในประโยคเช่นนี้ หากมี **อถ** ศัพท์อยู่ด้วย ให้สนธิเข้ากันเสียเลย เช่น **อเถก**ทิวสํ, **อถา**ปรภาเค, **อเถ**โก ฯเปฯ เป็นต้น หรือแม้บางคราว แม้มิใช่ **อถ** อยู่ด้วย แต่เป็นศัพท์อื่นที่มีสระนำหน้าอยู่ข้างหลัง ก็ให้เข้าสนธิเหมือนกัน เช่น สาวตฺถิยํ **กิเรโก** อุปาสโก ฯเปฯ เป็นต้น

๔. บทสัตตมีวิภัตติ ที่ใช้ลงในอรรถแห่งวิสยาธาระ ถ้าเพ่งถึงที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะ เช่น ในบ้าน, กุฏี, วิหาร, ถ้ำ, ปราสาท เป็นต้น นิยมเรียงตามบทขยาย เช่น อายสฺมา หิ มหากสฺสโป **ปิปฺผลิคูหายํ วิหรนฺโต** ฯเปฯ สตฺถา **คนฺธกุฏิยํ นิสินฺโน** ว ฯเปฯ เป็นต้น

หากหมายถึงที่อยู่กว้างๆ เช่น นิคม ชนบท รัฐ นคร นิยมเรียงไว้แถวหน้า ๆประโยค เช่น **โกสลรฏฺเฐ** กิร เอกา เสฏฺฐิธีตา โสฬสวสฺสุทฺเทสิกา อภิรูปา อโหสิ ทสฺสนียา ฯเปฯ เป็นต้น หรือ เช่น **สาวตฺถิยํ** กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุฏุมฺพิโก อโหสิ ฯเปฯ เป็นต้น

อนึ่ง หากบทวิสฺยาธาระร่วมกัน ทั้งที่หมายความแคบหรือ กว้าง นิยมเรียงที่หมายความกว้างไว้หน้า แคบไว้หลัง และนิยมเรียงกิริยาที่ทั้งสองบทนั้น ขยายร่วมกันไว้กลาง เช่น เอกสมยํ ภควา สาวตฺถิยํ **วิหรติ** เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม ฯเปฯ เป็นต้น

โดยสรุป : กาลสัตตมีที่ครอบกาลทั้งประโยค เรียงไว้ตอนต้นประโยคหรือเป็นตัวที่สองรองตัวประธานก็ได้, กาลสัตตมีเฉพาะตอนหนึ่งๆ ในระหว่างประโยค แสดงกาลในตอนไหนให้เรียงไว้ตอนนั้นหน้าบทที่ตนขยาย, ที่เป็นนิบาตให้เรียงไว้หน้าที่เป็นนาม และที่เป็นกาลรวมให้เรียงไว้หน้าที่เป็นกาลย่อย

ส่วนวิสยาธาระ ที่แสดงที่อยู่จำกัดแคบๆโดยเฉพาะ ให้เรียงไว้หน้าบทที่ตนขยาย แต่ที่แสดงที่อยู่กว้างๆ ให้เรียงไว้ตอนต้นประโยค

๘. บทอาลปนวิภัตติ : บทอาลปนวิภัตติ ปกติไม่มีหน้าที่ขยายบทอื่น แต่เป็นเพียงบทนำในประโยคคำพูดเท่านั้น สำหรับสำนวนการเรียงอาลปนวิภัตติ มี ๒ นัย คือ

๘.๑ นัยบาลี : ให้วางไว้เป็นตัวที่ ๒ บ้าง, ๓ บ้าง, ๔ บ้าง หรือ ๕ บ้าง ทั้งนี้สุดแต่ข้อความที่มีบทอื่น ที่จะต้องเรียงไว้หน้ามาก – น้อยเท่าไร แต่เท่าที่สังเกต อย่างมากวางไว้เป็นตัวที่ ๕ ถ้ามีบทที่จำเป็นต้องวางหน้า ๑ บท ก็ให้เรียงเป็นตัวที่ ๒ หรือถ้ามี ๒ ตัว ก็ให้เรียงเป็นตัวที่ ๓ เช่นนี้เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๘.๑.๑ เรียงเป็นตัวที่ ๒ เช่น อตฺตทีปา **ภิกฺขเว** วิหรถ อตฺตสรณา อนญฺญสรณา, ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา เป็นต้น (จักกวัตติสูตร สุ.๑๑/๖๒)

๘.๑.๒ เรียงเป็นตัวที่ ๓ เช่น สาธุ เม **ภนฺเต** ภควา ตถา ธมฺมํ เทเสตุ ยถา อริยสฺส วินเย ฉ ทิสา นมสฺสิตพฺพา ฯ เป็นต้น (สิงคาลสูตร สุ.๑๑/๑๙๕)

๘.๑.๓ เรียงเป็นตัวที่ ๔ เช่น อยํ โข สา มาริส อาฏานาฏิยา รกฺขา

ภิกฺขูนำ ฯเปฯ อวิหึสาย ผาสุวิหารายฯ เป็นต้น (อาฏานาฏิยสูตร ๑๑/๒๑๕)

๘.๑.๔ เรียงเป็นตัวที่ ๕ เช่น สนฺติ โข เม ปน **จุนฺท** เอตรหิ เถรา ภิกฺขู สาวกา โหนฺติ วิยตตา ฯเปฯ ปตฺตโยคกฺเขมา ฯ เป็นต้น (ปาสาทิกสูตร ๑๑/๑๓๗)

๘.๒ นัยอรรถกถา : มีความนิยมไม่แน่นอน บางครั้งเรียงอย่างนัยบาลี บางครั้งก็เรียงตามนิยมของท่านผู้เรียง เรียกได้ว่าเป็นสำนวนผสม กล่าวคือ บทอาลปนวิภัตตินั้น วางไว้ต้นประโยคก็มี วางสุดประโยคก็มี มีหลักการพอสังเกตได้ดังนี้

๘.๒.๑ ถ้าเป็นข้อความสั้น ๆ เป็นประโยคบอกเล่า นิยมเรียงไว้ต้นประโยค เช่น **ภนฺเต** อหำ เตสำ วิหารำ ปวิสิตุำ น ทสฺสามิ ฯ เป็นต้น

๘.๒.๒ ถ้าเป็นข้อความแสดงความประสงค์ และมีข้อความสั้น ๆ เป็นคำถาม—คำตอบ นิยมเรียงไว้สุดประโยค เช่น กนิฏฺฐภาตา เม อตฺถิ **ภนฺเต** ฯ เป็นต้น

๘.๒.๓ หากมีข้อความยาว โดยมากเรียงตามนัยบาลี แต่บางครั้งแม้มีข้อความสั้น ก็เรียงตามนัยบาลีก็มี ไม่แน่นอน แล้วแต่อัธยาศัยชอบของผู้เรียง เพราะเป็นชั้นอรรถกถา แต่หากเป็นชั้นบาลีแท้แล้ว จะไม่เรียงบทอาลปนวิภัตติไว้ต้นหรือสุดประโยค

อนึ่ง พึงทราบว่า อาลปนะที่เป็นนิบาต (เช่น ภนฺเต, อาวุโส, อมฺโภ ฯเปฯ) ให้เรียงไว้หน้าอาลปนะที่เป็นนาม เช่น ภนฺเต ภควา , อาวุโส ติสฺส, อมฺโภ กุมารกา เป็นต้น

โดยสรุป : อาลปนะ มี ๒ อย่าง คือ อาลปนะตามนัยบาลี และ อาลปนะ ตามนัยอรรถกถา ใน ๒ อย่างนี้ นัยบาลี ต้องมีบทอื่นนำหน้า ส่วนนัยอรรถกถา มีบทอื่นนำหน้าก็ได้ ไม่มีก็ได้ หรือสุดประโยคก็ได้, สำหรับอาลปนะนิบาต ให้เรียงหน้าอาลปนะที่เป็นนาม

เรื่องบทที่ประกอบด้วยวิภัตติทั้ง ๘ หมวด ตามที่กล่าวมานี้ ผู้ศึกษาต้องกำหนดจดจำเกณฑ์การเรียงของแต่ละวิภัตติที่แน่นอนแล้ว ไว้ให้ดี แต่วิภัตติบทใดที่มีกฎเกณฑ์การเรียงไม่ตายตัวแน่นอน ก็อาจยักย้ายได้ ดังนั้น ในเวลาแต่งประโยค หรือคุมความเข้าเป็นรูปประโยค พึงเลือกวางบทวิภัตตินั้น ๆ ให้ถูกต้องตามความอันเนื่องกันในทางสัมพันธ์ ด้วย.

บทที่ ๗

ส่วนประกอบการคุมความเข้าเป็นรูปประโยค

ในบทที่ผ่านมาได้พูดถึงเรื่องบทนามที่ประกอบด้วยวิภัตติหมวดต่าง ๆ ครบทั้ง ๘ หมวดแล้ว ทั้งนี้ เพื่อทำความเข้าใจว่าวิภัตติหมวดใด ควรวางหรือเรียงตำแหน่งไว้ตรงไหน ทั้งตามสำนวนบาลีและอรรถกถา ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากในการแต่งแปลภาษาบาลีนี้ ในบทนี้ ก่อนจะพูดถึงเรื่องประโยค จะได้พูดถึงเรื่องส่วนประกอบในการคุมความเข้าเป็นรูปประโยค รวม ๗ เรื่อง ก่อน ตามลำดับดังนี้

๑. เรื่องบทวิเสสนะ : บทวิเสสนะ นั้น ต้องมีลิงค์, วจนะ และ วิภัตติ เสมอด้วยบทนามที่เป็นเจ้าของ ปกติจะต้องเรียงไว้หน้านามบทนั้น เสมอ นอกจากเป็นการแสดงคุณเป็นพิเศษ จึงต้องเรียงไว้หลังบ้าง นามบทเดียวอาจมีบทวิเสสนะหลายบทก็ได้ ดังนั้น จึงควรทราบถึงวิธีเรียงบทวิเสสนะ ดังนี้

๑.๑ ประโยคซึ่งมีนามเป็นบทวิเสสนะ ที่เป็น **อนิยม, นิยม** และ **บทคุณธรรมดา** อยู่ด้วย ให้เรียงบทวิเสสนะที่เป็นอนิยมไว้หน้านิยม และเรียงนิยมไว้หน้าคุณธรรมดา แล้วจึงเรียงบทคุณธรรมดานั้นไว้หน้าบทนาม เช่น **ยา** ปน**ายं อวเสสา** ปชา สกฺกายทิฏฺฐิร-เมวานุธาวติ ฯเปฯ เป็นต้น

๑.๒ บทวิเสสนะที่เป็นสังขยา ให้เรียงนิยมไว้ใกล้นามที่เป็นเจ้าของชิดที่สุด หากมีบทวิเสสนะอื่น ๆ ร่วมด้วย ให้เรียงบทสังขยาไว้หลังบทวิเสสนะเหล่านั้น เช่น สตฺถา หิ ปวตฺติดปวรธมฺมจกฺโก ฯเปฯ สุทฺโธทนมหาราเชน เปสิตานำ สหสฺสสหสฺสปริวารานำ ทสฺสนฺนำ ทูตานำ ฯเปฯ เป็นต้น

๑.๓ บทวิเสสนะที่แสดงออกซึ่งคุณสมบัติพิเศษ , ตำแหน่งหน้าที่, โคตรวงศ์ ให้เรียงไว้หน้าบทที่เป็นเจ้าของ เช่น สมโณ โคตโม, สกฺโก เทวานมินฺโท หรือ ตสฺส โส ภควา เอตรหิ วิหรติ อรหำ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ เป็นต้น ในเรื่องนี้ พึงเห็นการเรียงในบทพุทธคุณ และ บทธรรมคุณ เป็นตัวอย่าง ด้วย

๒. บทวิกติกัตตา : บทวิกติกัตตา ใช้ศัพท์ที่มาจากนามก็มี จากคุณก็มี และจากบทกิริยาก็มี ซึ่งมีตัวอย่างแต่ละบท ดังนี้

๒.๑ จากบทนาม : ถ้าเป็นนามโดยสัญชาติ ไม่ต้องเปลี่ยนลิงค์ไปตามบทเจ้าของ เปลี่ยนเฉพาะ วจนะ เท่านั้น เช่น สจฺจำ เว อมตา **วาจา** ฯ หรือ พุทฺโธ เม **สรณำ**

วรๆ เป็นต้น (คำว่า วาจา กับ สจฺจ และ คำว่า พุทฺโธ กับ สรณ เป็นบทที่ต่างลิงค์ กัน)

๒.๒ จากบทคุณ : ต้องเปลี่ยน ลิงค์ วจนะ และ วิภัตติ ไปตามบทนามที่เป็นเจ้าของ เช่นเดียวกับบทวิเสสนะ เช่น สีลสมฺปนฺนา จ ภิกฺขู สเทวกสฺส โลกสฺส **ปิยา** โหนฺติ ฯ เป็นต้น

๒.๓ จากบทกิริยา : ที่มาจากกิริยานั้น ใช้กิริยากิตก์ที่แจกออกวิภัตติไม่ได้ ต้องเปลี่ยนเครื่องแต่งตัว ดุจบทคุณที่กล่าวแล้ว เช่น มหากุสิต นิปชฺชิตฺวา สยนตฺถาย อรณฺญ **ปวิฏฺโฐสิ** ฯ เป็นต้น (ขึ้น ตฺวา เป็นปุงลิงค์)

ส่วนการเรียงบทวิกติกัตตานั้น มีหลักการที่ควรทราบ ดังนี้

๑. ประโยคที่มีบทวิกติกัตตาเพียงบทเดียว ให้เรียงไว้ใกล้กิริยา " **ว่ามีว่าเป็น**" หลังบทประธาน นี้เป็นวิธีเรียงตามธรรมดา แต่บางครั้งที่ต้องการเน้นความให้มีน้ำหนัก จึงเรียงไว้หน้าบทประธานบ้าง เช่น **ทีฆายุโก** โน โหตุ มหาราชา ฯ เป็นต้น

๒. ประโยคที่มีบทวิกติกัตตา ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป และมีบทนามที่เป็นเจ้าของบทเดียว นิยมเรียงสลับกับกิริยา " **ว่ามีว่าเป็น** " คือ เรียงไว้หน้ากิริยานั้นบทหนึ่ง ที่เหลืออีกกี่บทก็ตาม ให้เรียงไว้หลังกิริยานั้น ทั้งสิ้น เช่น เอกสฺมึ หิ สมเย เวสาลี **อิทฺธา** อโหสิ **ผีตา พหุชนา อากิณฺณมนุสฺสา** ฯ เป็นต้น

๓.ประโยคที่มีบทวิกติกัตตาบทเดียว แต่มีบทประธานที่เป็นเจ้าของหลายบท ที่ควบด้วย จ ศัพท์ บทวิกติกัตตาและกิริยาคุมพากย์ ต้องเป็นพหุวจนะ เช่น พิมฺพสาโร จ ปเสนทิโกสโล จ อญฺญมญฺญ **ภคนิปติกา** โหนฺติ ฯ เป็นต้น

๔. ประโยคที่มีบทประธานเป็นเอกพจน์ และควบด้วย วา ศัพท์ แม้มีหลายบท ก็คงเรียงบทวิกติกัตตาเป็นเอกพจน์ ตามตัวประธาน

ในบางแห่ง มีข้อความเป็นที่รู้กันได้โดยนัย ทิ้งกิริยา " **ว่ามีว่าเป็น** " ได้บ้าง เช่น อตฺตา หิ อตฺตโน **นาโถ** ฯ เป็นต้น (สำนวนฉันท์เวลาแปลเป็นไทย ให้เติมเอาเอง)

๕. บทวิกติกัตตาในประโยคกัตตุวาจก ตามปกติประกอบเป็น ปฐมาวิภัตติ เสมอ มีวิภัตติอื่นบ้าง ที่เคยปรากฏ เช่น ปฐมคามินา หุตฺวา สมนุนาคตา ฯเปฯ เป็นต้น แต่ก็เป็นในระหว่างประโยค มิใช่เข้ากับกิริยาคุมพากย์โดยตรง

อนึ่ง ในประโยคกัมมวาจก และ ภาววาจก ต้องเป็นตติยาวิภัตติ เท่านั้น จะเป็นพจน์

อะไร แล้วแต่ประธานและกัตตา เช่น **อสเฐน อมายาวินา** หุตฺวา **กลฺยาณชฺฌาสเยน** ภวิตพฺพำ ฯ เป็นต้น ส่วนในประโยคกัมมวาจก ก็พึงเทียบโดยนัยนี้

๖. บทวิกติกัตตา : ที่เป็นอุปมา มีคตินิยมดุจที่กล่าวมาแล้ว เพียงแต่มี วิย ศัพท์ กำกับอยู่ด้วยเท่านั้น ในกรณีเช่นนี้ไม่ปรากฏใช้ อิว ศัพท์ เช่น ปิตุ วจนำ **สีเส อาสิตฺตสต ปากเตลำ วิย** อโหสิ ฯ และ เช่น สุชาตา **โถกำ อากุลา วิย** หุตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น

๗. บทวิกติกัตตา : ประกอบใช้เป็นทั้งกิริยากิตก์และกิริยาอาขยาต ซึ่งมาจาก ธาตุเหล่านี้ คือ หุ, ภู, อส และ ชา ธาตุ ซึ่งมีข้อสังเกตการใช้ ดังนี้

๗.๑ หุ, ภู, และ อส ธาตุ นิยมใช้ในรูปอาขยาตโดยมาก เช่น โหติ, ภวติ และ อตฺถิ เป็นต้น

๗.๒ ใช้ในรูปกิริยากิตก์ หุ ธาตุ นั้น เท่าที่ทราบ ท่านประกอบใช้เฉพาะกับปัจจัยเหล่านี้ คือ ตฺวา ปัจจัย เช่น หุตฺวา ฯ อนฺต ปัจจัย เช่น โหนฺโต และ ตุ ปัจจัย เช่น โหตุ เป็นส่วนมาก

๗.๓ ภู ธาตุ นิยมประกอบมากเฉพาะ ต ปัจจัย เช่น ภูโต ฯ ตพฺพ ปัจจัย เช่น ภวิตพฺพำ ฯ มาน ปัจจัย เช่น ภวมาโน และ ตุ ปัจจัย เช่น ภวตุ เป็นต้น

๗.๔ อส ธาตุ นิยมประกอบด้วย อนฺต และ มาน ปัจจัย เป็นพื้น เช่น สนฺโต และ สมาโน เป็นต้น

๗.๕ ชา ธาตุ นิยมประกอบใช้แต่ ต ปัจจัย เช่น ชาโต เป็นต้น ปัจจัยอื่น ๆ เช่น ตฺวา ปัจจัย ก็คงประกอบและแปลตามรูปของตน เช่น ชานิตฺวา ซึ่งแปลว่า เกิดแล้ว เท่านั้น

อนึ่ง ได้กล่าวไว้แล้วว่า เมื่อมีบทวิกติกัตตาหลายบทร่วมอยู่ในกิริยาเดียวกัน นิยมเรียงสลับกันนั้น นิยมใช้เฉพาะที่เป็นกิริยาอาขยาต ส่วนที่เป็นกิริยากิตก์ เช่น หุตฺวา ไม่นิยมเรียงสลับ คงเรียงไว้หน้ากิริยานั้น ตามลำดับกัน เช่น **อสเฐน อมายาวินา** หุตฺวา ฯเปฯ ส่วนที่ประกอบด้วย ตพฺพ ปัจจัย เรียงสลับได้เช่นเดียวกับที่มีกิริยาในรูปอาขยาต เช่น อกุสีเตน **ภวิตพฺพำ** อารทฺธวีริเยน ฯ เป็นต้น

๓. บทกิริยาวิเสสนะ : บทหรือศัพท์ที่ทำกิริยาให้แปลกขึ้นกว่าเดิม เรียกว่ากิริยาวิเสสนะ ซึ่งเหมือนบทคุณที่แต่งบทนามให้แปลกขึ้นฉะนั้น เรื่องบทกิริยาวิเสสนะนี้ มีข้อควรกำหนดดังนี้

๓.๑ กิริยาวิเสสนะที่แจกด้วยวิภัตติได้ ต้องเป็นแต่ทุติยาวิภัตติเท่านั้น วิภัตติอื่นไม่ใช้ และต้องเป็นเอกพจน์อย่างเดียว ส่วนที่เป็นอัพยยศัพท์ เช่น เอวํ, ตถา เป็นต้น ต้องคงไว้ เปลี่ยนแปลงไม่ได้

๓.๒ กิริยาวิเสสนะของกิริยาที่เป็นอกัมมธาตุ ให้เรียงไว้หน้า ชิดกับกิริยา เพราะไม่มีตัวอวุตตกัมมะคั่น เช่น ธมฺมจารี **สุขํ** เสติ ฯ หรือ **สุสุขํ** วต ชีวาม ฯ เป็นต้น

๓.๓ กิริยาวิเสสนะของกิริยาที่เป็นสกัมมธาตุ ถ้ามีอวุตตกัมมะปรากฏอยู่ด้วย จะเรียงกิริยาวิเสสนะนั้น ไว้หน้าหรือหลังบทอวุตตกัมมะ ก็ได้ เช่น **ทนฺธํ** ปุญฺญํ กโรติ ฯ จะเรียงใหม่ว่า ปุญฺญํ **ทนฺธํ** กโรติ ฯ ก็ได้

๓.๔ บางแห่งกิริยาวิเสสนะ มุ่งแสดงเป็นกิริยาวิเสสนะของกิริยาคุมพากย์ คลุมตลอดทั้งประโยคก็มี ในกรณีนี้ให้เรียงไว้ต้นประโยค แม้ในประโยคนั้นจะมีกิริยาวิเสสนะอื่น ๆ แทรกอยู่ก็ตาม คงเรียงไว้ตามลำดับของตน เป็นตอน ๆ สุดแต่จะเป็นกิริยาวิเสสนะของกิริยาบทไหน เช่น เอวํ พาลปุคฺคโล **โถกํ โถกํ** ปาปึ อาจินนฺโต วฑฺฒนฺโต ปาปสฺส ปูเรติ ฯ เป็นต้น ในตัวอย่างนี้มีกิริยาวิเสสนะอื่นแทรกอยู่ในระหว่าง ประโยคด้วย แต่เป็นเพียงเข้ากับกิริยาอื่นตามพวกของตนเท่านั้น

๔. บทกิริยา : กลุ่มคำพูดในภาษาบาลี จะถือว่ามีความสมบูรณ์ได้ ก็ต้องมีกิริยาคุมพากย์อยู่ด้วย แม้จะมีเพียง ๒ — ๓ คำ ก็ตาม ฉะนั้น มีเมื่อบทประธานหรือที่เรียกว่าตัวกัตตา (ผู้ทำ) แล้ว จึงมักมีกิริยาคือการกระทำของประธานหรือกัตตานั้นกำกับอยู่ด้วย เพื่อจะได้รู้ว่าได้แสดงอาการเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง ไม่เช่นนั้น คนหรือสัตว์ก็เท่ากับของไร้วิญญาณ เช่น ตุ๊กตา ตั้งอยู่นิ่ง ๆ ภาษาก็ไม่สมบูรณ์ กิริยานั้นจำแนกออกเป็น ๒ อย่าง คือ **อนุกิริยา** และ **มุขยกิริยา** ซึ่งมีรายละเอียดที่ควรทราบ ดังต่อไปนี้

๔.๑ อนุกิริยา (กิริยาน้อย) **:** ในระหว่างประโยคหนึ่ง ๆ มีมากบ้างน้อยบ้าง แล้วแต่ตัวประธานหรือกัตตา จะแสดงอาการเคลื่อนไหวประการใดบ้าง กิริยาประเภทนี้ใช้แต่ที่ประกอบด้วยกิริยากิตก์ ทั้งปวง สำหรับวิธีเรียงมีข้อควรจำ ดังนี้

๔.๑.๑ เรียงหลังประธาน หน้ากิริยาคุมพากย์ จะมีกี่บทก็ตาม คงเรียงไปตามกระแสความที่แสดงออกก่อนหรือหลังนั้น เช่น กุมาโร ภควโต สนฺติกํ **คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา** ปิตุสิเนหํ **ปฏิลภิตฺวา** ตุฏฺฐหฏฺโฐ สุขา วต สมณฉายาติ **วตฺวา** อญฺญปิ พหุ อตฺตโน อนุรูปํ **วทนฺโต** อฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น

อนุกิริยาที่ประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัย บางคราวต้องการแสดงให้เห็นเป็นกิริยาอปรกาล เรียงไว้หลังกิริยาคุมพากย์ก็มี เช่น คจฺฉ ตาสํ **ทตฺวา** ฯเปฯ แปลว่า เจ้าจงไปให้แก่พวกนาง เถิด และ เช่น ธมฺมาสเน นิสีทิ จิตฺตวีชนึ คเหตฺวา ฯ ซึ่งแปลว่า นั่งบนธรรมาสน์แล้วจึงถือพัดอันสวยงาม ฯ เรื่องนี้ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้สังเกตยาก อาจพลาดเป็นกิริยาคุมพากย์ไปว่า ธมฺมาสเน นิสิตฺวา จิตฺตวีชนึ คณฺหิ ฯ ก็ได้ ในที่นี้ท่านเพ่งกิริยานั่งเป็นสำคัญ ส่วนกิริยาถือนั้น เป็นเพียงกิริยาอาศัย จึงใช้ ตฺวา ปัจจัย ความสำคัญอยู่ที่กิริยานั่ง หากไม่มีกิริยานั่งเป็นตัวยืนแล้ว กิริยาที่ถือจะถืออยู่ในอิริยาบถไหนได้เล่า

นอกจากนี้ อนุกิริยาที่ประกอบด้วย มาน ปัจจัย บางคราวก็ใช้เป็นการแสดงออกพร้อมกับกิริยาอื่น และเรียงไว้หลังประธานเช่นเดียวกับอปรกาลกิริยา ก็มี เช่น ตสฺมึ สมเย สตฺถา ปวตฺติตปวรธมฺมจกฺโก ฯเปฯ เชตวนมหาวิหาเร วิหรติ มหาชนํ สคฺคมคฺเค จ โมกฺขมคฺเค จ **ปติฏฺฐาปยมาโน** ฯ และ เช่น เตน โข ปน สมเยน สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ปิณฺฑปาตํ ทาตุกาโม โหติ เปสการวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา ตนฺตํ **วายมาโน** ฯเปฯ เป็นต้น

๔.๑.๒ เรียงหน้าประธาน : อนุกิริยาที่นิยมเรียงหน้าประธาน อันประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัย เท่าที่เห็นคือ **สุตฺวา ทิสฺวา ฐเปตฺวา กตฺวา** และ **นิสฺสาย** ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

ก. ตํ สาธุกํ **สุตฺวา** ตสฺส **อนฺเตวาสิกา** เจว **สทฺธิวิหาริโน** จ สตฺถารํ อุชฺฌายึสุ ฯ

ข. อิทํ กิร ฐานํ **ทิสฺวา ตถาคโต** เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ

ค. อิทานิสฺส มํ **ฐเปตฺวา อญฺญํ ปฏิสรณํ** นตฺถิ ฯ

ฆ. เอตฺตกํ **กตฺวาปิ อยฺยานํ ทินฺนานิ** (วตฺถานิ) น นสฺสนฺติ ฯ

ง. อาจาริยํ เม **นิสฺสาย ชีวิตํ** ลทฺธํ ฯ

กิริยาดังกล่าวนี้ เวลาแปลออกสำเนียงกิริยาเฉย ๆ ไม่มีเครื่องหมายกาล ก็เป็นวิเสสนะของประธานบ้าง ออกสำเนียงว่า “ **เพราะ**” ก็เป็น **เหตุ** บ้าง ออกสำเนียงกาลว่า “ **แล้ว** ” ก็เป็น**ปุพพกาลกิริยา**บ้าง เมื่อแยกนิยม **สุตฺวา** กับ **ทิสฺวา** ถึงแม้จะแปลว่า แล้ว ก็ยังนิยมเรียงไว้หน้า บทประธานเนือง ๆ เพราะประสงค์จะโยงความที่กล่าวมาแล้วกับที่จะกล่าวต่อไป ให้ต่อเนื่องกันไป ไม่ขาดตอนลง นั่นเอง ส่วน **ฐเปตฺวา**, **กตฺวา** และ **นิสฺสาย** เพราะต้องการจะให้เป็นวิเสสนะของประธาน ก็นิยมเรียงไว้หน้าประธานเช่นเดียวกัน

นอกนี้เมื่อประสงค์ในอรรถอื่น จึงยักย้ายวิธีเรียงเป็นตามรูปเรื่อง

สำหรับอนุกิริยา ที่ประกอบด้วย ต, อนฺต, มาน ปัจจัย เมื่อต้องการแสดงออกซึ่งอาการให้เป็นวิเสสนะของประธานโดยชัดเจน เช่นเดียวกับบทวิเสสนะอื่น ๆ จึงเรียงไว้หน้า เช่น

ก. วตฺตุ ปน เขเปตฺวา **ฐิโต** ขีณาสโว คตทฺธา นาม ฯ เป็นต้น

ข. **อากงฺขมาโน** หิ **ภควา** หิมวนฺตํ ปพฺพตราชํ สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺเจยฺย ฯ

ค. **คจฺฉนฺโต** โส **ภารทฺวาโช** อทฺทส อจฺจุตํ อิสึ ฯ

เมื่อต้องการแสดงอาการเคลื่อนไหวของประธาน ให้เป็นกิริยาในระหว่างประโยคโดยตรง จึงเรียงไว้หลังประธานเป็นตอน ๆ ไปตามลำดับ เช่น อเถโก รตฺตจนฺทนรุกฺโข คงฺคาย อุปริ ตีเร ชาโต คงฺโคทเกน โธตมูโล ปติตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปาสาเณสุ สมฺภญฺชมาโน วิปฺปกิริ ฯ และ เช่น มม ปุตฺโต ปุพฺเพ ปมาทกาเล สมฺมชฺฌนฺโต วิจริ ฯ เป็นต้น

๔.๑.๓ เรียงใช้แทนปุริสสัพพนาม ข้อความบางอย่างพูดเป็นกลาง ๆ ไม่ได้เจาะจงบุคคลหรือสิ่งของ กล่าวรวม ๆ กันไป ไม่ว่าจะเป็นเพศหรือวรรณะไหน ท่านจึงมิได้วางนามกำกับไว้โดยเฉพาะ ละไว้ในฐานะให้รู้กันเอง เรื่องนี้ก็เป็นความจำเป็นอยู่เพราะจะวางนามก็ไม่ทราบจะวางอย่างไร จึงจะถูกต้อง จึงเป็นแต่วางอนุกิริยาที่ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ และกิริยานี้นิยมใช้ อนฺต ปัจจัย เป็นพื้น เวลาแปลเป็นไทยยกขึ้นเป็นประธานโดยเติมนามกำกับเอาภายหลัง ตามลิงค์ของกิริยานั้น แต่ก็พบใช้ในรูปปุงลิงค์ทั้งนั้น นามที่เติมเป็นอัญญบทเข้ามา ก็ใช้ที่มีความหมายกว้าง ๆ ไม่จำกัดว่าเป็นใครโดยเฉพาะ ทั้งนี้ เพื่อกันมิให้ อนุกิริยานั้นลอย แต่อนุกิริยาเช่นว่านี้จะใช้ในลักษณะเช่นนี้ มีข้อสังเกตอย่างหนึ่ง คือมีนามศัพท์ที่แปลว่า “ **ชื่อ** ” กำกับอยู่ด้วยเสมอ เช่น เทวทตฺตตฺเถโร กุหึ นิสินฺโน วา ฐิโต วา **ปุจฺฉนฺโต นาม** นตฺถิ ฯ และ เช่น อหนฺติ วา อหนฺติ วา **วทนฺโต นาม** นาโหสิ ฯ

๔.๒ มุขยกิริยา : ได้แก่กิริยาคุมพากย์ หรือหมายพากย์นั่นเอง จะเป็นกิริยาอาขยาตหรือกิริยากิตก์ ก็ได้ และรวมทั้งกิริยาที่เป็นกิริยาบท คือพวก **สกฺกา , ลพฺภา และ อลํ** ด้วย ซึ่งจะได้กล่าวไว้ก่อนในตอนนี้เลย

กิริยาบท ๓ ตัวนี้ สำหรับ สกฺกา และ อลํ ๒ ตัวนี้ ถึงเป็นอกัมมธาตุ ก็ใช้เป็นกัมมวาจกได้ มิใช่เป็นแต่ภาววาจกเท่านั้น เช่น พุทฺธา จ นาม น สกฺกา **สเฐน อาธาเรตุ** ฯ ประโยคนี้บางท่านถือเคร่งทางธาตุ ไม่ยอมให้เป็นกัมมวาจก ให้เป็นภาววาจกอย่างเดียว เวลาแปลไทยยอมตัดออกเป็น ๒ ประโยค คือ พุทฺธา นาม ตอนหนึ่ง และ น สกฺกา อีกตอนหนึ่ง

เมื่อแปล ความก็แตก ไม่ได้เรื่อง ถ้าแปลเต็มประโยคของเขา จะได้ความดีกว่า

ส่วน **ลพฺภา, อลํ** มีตัวอย่าง คือ นวหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคตํ กุลํ อนุปคนฺตฺวา จ **นาลํ อุปนิสีทิตุ** ฯ และ เช่น อิทํ (รชฺชํ) น ลพฺภา **เอวํ กาตุ** ฯเปฯ เป็นต้น

สำหรับมุขยกิริยา นี้ การเรียงในประโยคบอกเล่าธรรมดา ให้เรียงไว้สุดประโยค จึงเรียกว่า กิริยาคุมพากย์ หรือเพราะเป็นเครื่องหมายวาจกด้วย จึงเรียกว่ากิริยาหมายพากย์ แต่บางคราวต้องการให้เป็นเครื่องหมายคำถาม หรือต้องการจะเน้นความให้เห็นสำคัญและควรสนใจเป็นพิเศษ จึงเรียงไว้ต้นประโยคก็มี พึงเห็นตัวอย่างในรูปความต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. เป็นเครื่องหมายคำถาม เช่น **อตฺถิ** นุ โข ตํ คนฺธชาตํ ยสฺส ปฏิวาตมฺปิ คนฺโธ คจฺฉติ ฯ เป็นต้น

๒. เป็นคำบังคับ เช่น **คจฺฉ** ตาตา ปิตุ สนฺติกํ ฯ เป็นต้น

๓. เป็นคำอ้อนวอน เช่น **เทเสตุ** ภควา ธมฺมํ **เทเสตุ** สุคโต ธมฺมํ ยํ มนสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ฯ เป็นต้น

๔. เป็นคำเตือน เช่น **ปสฺสถิ**ทานิ อาวุโส เถรสฺส อโนมคุณตฺตํ ฯ เป็นต้น

ข้อความในคำเตือนนี้ คือ เตือนให้ทำ หรือแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง คล้ายคำแนะนำ เชิญชวน ไม่ใช่บังคับ แต่บทกิริยามีคติเช่นเดียวกับข้อความบังคับ

๕. เป็นคำสงสัยเชิงเป็นคำถามในตัว เช่น **สกฺขิสฺสติ** นุ โข เม สงฺคหํ กาตุ โน ฯ เป็นต้น

๖. เป็นคำห้ามหรือค้าน เช่น **โหตุ** อุปาสก น มยฺหํ อิมินา อตฺโถ ฯ และเช่น **โหตุ** โภ ติฏฺเฐตํ ฯ เป็นต้น

๗. เป็นคำปลอบโยนเอาใจ เช่น **โหตุ** ภทฺเท มา จินฺตยิ สจสฺส รชฺชํ ปฏฺเฐสิ อหมสฺส รชฺชลภานากาโร กริสฺสามิ ฯ เป็นต้น

๘. เป็นคำให้พร เช่น จิร**ญฺชีวตุ** โน อยฺยา มลฺลิกา เทวี ยํ นิสฺสาย ชีวิตํ ลภิมฺหา และเช่น **ภวตุ** สพฺพมงฺคลํ **รกฺขนฺตุ** สพฺพเทวตา ฯ เป็นต้น

๙. เป็นคำเน้นความให้มีน้ำหนัก ในทางแสดงความตั้งใจแน่วแน่บ้าง ดีใจเป็นพิเศษบ้าง ความตกใจหรือเสียใจบ้าง ความยืนยันบ้าง พึงเทียบตัวอย่างตามลำดับ ดังนี้

๙.๑ ความตั้งใจแน่วแน่ เช่น **ปพฺพชิสฺสามิ**วาหํ ตาต ฯ เป็นต้น

๙.๒ ความดีใจเป็นพิเศษ เช่น **นิปฺผนฺนํ** โน กิจฺจํ **อญฺญาสิ** วต โภ

โกณฺฑญฺโญ ฯ เป็นต้น

๕.๓ ความตกใจหรือเสียใจ เช่น นตฺถิ เม อิทานิ ชีวิตํ ฯ เป็นต้น

๕.๔ ความยืนยัน เช่น **ขีณา** ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ , **กตํ** กรณียํ, **อตฺถิ** ทินฺนํ , **อตฺถิ** ยิฏฺฐํ ฯ เป็นต้น

ในข้อความที่ยกมานี้ ใช้กิริยาที่สำเร็จมาจากอาขายาตบ้าง กิริยากิตก์บ้าง ไม่มีข้อต้องจำกัดตายตัวว่า จะต้องใช้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ประการใด.

๕. เรื่อง สกฺกา : การเรียง สกฺกา มีนิยมเรียง ๒ อย่าง คือ

๕.๑ เรียงหน้า ตุ ปัจจัย เช่น **น สกฺกา** เอเตน สทฺธึ เอกโต **ภวิตุ ฯ** เป็นต้น

๕.๒ เรียงหลัง ตุ ปัจจัย เช่น ปาลิเลยฺยก อิโต ปฏฺฐาย ตฺยา **คนฺตุ** น สกฺกา ฯ

สำหรับบทอนภิหิตกัตตา นิยมเรียงไว้หน้า สกฺกา บ้าง หลัง สกฺกา บ้าง แต่คงอยู่หน้า ตุ ปัจจัย เสมอ ดังนี้

๕.๓ เรียงหน้า สกฺกา เช่น **ตฺยา** คนฺตุ น สกฺกา ฯ และ เช่น **คิหินา** หุตฺวา ทุกฺขา มุญฺจิตุ ฯ เป็นต้น

๕.๔ หลัง สกฺกา เช่น น หิ สกฺกา อมฺเหสุ **เอเกน** อปพฺพชิตุ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง พึงทราบว่า มิใช่แต่กิริยาในรูป สกฺกา เท่านั้น ที่มีวิธีเรียง ตุ ปัจจัย ไว้หน้าบ้างหลังบ้าง แม้กิริยาที่แปลว่า " **อาจ**" เช่น สกฺโกติ, สกฺขิสฺสติ, และที่แปลว่า " **ควร**" คือ อลํ ตลอดจนศัพท์ที่แปลว่า " **สามารถ** " คือ **สมตฺถ** ก็มีคติเรียง ตุ ปัจจัย ได้เหมือนอย่างที่มี สกฺกา เช่นเดียวกัน

ส่วนบทประธาน (วุตตกัมมะ) ในประโยคกัมมวาจก เรียงไว้หน้า สกฺกา ก็มี เรียงไว้หลัง สกฺกา ก็มี ดังนี้

๕.๕ เรียงไว้หน้า เช่น **พุทฺธา จ นาม** น สกฺกา สเฐน อาธาเรตุ ฯ เป็นต้น

๕.๖ เรียงไว้หลัง เช่น น สกฺกา **โส** (อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณธมฺโม) อคารมชฺเฌ ปูเรตุ ฯ เป็นต้น

อนึ่ง สกฺกา นี้ บางคราวก็ใช้เป็นวิกติกัตตา ในเมื่อมีกิริยาคุมพากย์เป็นกิริยา " **ว่ามี ว่าเป็น** " และเข้ากับกิริยานั้น แต่ถ้าไม่เข้าและบทประธานในประโยคนั้นไม่มี ก็ยกขึ้นใช้เป็นประธานดุจเดียวกับ ตุ ปัจจัย ที่ใช้เป็น ตุมัตถกตัตา ฉะนั้น

๖. เรื่องกิริยากับกาล : ย่อมเป็นเครื่องบอกระยะการกระทำของบทประธานหรือกัตตา นับเป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องประกอบให้ถูกกับกาลนั้น ๆ มิฉะนั้นจะทำให้ข้อความในประโยคนั้นคลาดเคลื่อนหรือแปรรูปไปหมด เพราะกำหนดระยะการกระทำไม่ได้ว่า ทำก่อนหรือหลัง ทำแล้วหรือกำลังทำ

เครื่องหมายกำหนดกาลนั้น อยู่ที่กิริยาอันสำเร็จมาจากอาขยาตหรือกิตก์ ซึ่งในบทนี้จะพูดถึง**กิริยาอาขยาต**ก่อน กิริยาอาขยาตนั้นมีวิภัตติเป็นเครื่องกำหนด ดังนี้

๑. วัตตมานากิริยา : กิริยาที่แสดงกาลกำลังเป็นไป แยกออกเป็น ๓ คือ ปัจจุบันแท้, ปัจจุบันใกล้อดีต และปัจจุบันใกล้อนาคต **ใช้วิภัตติหมวดวัตตมานาวิภัตติโดยตรง** ๑๒ ตัว มี ติ, อนฺติ, สิ, ถ, มิ, ม เป็นต้น ใช้ อาณัตตกิริยา (หมวดปัญจมีวิภัตติ) และอนุมัติกิริยา (หมวดสัตตมีวิภัตติ) โดยอนุโลม

๒. อนาคตกิริยา : กิริยาที่แสดงกาลยังมาไม่ถึง มีระยะกาลห่างกว่าปัจจุบันใกล้อนาคตหมวดวัตตมานาวิภัตติ และไม่มีกำหนดว่าห่างไกลเพียงไหน คงหมายถึงกาลที่ยังมาไม่ถึงตลอดไป **ใช้วิภัตติหมวดภวิสสันติวิภัตติประกอบกิริยาโดยตรง** ใช้อดีตปริกัปปกิริยาคือ**หมวดกาลาติปัตติวิภัตติ** ที่บอกอนาคตกาลในอดีตกาลโดยอนุโลม

๓. อดีตกิริยา : กิริยาที่แสดงกาลล่วงไปแล้ว ถ้าล่วงไปในระยะใกล้ชิด ใช้**วัตตมานาวิภัตติ** ถ้าล่วงไปนานออกไปเป็นเมื่อวานนี้ ใช้**หิยัตตนีวิภัตติ** และหากล่วงไปแล้วตั้งแต่วานซืนนี้จนถึงไม่มีกำหนด ใช้**ปโรกขาวิภัตติ**

ข้อสังเกตในการใช้กาลประกอบกิริยา มีดังนี้

ก. ถ้าเป็นการเล่าเรื่องที่เป็นไปในขณะนั้น หรือเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาทั่ว ๆ ไป นำมาเล่าดุจเป็นเรื่องปัจจุบันตามท้องเรื่อง กาลไม่ปรากฏชัดเจนว่าเป็นกาลอะไร เช่นนี้ให้**ใช้**หมวด**วัตตมานาวิภัตติ** ที่คลุมระยะกาลทั้ง ๓ เข้าไว้ก่อน ตามท้องเรื่องในอรรถกถาธรรมบท นิยมใช้วิภัตติหมวด**วัตตมานาวิภัตติ**มากที่สุด

ข. ถ้าเป็นเรื่องที่บ่งว่า ได้มีได้เกิดขึ้นแล้ว ใช้**หมวดที่บอกอดีตกาล** ตามสมควรแก่กาลที่เกิดล่วงไปแล้ว ในระยะใกล้หรือไกล ในอรรถกถาธรรมบท ใช้**หมวดอัชชัตตนีมากที่สุด** เหมือนหมวดวัตตมานาวิภัตติ

ค. ถ้าเป็นเรื่องที่แสดงงว่า ยังไม่มียังไม่เกิดขึ้น แต่อยู่ในวิสัยที่จักมีจักเกิดขึ้นได้ เป็นเรื่องคาดหมายล่วงหน้า โดยมากในข้อความเช่นนี้ มักมีนิบาตจำพวกคาดหมายความหวัง

ล่วงหน้าเป็นการสมมติเรื่อง เช่นนี้**ใช้วิภัตติหมวดภวิสสันติ** เช่น โส สตฺถารํ ปูเชตุกาโม หุตฺวา สเจ อิมํ สาฏกํ **ทสฺสามิ** เนว พฺราหฺมณิยา น มยฺหํ ปารุปนํ **ภวิสฺสนฺตี**ติ จินฺเตสิ ฯ เป็นต้น ในเรื่องเช่นนี้ มีนิบาต คือ เจ สเจ ยทิ หรือ นุ โข อยู่ด้วยเสมอ

ง. ถ้าเป็นเรื่องที่เกิดล่วงเลยไปแล้ว แต่กลับยกเอามากล่าวใหม่ โดยสมมติเรื่องให้เป็นเหมือนว่ายังไม่เกิดขึ้น และเป็นความคาดหมายเช่นเดียวกับข้อ ค. ต่างกันเพียง ในข้อนี้เป็นเรื่องที่ไม่อยู่ในวิสัยจักเกิดขึ้นได้ เพราะได้เกิดล่วงผ่านไปเสียแล้ว ในกรณีเช่นนี้ ให้**ใช้**วิภัตติหมวด**กาลาติปัตติ** เช่น สตฺถา อาคนฺตฺวา ฯเปฯ ภิกฺขเว สจายํ เอกสาฏโก ปฐมยาเม มยฺหํ ทาตุ์ **อสกฺขิสฺส** สพฺพโสพสกํ **อลภิสฺส**, สเจ มชฺฌิมยาเม ทาตุ์ **อสกฺขิสฺส** สพฺพฏฺฐกํ **อลภิสฺส** ฯเปฯ เป็นต้น

ในข้อความนี้ พระศาสดาทรงยกเรื่องที่ล่วงไปแล้วมาตรัสใหม่ ทำให้เป็นดุจเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้นว่า ถ้าทำอย่างนั้นจักได้อย่างนี้ แต่นี้พราหมณ์ได้ถวายผ้าไปแล้ว จักเป็นดังที่ตรัสไม่ได้เลย แต่ในข้อนี้ ก็มีเครื่องสังเกตในความนั้นอยู่บ้าง โดยมีนิบาต คือ เจ สเจ ยทิ ที่บอกปริกัปป (เงื่อนไข) อยู่ด้วยเสมอ

ส่วนกาลสำหรับกิริยากิตก์ มี ๒ อย่าง มีคำอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑. ปัจจุบันกาล : กิริยาที่แสดงกาลที่กำลังเป็นไป ประกอบด้วยปัจจัยกิตก์จำพวก อนฺต และ มาน ปัจจัย ออกเสียงหมายกาลว่า “ **อยู่** ” เป็นปัจจุบันแท้, ออกเสียงว่า “ **จะ**” หรือ “ **เมื่อ** ” เป็นปัจจุบันใกล้อนาคต, และที่ประกอบด้วย **ตพฺพ และ อนีย** ปัจจัย แปลไม่มีเครื่องหมายกาลโดยชัดเจน เป็นแต่บอกความจำเป็น สำหรับ ตพฺพ ปัจจัย บอกความแนะนำ ชักจูง ทั้ง อนีย และ ตพฺพ ปัจจัยนี้ เมื่อเทียบตามสัตตมีวิภัตติในอาขยาต ก็อนุโลมเข้าในปัจจุบันเหมือนกัน

๒. อดีตกาล : กิริยาที่แสดงกาลล่วงแล้ว ที่ประกอบด้วย **ต และพวก ตูนาทิ** ปัจจัย ใช้บอกกาลที่ล่วงแล้ว แต่ไม่มีจำกัดแยกละเอียดออกไปเป็นอดีตใกล้ไกล เหมือนในวิภัตติอาขยาต แบ่งระยะกาลเพียงล่วงแล้ว และแล้วเสร็จ จะเรียงแต่งกิริยาเป็นกาลอะไรในภาษาไทยสังเกตยาก ต้องคำนึงถึงความเป็นตอน ๆ ระหว่างช่วงกิริยาหนึ่ง ๆ เป็นสำคัญ หากเพ่งเฉพาะบท ยังไม่พอที่จะจับเค้าได้

ข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับการประกอบกิริยาและการสังเกต มีดังนี้

ก. อนฺต ปัจจัย ใช้ประกอบเฉพาะ**ในกัตตุวาจก และ เหตุกัตตุวาจก** ไม่ใช้ในวาจกอื่น

มาน ปัจจัย ใช้ใน**วาจกทั้ง ๔** เว้น ภาววาจก อย่างเดียว ส่วนที่เกี่ยวกับลิงค์ **อนฺต ปัจจัย** ที่ใช้เป็นกิริยาหรือวิเสสนะของนามที่**เป็นอิตถีลิงค์** ต้องใส่เครื่องหมาย **คือ อี ที่สุดแห่งปัจจัย** ด้วย เช่น กโรนฺต เป็น กโรนฺตี เป็นต้น ส่วน **มาน ปัจจัย ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอะไร** คงใช้เปลี่ยนไปตามลิงค์ของนามที่เป็นเจ้าของ ในรูปเดิมของตน คือ **มาโน , มานา และ มานำ** นั่นเอง

ข. อนฺต มาน และ ตฺวา ปัจจัย บางที่ประกอบกิริยาที่แสดงอาการทำพร้อมกับกิริยาอื่น ก็มี เป็นปัญหายุ่งยากในการที่จะสังเกตได้ว่า บทกิริยาไหนเป็นกิริยาหลัก บทกิริยาไหนเป็นกิริยาประกอบ ซึ่งเป็นเหตุให้แต่งและวางกิริยาผิดที่และผิดตัวไปได้เสมอ แต่เมื่อมีการใช้กันได้ ทางสังเกตก็ต้องมี

ในที่นี้จะตั้งข้อสังเกตพอเป็นแนวทาง แต่จะชี้ให้เป็นการตายตัวยังไม่ได้ ต้องสุดแต่กระแสความในที่นั้น ๆ ซึ่งจะต้องใช้ความพินิจเป็นเรื่อง ๆ ไป เบื้องต้นพึงชั่งน้ำหนักของกิริยาดูว่า ใน ๒ กิริยา กิริยาตัวไหนประธานแสดงออกมาได้เต็มที่ ตามลำพังตนเอง เหมือนคำว่า **“ ยืนพัด ”** (วีชมานา ฐิตา) ใน ๒ บทนี้ กิริยาบทไหนเป็นตัวหลัก คือ มุ่งที่จะให้ประธานแสดงออกเด่น ตัวไหนเป็นแต่เพียงกิริยาประกอบ หนุนกิริยาหลักที่เป็นตัวยืน ให้ชัดลงไปว่าทำอะไร ลองแยกออกดูว่าอย่างไหนจะได้ความถูกต้องตรงตามเป็นจริง คือยืนแล้วพัด พัดแล้วยืน หรือยืนพัด ในที่นี้มุ่งจะแสดง ๒ อย่าง คือ ยืนกับพัดพร้อม ๆ กัน ในคราวเดียว มิใช่มุ่งแต่จะแสดงเฉพาะอาการพัดอย่างเดียว แต่มุ่งจะแสดงว่า ประธานแสดงอาการในท่าอิริยาบถไหน เพราะอาจจะยืน,นอน, หรือนั่งพัด ก็ได้

สำหรับในข้อนี้ เราจะเห็นว่า กิริยายืน เป็นอาการที่ประธานแสดงออกเป็นหลัก กิริยาที่พัดเป็นอาการอาศัย กิริยาที่พัดต้องอาศัยอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง จึงจะทำได้ และกิริยาที่แสดงออกพร้อมกัน ๒ อย่าง จะมีน้ำหนักเสมอกันไม่ได้อยู่เอง เพราะมิใช่กิริยาที่แสดงออกได้ตามลำพังตนเองอย่างเดียว เหมือนต้นไม้ ลำต้น กิ่ง อะไรต้องอาศัยอะไร แม้ คำว่า“ **นั่งเข้าฌาน** ” “ **นั่งกินข้าว** ” “ **ประทับนั่งตรัส** ” เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน ปัญหาอยู่ที่ไม่รู้ว่าจะแยกบทไหนเป็นตัวยืน บทไหนเป็นตัวอาศัย ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาตีความผิดและแต่งกลับกันไป เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญและควรสังเกตให้มาก จึงจะแต่งบาลีได้ดีและถูกต้อง

๗. เรื่องการเรียง น ปฏิเสธ : มีเรื่องที่ควรทราบในการเรียงเข้าประโยค ดังนี้

๗.๑ ถ้าใช้ปฏิเสธกับกิริยาอาขยาต ให้คง น ไว้ ห้ามแปลงเป็น อ หรือ อน

เพราะจะได้ไม่พ้องกับ อ ต้นธาตุ ซึ่งจะทำให้สังเกตยากในเวลาแปล เช่น น กโรติ, น โหติ จะใช้แปลงเป็น อกโรติ หรือ อโหติ ไม่ได้ ไม่เช่นนั้นจะไม่รู้ว่า อกาสิ และ อโหสิ, กับ อกโรติ และ อโหติ ต่างกันอย่างไร คือ อะไรปฏิเสธ อะไรไม่ปฏิเสธ นั่นเอง

๗.๒ ถ้าใช้ปฏิเสธกับกิริยากิตก์ ที่ประกอบด้วย ตูนาทิ ปัจจัย ไม่นิยมใช้ในรูป น แต่นิยมแปลงเป็น อ หรือ อน เช่น อคนฺตฺวา, อนคนฺตฺวา เป็นต้น โดยมากที่มีใช้คงอยู่ในรูป น นั้น มีน้อยที่สุด เช่น พฺราหฺมโณปิ เคหํ คนฺตฺวา ฯเปฯ สตฺถารํ เนว อภิวาเทตฺวา น ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ฯเปฯ เป็นต้น ตามตัวอย่างนี้ ถ้าจะสันนิษฐานที่ให้คง น ไว้นั้น เพราะอำนาจความของ น ที่ปฏิเสธ กินความตลอดถึงบทอื่นที่เกี่ยวเนื่องกันด้วย ดังในตัวอย่างที่ว่า น ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ฯเปฯ นั้น น ศัพท์วางครอบ ปฏิสนฺถารํ ให้อยู่ในวงปฏิเสธ ด้วย นอกจากนี้ที่ยังคงไว้ในรูป น ที่ปฏิเสธคุณหรือนาม ก็ยังมีอยู่บ้างดังต่อไปนี้

๗.๒.๑ ถ้าใช้ปฏิเสธกับกิริยากิตก์ ที่ใช้คุมพากย์ได้ คือที่ประกอบไปด้วย ต, ตพฺพ และ อนีย ปัจจัย จะคงไว้ในรูป น หรือแปลงเป็น อน ก็ได้ เช่น น กโต, น ภาเวตพฺโพ, น กรณีย์, หรือ อกโต, อกตฺตพฺพ์ และ อกรณีย์ ฯเปฯ เป็นต้น

๗.๒.๒ ถ้าใช้ปฏิเสธนามหรือคุณ นิยมแปลง น เป็น อ หรือ อน เช่น อพฺราหฺมโณ, อภาโว, อนริโย, อภพฺโพ และ อนนุจฺฉวิโก ฯเปฯ เป็นต้น ที่ยังคงไว้ในรูป น นั้น มีน้อยที่สุด เท่าที่เคยพบเนืองๆ คือ น จิรํ, น จิรสฺส เป็นต้น

๗.๒.๓ การเขียน หากเป็น น ศัพท์ ต้องเขียนให้ห่าง เช่น น คโต เป็นต้น เว้นแต่เข้าสนธิ จึงเขียนให้ติดกัน เช่น น ปกาเสติ เป็น นปฺปกาเสติ เป็นต้น แต่ต้องจำไว้ว่า ถ้าแปลงเป็น อ แล้ว ต้องเขียนให้ติดกับบทที่ปฏิเสธ เสมอ

บทที่ ๘
เรื่องการเรียงศัพท์นิบาต และไวยากรณ์

ศัพท์นิบาตทั้งหลาย มีความจำเป็นในการเชื่อมข้อความให้ชัดเจนแน่นอน ผู้ศึกษาจึงควรทราบกฎในการเรียงหรือวางนิบาตนั้น ๆ ให้ถูกต้องด้วย ในบทนี้จะว่าถึงกฎในการเรียงศัพท์นิบาตต่าง ๆ โดยเฉพาะ ดังนี้

๑. นิบาตเรียงต้นประโยค : ได้แก่นิบาตพวก **สเจ, ยทิ, นนุ, อโห, ยนฺนูน, หนฺท , เตนหิ, อถ, อถโข, อถวา, อปฺเปวนาม, ยถา, เสยฺยถา, ตถา, เอวํ** เป็นต้น สำหรับ สเจ กับ ยทิ นั้น มีวางเรียงเป็นที่ ๒ บ้าง ส่วน เอวํ ศัพท์ ที่ใช้เป็นกิริยาวิเสสนะ วางได้ตามบทที่ตนขยาย

๒. นิบาตเรียงเป็นตัวที่ ๒ : ได้แก่นิบาตพวกที่มีบทอื่นนำหน้า แม้เพียงบทเดียวหรือศัพท์ ก็ได้ ได้แก่นิบาตพวก **หิ, จ, ปน, กิร, ขลุ, สุทํ, นุ, เจ, โข และ วา** ที่แปลว่าอีกอย่างหนึ่ง เป็นต้น สำหรับ หิ, จ, ปน และ กิร เมื่อมีบท**หรือ**ศัพท์ที่จำต้องเรียงไว้หน้าเกินกว่าหนึ่ง ก็ให้เลื่อนไปเรียงไว้เป็นตัวที่ ๓ บ้างก็มี

๓. น และ มา ศัพท์ ถ้าปฏิเสธหรือห้ามกินความตลอดทั้งตอนหรือทั้งประโยค ก็ให้เรียงไว้ต้นประโยค แต่ถ้าปฏิเสธหรือห้ามเฉพาะบทหรือเฉพาะศัพท์ ก็ให้เรียงไว้หน้าบทหรือหน้าศัพท์ นั้น

๔. จ ศัพท์ ที่ใช้ควบบทหรือควบพากย์ มีเงื่อนไขในการเรียง ดังนี้

๔.๑ ควบบทประธานที่เป็นเอกพจน์หลายบท ให้เรียงกำกับไว้ท้ายบทนั้น ทุก ๆ บท หรือจะเรียงไว้แต่เฉพาะท้ายบทที่สุดก็ได้ แต่กิริยาคุมพากย์ต้องเป็นพหุวจนะ เพราะ จ ศัพท์ที่ทำหน้าที่ควบบทนั้น ๆ ก็เท่ากับบวกบททั้งหลายเข้าด้วยกันให้เป็นพหุวจนะ คือมีความเป็นหลายบทนั่นเอง เช่น ตทาปิ **เสฏฺฐี จ ภริยา จ ธีตา จ** ตถา ปลายิตฺวา ฯเปฯ ปตฺเถนฺตา โกสมฺพึ ปฏิปชฺชึสุ ฯ แม้อัพภันตรกิริยา ที่มิใช่อัพยยศัพท์ ก็ต้องเป็นพหุวจนะด้วย

อนึ่ง ในที่ประสงค์จะแยกความของบททั้งหลายออกโดยเฉพาะของตน ไม่ถือรวมกัน กิริยาคุมพากย์ใช้เป็น**เอกพจน์**ก็มี เช่น ธมฺมเสนาปติสฺส เม อชฺช ปาโต ว ทนฺตกฏฺฐญฺจ มุโขทกญฺจ **ทินฺนนฺ** ฯ และ เช่น วิภายมานาย ปน รตฺติยา วลาหกวิคโม จ อรุณุคฺคมนญฺจ ตสฺสา คพฺภวุฏฺฐานญฺจ เอกคฺขเณ **อโหสิ** ฯ เป็นต้น

๔.๒ ควบประธานที่เป็นเอกพจน์หลายบท ที่บทวิเสสนะและกิริยาคุมพากย์ร่วมกัน บทวิเสสนะและกิริยานั้น อยู่ใกล้บทประธานใดให้ถือบทประธานนั้นเป็นหลักในการเปลี่ยน ลิงค์ และวจนะ เช่น อาวุโส เทวทตฺเตน เอวํ อุปนิสฺสยสมฺปนโน กุมารกสฺสโป จ **เถรี จ นาสิตา** ฯเปฯ เป็นต้น

๔.๓ ควบบทประธานหลายบท ซึ่งต่างก็มีบทวิเสสนะเป็นของตน ๆ ต้องเรียงจัดไว้เป็นพวก ๆ บทวิเสสนะของบทประธานตัวใด ก็ให้เรียงไว้หน้าและวาง จ ศัพท์ไว้เป็นที่ ๒ ของตอนนั้น ๆ ทุกตอนไป

๔.๔ บทประธานหลายบท ที่มีบทวิกติกัตตาร่วมกันบทเดียว ต้องทำบทวิกติกัตตานั้นให้เป็นพหูพจน์ พร้อมทั้งกิริยาคุมพากย์ด้วย ให้ดูตัวอย่างในเรื่องการเรียงวิกติกัตตาด้วย

๔.๕ บทประธานบทเดียว ควบบทวิกติกัตตาหลายบท ให้ทำบทวิกติกัตตาพร้อมทั้งกิริยาคุมพากย์ ให้มีวจนะตรงกับประธาน แล้ววาง จ ศัพท์ไว้เป็นตัวที่ ๒ ของตอน ๒ ไปทุกตอน เช่น เต กิลมนฺเต ทิสฺวา **มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร** ปรโวชุ **โภเชตุกาโม** อุตฺตรกุรุ จ ปิณฺฑาย **ปเวเสตุกาโม อโหสิ** ฯเปฯ เป็นต้น

ตามตัวอย่างนี้ จะวาง จ ศัพท์ไว้หลัง โภเชตุกาโม แห่งหนึ่ง หลัง ปเวเสตุกาโม อีกแห่งหนึ่ง หรือจะวางไว้หลังบท ปเวเสตุกาโม แห่งเดียวก็ได้ การเรียง จ ศัพท์ไว้ตอนท้ายสุดแห่งเดียวนั้น เหมาะสำหรับข้อความที่มีน้อย ๆ เวลาแปลหา จ ศัพท์ จะหาได้ง่าย ถ้าเป็นข้อความหลายตอน จะวางไว้เฉพาะตอนท้ายแห่งเดียวก็ไม่เหมาะ เพราะจะทำให้หา จ ศัพท์ยาก จึงควรวาง จ ศัพท์ไว้ในที่เห็นง่าย ๆ

๔.๖ จ ศัพท์ควบบทประธานหลาย ๆ บท ที่มีบทสามีสัมพันธ์เป็นเจ้าของเพียงบทเดียว ให้วางหรือเรียง จ ศัพท์ กำกับประธานไปทุกบท แล้ววางบทสัมพันธ์ไว้หน้าบทประธานบทแรกเพียงบทเดียว เช่น ตสฺส **หตฺถปาทา จ อกฺขีนิ จ กณฺณา จ นาสา จ มุขญฺจ** น ยถาฏฺฐาเน อเหสุ ฯ เป็นต้น

๔.๗ จ ศัพท์ ควบบทนามที่เป็นวิภัตติอื่นนอกจากปฐมาวิภัตติ ที่ขยายกิริยาบทเดียวกัน นิยมเรียงนามบทนั้นไว้หน้ากิริยาที่ขยายบทหนึ่ง นอกนั้นเรียงหลังกิริยาเช่นเดียวกับการเรียงบทวิกติกัตตาหลายบทฉะนั้น เช่น โส **นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน โภคสมฺปทญฺจ** ลภติ **ปริวารสมฺปทญฺจ** ฯเปฯ เป็นต้น

ส่วน จ ศัพท์ ที่ทำหน้าที่ควบพากย์ นั้น หมายถึงควบพากย์ รวมทั้งประธานด้วยก็มี ควบเฉพาะบทกิริยาคุมพากย์อย่างเดียว ก็มี ควบตลอดถึงบทอื่นที่เนื่องกันทางความ ก็มี ความประสงค์ที่ควบนั้น ก็เพื่อจะทำให้กลุ่มคำพูดตอนหนึ่ง ๆ มีสิทธิ์เสมอกัน ในการเรียง จ ศัพท์นั้น ซึ่งมีข้อควรทราบดังนี้

๑. บทประธานบทเดียวทำกิจหลายอย่าง กล่าวคือ เมื่อมีกิริยาคุมพากย์มากบท หากเป็นกิริยากิตก์ ก็ต้องทำให้มีลิงค์, วจนะ, วิภัตติ เสมอกับบทประธาน แล้วจึงเรียงบทที่ขยายกิริยานั้นไว้เป็นส่วน ๆ เช่น เอกจฺโจ **อตฺตนา จ ทานำ** น เทติ **ปรญฺจ** น สมาทเปติ ฯ ส่วนจะวาง จ ศัพท์ อาจวางได้หลายวิธีด้วยกัน ดังนี้

๑.๑ วางเป็นลำดับที่ ๒ ของตอนนั้น ๆ ทุกตอน ตัวอย่างในข้อ ๑

๑.๒ วางเป็นอันดับที่ ๒ ของบทหน้าในตอนสุดท้าย เช่น เอกจฺโจ อตฺตนา ทานำ น เทติ, **ปรญฺจ** น สมาทเปติ ฯ เป็นต้น

๑.๓ วางเป็นอันดับสุดท้ายของตอนต้น และตอนที่ ๒ และตอนต่อ ๆ ไป ทุกตอน เช่น เอกจฺโจ ฯเปฯ **เทติ จ** ฯเปฯ **สมาทเปติ จ** ฯ เป็นต้น

สำหรับการวาง จ ศัพท์ตามตัวอย่างในข้อ ๑.๓ นี้ เหมาะสำหรับที่มีข้อความ ๒- ๓ ตอน แต่ที่มีข้อความมากตอนสำนวนจืด ไม่มีรส จึงควรวางอย่างข้อที่ ๑.๑ หรือ ๑.๒ หรือจะวางไว้เป็นอันดับสุดท้ายของตอนที่ ๑ และวางไว้เป็นอันดับที่ ๒ ของตอนต่อ ๆ ไป เป็นว่า เอกจฺโจ อตฺตนา ทานำ น เทติ จ ปรญฺจ น สมาทเปติ ฯเปฯ ดังนี้ ก็ได้

๒. ถ้ามีบทประธานหลายบท กิริยาคุมพากย์ก็หลายบท ต่างก็มีข้อความเป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่กัน ให้จัดเรียงไว้เป็นพวก ๆ อย่าให้สับสนผิดพวก และวาง จ ศัพท์ไว้ตามอย่างข้อ ๑ ในข้อ ๑.๑ นั้น เช่น **ฉินฺนคฺคานิเจว** ติณานิ ขาทามิ, **โอภคฺโคภคฺคญฺจ** เม สาขาภงฺคำ ขาทนฺติ, **อาวิลานิ จ** ปานียานิ ปิวามิ ฯเปฯ หรือจะวาง จ ศัพท์ไว้ตามข้อ ๑.๒ เช่น อิทานิ เม เคเห ขีรยาคุ ปฏิยตฺตา, **เฉโร จ** อาคนฺตฺวา มม เคหทฺวาเร ฐิโต ฯ เป็นต้น ก็ได้

วิธีเรียง จ ศัพท์ ทั้งที่ควบบทและควบพากย์ ตามที่กล่าวมาแล้ว นั้น เป็นข้อที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แต่ก็ยังมีวิธีการเรียงตามลีลาของภาษาที่ควรจะทราบอยู่อีกบ้าง ซึ่งจะนำมากล่าวไว้ให้เป็นที่ประชุม จ ในที่นี้ พอเป็นทางสังเกต ดังนี้

๑. จ ศัพท์ที่ควบ ตุมัตถกัตตา แม้จะมีหลายบทกิริยาคุมพากย์ ซึ่งตามปกติใช้ วฏฺฏติ หรือ ยุตฺตำ ไม่ต้องเปลี่ยนพจน์ คงใช้อยู่ในรูปเอกพจน์เสมอ เช่น กึ ปน ภนฺเต

ทฺวตฺตึสากาเร สชฺฌายํ กาตุ๎ อตฺตภาเว จ ขยวยํ ปฏฺฐเปตุ๎ ตุมฺหากเมว วฏฺฏติ อุทาหุ อมฺหากมฺปิ ฯเปฯ เป็นต้น

อนึ่ง พึงสังเกตว่า ตุ๎ ปัจจัย นั้น แม้จะไม่มีเครื่องหมายลิงค์โดยชัดเจน แต่ปรากฏใช้ที่แสดงออกทางกิริยาคุมพากย์ของตน คือ ยุตฺตํ เสมอ ฉะนั้น จึงได้ความว่า ตุ๎ ปัจจัย นั้น เป็นนปุงสกลิงค์ เอกวจนะ เท่านั้น ผู้ศึกษาจึงควรระวังเรื่องกิริยาคุมพากย์ให้ดี

๒. จ ศัพท์ ที่ควบบทประธานที่ต่างประเภท ต่างบุรุษ และต่างพจน์กัน แต่มีกิริยาคุมพากย์ที่ใช้ชนิดเดียวกัน เวลาเรียงให้ละกิริยาตอนต้นไว้เสียบ้าง เหลือไว้แต่บทท้ายบทเดียวก็ได้ และกิริยาคุมพากย์นี้ จะใช้บุรุษหรือวจนะอะไร ก็ให้ถือบทประธานที่อยู่ใกล้เป็นเกณฑ์ เช่น อหญฺจ ตุมฺเห จ ภิกฺขู จ อาวาสา นิกฺขมนฺติ ฯ เป็นต้น

ตามตัวอย่างนี้ มีบทประธานที่มีบุรุษครบทั้ง ๓ แต่เนื่องจากใช้กิริยาอย่างเดียวกัน ครั้นจะวางกิริยาเช่นนั้นไว้ให้ครบทุกตอนตามบทประธาน ก็ไม่จำเป็น เพราะใช้กิริยาซ้ำกัน ท่านจึงวางกิริยารวบรัดไว้ตอนท้ายสุดแห่งเดียว ตอนต้นปล่อยให้รู้กันโดยนัย เวลาแปลให้เติมกิริยาเอาเองตามบุรุษ เพื่อรักษาทางสัมพันธ์และไวยากรณ์

อนึ่ง บทที่มีบทประธานเหมือนในข้อที่แล้วมา แต่ไม่มีกิริยา มีแต่บทวิกติกัตตาหรือวิเสสนะ ก็คงมีคติเช่นเดียวกับข้อที่กล่าวมาแล้ว เช่น สามิ อหญฺจ อาภรณานิ จ เม ตว สนฺตกานเนว ฯ เป็นต้น

๓. จ ศัพท์ที่ทำหน้าที่ควบบทที่แปลกจากที่กล่าวแล้ว ซึ่งทำให้กิริยาคุมพากย์ต้องเปลี่ยนไป อย่างนี้ไม่ค่อยมีใช้ เพราะอำนาจความบังคับ จำต้องให้เป็นเช่นนั้น เช่น ภคนิ ตฺยา กถิตสฺสตฺถภาวํ วา วิตถภาวํ วา อหญฺจ ตฺวญฺจ ชานาม ฯ เป็นต้น

ในที่นี้ ประธานที่เป็นมัธยมบุรุษ บวกกับประธานที่เป็นอุตตมบุรุษ ซึ่งเป็นเอกพจน์ด้วยกัน ได้ผลลัพภ์เป็นพหูพจน์ ทำให้กิริยากลายเป็นอุตตมบุรุษพหุพจน์ไป นี้เป็นสำนวนเรียงทางมคธ ที่ต้องการสำนวนรัดกุม แต่ถ้าถือทางสัมพันธ์ เวลาแปลจะต้องขึ้น มยํ จึงจะถูกต้อง หากจะสัมพันธ์กันเท่าตัว ก็จะรู้สึกแปลกอยู่ การควบ จ ศัพท์แบบนี้ไม่มีปรากฏนัก

๔. จ ศัพท์ ที่ควบบทหรือพากย์ ศัพท์แรกมักชอบเอา เอว ศัพท์กำกับด้วย แต่ต่อไปไม่ต้องมี เอว เช่น **อมฺหากญฺเจว** มาตาปิตุอาทีนญฺจ ญาตกานํ กาลกตานํ ฯ หรือ วิปริตา ปน **กลฺยาณมิตฺตา เจว** สปฺปุริสา จ ฯเปฯ และ สา กถยมานา ฐิตา **โรทิ เจว** หสิ จ ฯเปฯ เป็นต้น การใส่ เอว ศัพท์ กำกับอย่างที่ว่านี้ ไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์เสมอไป บางครั้ง

ไม่เติมก็มี แต่ที่เติมนั้นมีมาก แม้ น ศัพท์ปฏิเสธ ที่มีตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ก็นิยมใช้ เอว ศัพท์เหมือนกัน ซึ่งมีตัวอย่างที่จะเห็นได้ในหนังสืออรรถกถาธรรมบทโดยทั่วไปแล้ว

ส่วนวิธีเรียงที่มี วา ศัพท์ มีเกณฑ์นิยมเช่นเดียวกับ จ ศัพท์ พึงทำความเข้าใจในส่วนมาก เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้จะพูดถึงข้อปลีกย่อยบางประการที่ควรทราบสำหรับ ปิ ศัพท์ และ วา ศัพท์ ไว้ด้วย ดังนี้

๑. ปิ ศัพท์ ที่ควบบทที่ลงในอรรถแห่ง สมุจจัย คือที่แปลว่า **"ทั้ง"** มีความหมายเท่ากับคำว่า " **ด้วย** " ของ จ ศัพท์ เวลาเรียง ให้แต่งกิริยาคุมพากย์เป็นพหูพจน์เช่นเดียวกับ จ ศัพท์ เช่น **อนาถปิณฺฑิโกปิ วิสาขาปิ** มหาอุปาสิกา นิพทฺธ ทิวสสฺส เทฺว วาเร ตถาคตสฺส อุปฏฺฐานํ **คจฺฉนฺติ** ฯ เป็นต้น

สำหรับ ปิ ศัพท์ที่ลงในอรรถแห่ง **วิกัป** คือที่แปลว่า " **บ้าง** " แต่ต้องกิริยาคุมพากย์เป็น **เอกพจน์** เพราะมิได้ถือเอาความเป็นบวก แต่ให้ถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น คงฺคาทีนํ นทีนํ ปุณฺณกาโลปิ อูนกาโลปิ สุกฺขกาโลปิ **ปญฺญายติ** ฯ เป็นต้น

๒. วา ศัพท์ ที่ลงในอรรถวิกัปปัตถะ ที่แปลว่า " **หรือ** " ที่ใช้ในอรรถระหว่างบทหรือพากย์ และที่แปลว่า " **ก็ดี** " " **ก็ตาม** " และ " **บ้าง** " ซึ่งใช้ลงที่สุดบทหรือพากย์ ที่มีความหมายแยก มิใช่บวก กิริยาพากย์ต้องเป็น**เอกพจน์** นอกจากบทประธานท้ายสุดจะเป็นพหูพจน์ จึงต้องเป็นพหูพจน์ตามระเบียบ มีตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็น เช่น หสิตพฺพฏฺฐาเน หาโส วา สเวคฏฺฐาเน สเวโค วา ทาตพฺพ ทาตุ ยุตฺตฏฺฐาเน ทานํ วา **นาโหสิ** ฯ เป็นต้น

ตามที่กล่าวมานี้ กิริยาพากย์ต้องเปลี่ยนพจน์ เนื่องด้วย ปิ และ วา ศัพท์ ที่ควบบทนามที่เป็นปฐมาวิภัตติ เท่านั้น แต่ควบวิภัตตินอกนี้ไม่เกี่ยวกับกิริยาพากย์ เว้นแต่ อนภิหิตกัตตา ในพากย์ ภาววาจก เท่านั้น อำนาจที่ใช้ควบนั้นอาจมีได้ตั้งแต่ปฐมาวิภัตติ - สัตตมีวิภัตติ แม้อาลปนวิภัตติ ก็ไม่ปรากฏ และการควบก็ควบศัพท์ที่มาจากคุณนาม, สัพพนาม, กิริยา, วิเสสนะ และ วิกติกัตตา เท่านั้น

ส่วนการเขียนศัพท์นิบาตนั้น ปิ, อปิ, ว, เอว และ อิว ศัพท์ ให้เขียนติดกับบทที่กำกับ นอกนั้นให้เขียนห่าง หิ กับ จ ศัพท์ (ที่มิใช่สมุจจัย) **เมื่อต้อง สนธิ** จึงเขียนให้ติดกับบทที่สนธิเท่านั้น เช่น ตํ หิ เป็น **ตญฺหิ** , ตํ จ เป็น **ตญฺจ**, ฯ หรือแม้ จ ศัพท์ที่เป็นสมุจจยะ เอง เมื่อสนธิกับบทหน้าที่ตนกำกับ ก็ให้เขียนติดเช่นกัน เช่น อเถกา สุสานโคปิกา ฯเปฯ ฐิตฏฺฐานญฺจ

นิสีทนฎฺฐานญฺจ จงฺกมนฎฺฐานญฺจ ทิสฺวา ฯเปฯ แต่หากมิใช่ต้องสนธิอย่างนี้ ไม่ให้เขียนติดกัน ให้แยกห่างกัน.

๕. เรื่องไวยากรณ์ : เรื่องไวยากรณ์บาลี ได้กล่าวไว้แล้วในบทต้น ๆ ถึงไม่พิสดารนัก แต่คิดว่าเป็นเรื่องทบทวนความจำที่นิสิตได้เรียนมาแล้วนั้นปีที่ ๑ สำหรับเรื่องไวยากรณ์ที่จะนำมากล่าวในที่นี้ เป็นเพียงข้อที่เห็นว่า ผู้ศึกษาการแต่งแปลบาลีควรทราบเกี่ยวกับเรื่องอักขรวิธีเท่านั้น มิใช่เป็นการอธิบายไวยากรณ์ทั้งหมด ซึ่งมีข้อควรทราบ ดังนี้

๕. ๑ เกณ์การเขียนนิคคหิต : นิคคหิตที่ต้องคงไว้และมิต้องคงไว้ มีกำหนดไว้ว่า หากนิคคหิตอยู่หน้าพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ ให้แปลงเป็นพยัญชนะสุดวรรค เช่น ในวรรค ก (ก ข ค ฆ ง) ก็ให้แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค คือ ง เช่น **สงฺโฆ** (อยู่หน้า ฆ), **กงฺโข** อยู่หน้า ข เป็นต้น (สงฺโฆ, กงฺโข เดิม เป็น สำโฆ, กำโข ปัจจุบันเลิกใช้) หรือวรรค จ ก็ให้แปลงเป็น ญ แช่น **อหญฺจ**, **ตญฺจ** เป็นต้น แต่หากนิคคหิตอยู่หน้า**พยัญชนะอวรรค** ให้คงนิคคหิตไว้ เช่น **วำโส, สำสโย, สำสารำ** เป็นต้น (นิคคหิต อยู่หน้า **ส** ซึ่งเป็นพยัญชนะอวรรค)

๕.๒ พยัญชนะวรรคตัวที่ ๒ (ข, ฉ, ฐ, ถ, ผ) ไม่ใช้เป็นตัวสะกด แต่พยัญชนะวรรคและอวรรคนอกนี้ ใช้เป็นตัวสะกดได้บ้างมิได้บ้าง ซึ่งมีกฎเกณฑ์ ดังนี้

๕.๒.๑ พยัญชนะตัวที่ ๑ ในวรรคทั้ง ๕ เป็นตัวสะกดได้ในเมื่อมีพยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ในวรรคของตน เป็นตัวตามหลัง เช่น ปกฺก, สกฺก, และ ปกฺข, อกฺข, ฯเปฯ เป็นต้น

๕.๒.๒ พยัญชะตัวที่ ๓ เป็นตัวสะกดได้ในเมื่อมีพยัญชนะตัวที่ ๓ หรือ ๔ ในวรรคเดียวกัน ตามหลัง เช่น มชฺช, อชฺช, และ มชฺฌ, อุปชฺฌาย เป็นต้น

๕.๒.๓ พยัญชนะตัวที่ ๕ เป็นตัวสะกดได้ ในเมื่อมีพยัญชนะทั้ง ๕ ตัว ในวรรคเดียวกัน เป็นตัวตาม (ยกเว้น ง ไม่ใช้เป็นตัวตาม ใช้เป็นตัวสะกดอย่างเดียว) นอกนั้นใช้ได้ เช่น สงฺก, กงฺข, กงฺคุ ,สงฺฆ เป็นต้น แต่จะใช้ ง เป็นตัวตามว่า **กงฺง** ดังนี้ไม่ได้ ส่วนพยัญชะที่สุดวรรคนอกนี้ (ญ, ณ, น, ม,) ใช้เป็นตัวสะกดได้ทุกตัว และใช้เป็นตัวตามตัวเองก็ได้ เช่น กญฺญา, กณฺณ, ตุนฺน, และ ธมฺม เป็นต้น

๕.๒.๔ พยัญชนะอวรรค ๓ ตัว คือ **ย ล ส** เมื่อใช้เป็นตัวสะกด ต้องใช้ ย ล ส นั่นเอง เป็นตัวตาม เช่น เสยฺโย, โกสลฺลำ และ เปสฺส เป็นต้น

ส่วนพยัชนะอวรรคอีก ๒ ตัว คือ ว และ ฬ จะใช้เป็นตัวสะกดได้ต่อเมื่อมี **ห** ตามหลัง เช่น **ชิวฺหา, มุฬฺโห** เป็นต้น **ส่วน ร ห** เป็นแต่ตัวตาม มิใช่ตัวสะกด

๕.๒.๕ บทที่เข้าสมาส ถ้าเป็น อี และ อู การันต์ ในปุงลิงค์ ของบทหน้า ต้องรัสสะให้เป็น อิ , อุ เช่น เสฏฺฐิธีตา, วิญฺญูภาโว เป็นต้น แต่หากเป็น อา, อี, อู การันต์ ในอิตถีลิงค์ ให้คงไว้ไม่ต้องรัสสะ เช่น อจฺฉราสตํ, อิตฺถีรตนํ, ชมฺพูทีโป เป็นต้น

๕.๒.๖ นิ อุปสัค ที่แปลว่า **ไม่มี และ ออก** หากนำหน้าศัพท์ที่มี **พยัญชนะอยู่หน้า** ให้ลงสังโยคคือตัวสะกด เช่น **นิทฺทุกฺขา, นิพฺภยา, นิกฺขมิตฺวา** เป็นต้น ในที่นี้ นิ อุปสัค นำหน้าบทที่มีพยัญชนะคือ **ทฺ, ภ, ข** อยู่หน้า จึงลงสังโยค (คือ ซ้อน) ท, ภ, และ ก เข้ามา (ข้อสำคัญ คือ มี นิ อุปสัค อยู่หน้า) **สำหรับ นิ อุปสัค ที่แปลว่า เข้า,ลง ไม่นิยมลงสังโยค เช่น นิคจฺฉติ** แปลว่า เข้าถึง และ **นิมุคฺโค** ที่แปลว่า จมลงแล้ว เป็นต้น

นิ อุปสัค ที่มีพยัญชนะอยู่หน้าเช่นเดียวกัน แต่**ไม่ต้องลงสังโยค** เพราะพยัญชนะที่อยู่หน้าศัพท์นั้น เป็น**พยัญชนะอวรรค**บางตัว ซึ่งจะลงสังโยคไม่ได้ จึงเปลี่ยน**วิธีเป็นทีฆะ** นิ เป็น นี เช่น **นีวรณ์, นีหาโร, นีหริตฺวา, นีหตมโล** เป็นต้น ในที่นี้ **นิ** นำหน้าศัพท์ **ที่มี ว และ ห** นำหน้า จึงลงสังโยคไม่ได้ เพราะหากลงไปแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะอ่านออกเสียงเช่นไร

อีกอย่างหนึ่ง หาก **นิ** นำหน้าศัพท์**ที่มี สระนำหน้า** เช่น อุปกาโร, อาหาโร, อุปกิเลโส เป็นต้น ไม่ต้องทำวิธีดังกล่าว **แต่ให้ใช้ลง ร อาคม** ท้าย นิ อุปสัคนั้น เช่น **นิรุปกาโร, นิราหาโร , นิรุปกิเลโส, นิรนฺตราโย** และ **นิรุปทฺทโว** เป็นต้น

๕.๒.๗ ทุ อุปสัค มีวิธีเช่นเดียวกับ **นิ อุปสัค** เช่น ทุคฺคนฺโธ, ทุจฺจริตํ, ทูหรํ, ทุรจฺจยํ, ทุติกฺกโม และ ทุราวาสา เป็นต้น

๕.๒.๘ อุ อุปสัค นิยมลงสังโยคเหมือนกัน เช่น อุปฺปชฺชติ, อุมฺมชฺชนํ, อุลฺโลกนํ เป็นต้น เรื่อง อุ อุปสัคนี้ ต้องกำหนดให้ดี อย่าเอาไปปนกับ อุป อุปสัค ซึ่งไม่นิยมลงสังโยค อยู่ตามลำพัง เช่น อุปปนฺโน แปลว่าเข้าถึง มิใช่เกิดขึ้น เป็นต้น

๕.๒.๙ ราชา ศัพท์ เมื่อเข้าสมาสแล้ว จะแจกอย่างมหาราชหรือราช ก็ได้

๕.๒.๑๐ สำหรับศัพท์ว่า ปุตฺตทาร, ธมฺมวินย, ภิกฺขุสงฺฆ, ลาภสกฺการ, นามรูป, มหาชน, จุตูปปาต, ขนฺติโสรจฺจ และ สมถวิปสฺสนา นิยมใช้เอกพจน์ ไม่นิยมพหูพจน์

เรื่องปกิณณกะทางบาลีไวยากรณ์ยังมีอีกมาก ที่นำมาลงไว้นี้ เพียงพอเป็นที่สังเกตและกำหนดในการเขียนหรือแต่งภาษาบาลีเท่านั้น.

บทที่ ๙
เรื่อง ประโยคและการแต่งประโยคภาษาบาลี

ในบทที่ผ่านมา ได้พูดถึงวิธีการเรียงหรือวางส่วนประกอบ ซึ่งเป็นเครื่องปรุงต่าง ๆ ในการคุมความเข้าเป็นรูปประโยคแล้ว ในบทนี้จึงควรทราบการแต่งประโยคในภาษาบาลีไว้ด้วย การแต่งประโยคก็คือการคุมคำพูดเข้าเป็นกลุ่มคำ ซึ่งในขั้นต้นนี้ให้จำหลักสำคัญไว้ ๒ อย่างคือ

๑. บทประธานหรือตัวกัตตาในประโยค

๒. บทกิริยา หรือตัวแสดงอาการในประโยค

ภาษาบาลีที่เรียกว่าพากย์นั้น ต้องมีกลุ่มคำพูดอย่างน้อยที่สุด ๒ อย่างนี้ หรืออาจจะเรียกว่าประโยค ๒ ส่วน หรือประโยค ๓ ส่วน ก็ได้ ประโยคที่ใช้กิริยาที่มาจากสกัมมธาตุ (เรียกหากรรม) เรียกว่าประโยค ๓ ส่วน สำหรับประโยคที่ใช้กิริยาที่มาจากอกัมมธาตุ (ไม่ต้องเรียกหากรรม) เรียกว่าประโยค ๒ ส่วน ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

การเรียงบทประธานหรือกัตตา นั้น ให้เรียงไว้หน้า ส่วนกิริยาให้เรียงไว้หลัง เช่นในภาษาไทยเราพูดว่า **ใครมาแล้ว** ภาษาบาลีจะแต่งประโยคเป็น **โก อาคจฺฉิ**ฯ หรือ **โก อาคโต** ฯ หรือภาษาไทยพูดว่า **ท่านต้องไป** ภาษาบาลีจะต้องแต่งเป็นประโยคว่า **ตฺยา คนฺตพฺพำ** ฯ หรือ **เรือกำลังแล่นไป** ภาษาบาลีว่า **นาวา ปกฺขนฺทิ** ฯ หรือ ภาษาไทยว่า **เขากำลังมา** ภาษาบาลี ก็จะต้องแต่งว่า **โส อาคจฺฉติ** ฯ ดังนี้เป็นต้น

ประโยคตามตัวอย่างนี้ เรียกว่าประโยค ๒ ส่วน คือมีเฉพาะตัวประธานกับกิริยาก็เข้าใจความได้ว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ต้องมีตัวกรรมมาขยายกิริยาอีก ส่วนประโยค ๓ ส่วนนั้นจะต้องมีประธาน,กิริยา และ กรรม ซึ่งเป็นตัวขยายกิริยาด้วย เช่น ภาษาไทยพูดว่า **พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก** แต่งเป็นภาษาบาลีว่า **สูโท โอทนำ ปจติ**ฯ ซึ่งแปลว่า พ่อครัวหุงอยู่ซึ่งข้าวสุก เป็นต้น คำว่า **สูโท พ่อครัว** เป็นตัวประธาน **คำว่า ปจติ หุงอยู่** เป็นตัวกิริยา และคำว่า **โอทนำ ซึ่งข้าวสุก** เป็นตัวกรรมขยายกิริยา

รูปประโยคนั้นอาจมีบทอื่นมาขยายประธานบ้าง ขยายกิริยาบ้าง ขยายตัวกรรมบ้างหรือเครื่องประดับประโยค บ้าง รูปประโยคจึงต้องขยายมากออกไป จะยาวหรือสั้นขึ้นอยู่กับข้อความนั้น ๆ ในบทนี้จะกำหนดการเรียงง่าย ๆ ไว้ก่อน ดังนี้

๑. บทใด มีหน้าที่ขยายบทประธาน ให้มีความชัดเจน ให้เรียงบทนั้นไว้หน้าประธาน เช่น **คำว่าช้างเผือกอยู่ในป่า** คำว่า **เผือก** เป็นคำขยายประธาน เพราะเข้ากับคำว่าช้าง

จึงต้องเรียงไว้หน้าคำว่าช้าง แต่งเป็นภาษาบาลีว่า สพฺพเสโต หตฺถี ฯ

๒. บทใด มีหน้าที่ขยายกิริยาให้มีความชัด ให้เรียงบทนั้นไว้หน้ากิริยา เช่นกัน เช่น **ในป่า** ชื่อว่าเป็นคำขยายกิริยา เพราะเข้ากับคำว่า **อยู่** ซึ่งเป็นกิริยา จึงต้องเรียงไว้หน้ากิริยา แต่งเป็นภาษาบาลีว่า **อรญฺเญ วสติ** ฯ เมื่อรวมกลุ่มคำทั้งหมดเข้าด้วยกันเรียกว่าพากย์หรือประโยค ซึ่งเป็นภาษาบาลีว่า **สพฺพเสโต หตฺถี อรญฺเญ วสติ** ฯ ดังนี้เป็นต้น

๓. คำขยายประธาน : คำขยายประธานนั้น นอกจากบทที่ประกอบด้วยวิภัตติทั้ง ๕ เว้นบทอาลปนะเสียแล้ว ยังมีคำมาจากบทวิเสสนะ, บทสัญญาวิเสสนะ และบทกิริยากิตก์บางอย่าง ที่ใช้เป็นวิเสสนะอีกด้วย คำขยายดังกล่าวนี้ หากมีคำอื่นมาขยายอีกต่อหนึ่ง หรือหลายต่อ ต้องเรียงไว้หน้าถัดกันไปตามลำดับ ดังประโยคในภาษาไทย เช่น **บุตรชื่อว่า นันทิยะ ของสกุล อันถึงพร้อมด้วยศรัทธา** แต่งเป็นภาษาบาลีได้ว่า **สทฺธาย สมฺปนฺนสฺส กุลสฺส นนฺทิโย นาม ปุตฺโต** ฯ เป็นต้น สรุปได้ว่า ภาคประธาน มีตัวประธาน ๑ คำขยายประธาน ๑

๔. คำขยายกิริยา : คำขยายกิริยามาจากคำหลายอย่าง เช่น มาจากบทนามที่ประกอบด้วยวิภัตติทั้ง ๕ (เว้นปฐมาวิภัตติและอาลปนะวิภัตติ) บ้าง จากกิริยาวิเสสนะบ้าง จากบทวิกติกัตตาบ้าง และจากบทวิกติกัมมะบ้าง เป็นต้น ในรูปประโยคบอกเล่าธรรมดาคงเรียงคำขยายกิริยาไว้หน้ากิริยาทั้งสิ้น นอกจากประโยคบางอย่างที่มีความหมายเป็นพิเศษจึงมีการเรียงแตกต่างออกไปบ้าง คำขยายกิริยานั้นจะมีกี่คำก็ตาม หรือจะขยายกันกี่ทอดก็ตาม ให้เรียงถัดออกไปข้างหน้าตามลำดับ ตัวอย่างคำพูดในภาษาไทยที่ว่า **เขา เห็น พระสงฆ์ ผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลก** แต่งเป็นภาษาบาลีว่า **โส โลกสฺส ปุญฺญกฺเขตฺตํ สงฺฆํ ปสฺสติ** ฯ สรุปได้ว่า ภาคกิริยานั้น มีกิริยา ๑ คำขยาย ๑

อนึ่ง ประธานบทเดียว อาจมีกิริยาได้หลายบท ทั้งนี้แล้วแต่ประธานจะแสดงอาการเคลื่อนไหวอย่าไรบ้างเท่านั้น เมื่อมีมากข้อความก็ยาวมากออกไป สุดแต่จะผูกประโยคให้มีอนุกิริยากี่บทเท่านั้น หากยังไม่จบกระแสความลง ก็ให้วางอนุกิริยาของประธานต่อไปอีก เช่น **สตฺถา ภทฺทิวคฺคิยกุมาเร ปพฺพาเชตฺวา ทิสาสุ เปเสตฺวา อุรุเวลํ คนฺตฺวา อุฑฺฒุฑฺฒานิ ปาฏิหาริยาสหสฺสานิ เทเสตฺวา เตภาติกชฏิเล วิเนตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพาเชตฺวา คยาสีเส นิสีทาเปตฺวา อาทิตฺตปริยายเทสนาย อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปสิ** ฯ เป็นต้น ในข้อความนี้มีอนุกิริยา ๗ บท และ กิริยาคุมพากย์ ๑ บท รวมเป็น ๘ ช่วงด้วยกัน

๕. วิธีเรียงภาคประธาน : การเรียงภาคประธานนั้น หากมีคำขยายประธาน ก็ให้เรียงไว้หน้าประธาน แล้วให้คิดการวางรูปการเรียงทีละกิริยา พร้อมด้วยคำขยายและศัพท์หรือบทที่เกี่ยวเนื่องด้วย ในวงของกิริยานั้น ๆ ต่อกันไปตามลำดับจนกว่าจะจบข้อความลงในพากย์หนึ่ง ๆ

วิธีการเรียงดังกล่าวนี้ เป็นหลักสากลใช้ได้ทั่วไป เมื่อเข้าใจหลักเกณฑ์นี้แล้ว ถึงเวลาเรียงก็จะยักย้ายสำนวนหรือกระบวนการเรียงไปอย่างไรภายหลัง ย่อมทำได้อย่างมีหลักการ แม้จะไม่ตรงตามแบบก็ไม่ต้องวิตกกลัวว่าจะผิด ทั้งไม่ต้องกังวลในการต้องท่องจำเป็นหน้า ๆ อีกด้วย เลือกท่องเฉพาะประโยคที่มีสำนวนพิเศษบางอย่างเท่านั้น

ประโยคนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประโยค คือ **อนุประโยค ๑ มุขยประโยค ๑** ซึ่งมีสาระน่ารู้และควรสังเกต ดังนี้

๕.๑ อนุประโยค : ได้แก่ข้อความเป็นตอน ๆ ยังไม่ถึงกับจัดว่าเป็นพากย์ เป็นข้อความย่อย ๆ วางอยู่ตามลำพังบ้าง แทรกอยู่ตามประโยคใหญ่ ๆ บ้าง มีข้อควรกำหนดดังนี้

๕.๑.๑ ลิงคัตถะ กระจายออกเป็นนามพากยางค์ เช่น **เสฏฺฐิโน** ปุตฺโต บ้าง, เป็นคุณพากยางค์ เช่น **กุสลำ** กมฺมำ บ้าง, และเป็นกิริยาพากยางค์ เช่น สตฺถา **วิหรนฺโต** บ้าง เป็นต้น ใน ๓ พากยางค์นี้ นามพากยางค์เท่านั้นที่จัดเป็นลิงคัตถะโดยตรง นอกนั้นจัดเป็นลิงคัตถะโดยอ้อม

๕.๑.๒ อิตถัมภูต เช่น (นโร) **มนสา** เจ ปสนฺเนน เป็นต้น

๕.๑.๓ กิริยาปธานนัย เช่น เอวำ **วตฺวาเตฺวา** นครวาสี อฏฺฐโกฏิโย อทาสิ ฯ เป็นต้น

๕.๑.๔ อนาทร เช่น อาจริย มยฺหำ โทโส นตฺถิ มม **วทนฺตสฺเสว** ตุมฺเห อภิสปิตฺถ ฯ เป็นต้น

๕.๑.๕ ลักขณะ เช่น เทว **ตยิ** รชฺชำ **กาเรนฺเต** อรุโณ น อุฏฺฐาติ ฯ

ข้อความทั้ง ๕ ข้อนี้ โดยลักษณะแล้ว จัดเข้าเป็นพวกกิริยาพากยางค์ โดยอนุโลม

๕.๒ มุขยประโยค : ได้แก่ข้อความที่คุมขึ้น ได้ความเต็มที่แล้ว เป็นข้อความที่ประกอบด้วยลักษณะของพากย์หรือของประโยคเต็มที่ ตั้งอยู่ได้ตามลำพัง ไม่ต้องอาศัยใคร

ประโยคนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท **เอกัตถประโยค, อเนกัตถประโยค และ สังกรประโยค** ซึ่งมีคำอธิบายและสาระน่ารู้ ดังนี้

ก. เอกัตถประโยค : ได้แก่ประโยคที่มีเนื้อความท่อนเดียว แต่จุความได้เต็มที่ในประโยคของตนเอง รูปประโยคก็มาจากวาจกทั้ง ๕ วาจกใดวาจกหนึ่งนั่นเอง ในระหว่างประโยคจะมีกี่บทก็ได้ ไม่มีจำกัด แล้วแต่เนื้อความ ตามปกติก็ประกอบด้วย บทประธานหรือกัตตา พร้อมด้วยบทขยาย (ถ้ามี) และกิริยาคุมพากย์ พร้อมด้วยบทขยาย (ถ้ามี) แม้ในระหว่างประโยคนั้น จะมีอนุกิริยาและบทขยายกี่ตอนก็ตาม เมื่อมีข้อความท่อนเดียวและจบลงด้วยกิริยาคุมพากย์ตอนหนึ่ง ก็ถือว่าอยู่ในเกณฑ์เป็น**เอกัตถประโยค** ทั้งสิ้น เช่น **สตฺถา** อิมำ ธมฺมเทสนำ อาหริตฺวา ชาตกำ **สโมธาเนสิ** ฯ เป็นต้น ในที่นี้ สตฺถา เป็นประธาน สโมธาเนสิ เป็นกิริยาพากย์ ถือเป็นหลักของประโยค นอกนั้นเป็นส่วนประกอบที่มาจากบทขยายและอนุกิริยา

ข. อเนกัตถประโยค : ได้แก่ประโยคที่มีเนื้อความตั้งแต่ ๒ ท่อนขึ้นไป เป็นประโยคที่ประกอบขึ้นจากข้อความอันเป็นเอกัตถประโยค ตั้งแต่ ๒ ประโยคขึ้นไป เชื่อมให้มีข้อความติดต่อกันด้วยอำนาจสันธานนิบาตคือ หิ, จ, ปน เป็นต้น จะมีกี่เอกัตถประโยค ก็ตาม เมื่อมีสันธานนิบาตเชื่อมอยู่ทุกตอนแล้ว ข้อความนั้นทั้งหมด ก็จัดเข้าในเกณฑ์เป็น**อเนกัตถประโยค** ทั้งนั้น เช่น

อภิตฺถเรถ กลฺยาเณติ อิมำ ธมฺมเทสนำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต จูเฬกสาฏก-พฺราหฺมณำ อารพฺภ กเถสิ ฯ

วิปสฺสิทสพลสฺส กาลสฺมึ **หิ** มหาเอกสาฏกพฺราหฺมโณ นาม อโหสิ, อยมฺ**ปน** เอตรหิ สาวตฺถิยำ จูเฬกสาฏโก นาม, ตสฺส **หิ** เอโก นิวาสนสาฏโก อโหสิฯ เป็นต้น

ในประโยคเหล่านี้ เมื่อตัดสันธานนิบาต คือ หิ, ปน และ หิ รวม ๓ ศัพท์ออกเสียทุกประโยคก็จะเป็นเอกัตถประโยคไป เพราะไม่มีเรื่องที่จะต้องขึ้นแก่กันแล้ว

ค. สังกรประโยค : ได้แก่ประโยคตั้งแต่ ๒ ท่อนขึ้นไป แต่ ๒ ท่อนนั้นคาบเกี่ยวกัน เป็นข้อความที่เป็นเอกัตถประโยคนั่นเอง ต่างแต่มีประโยค ย, ต รับกันเท่านั้น โดยใช้ประโยค ย ทำหน้าที่ขยายส่วนใดส่วนหนึ่งของประโยค ต หรือขยายทั้งประโยค ต ทีเดียว ซ้อนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ใช้ประโยค ต เป็นประโยคยืน ส่วนประโยค ย เป็นประโยคแทรกหรือประโยคอาศัย ทำหน้าที่ขยายเท่านั้น

สำหรับประโยค ต นั้น ก็มาจากวาจกทั้ง ๕ วาจกใดวาจกหนึ่งนั่นเอง ส่วนประโยค ย นั้น มาจากการถือ ย ศัพท์ ที่แสดงเป็นอุปมาบ้าง เป็นกิริยาวิเสสนะ บ้าง และเป็นวิภัตติทั้ง ๖

เว้นอาลปนวิภัตติ บ้าง มีตัวอย่างดังนี้

๑. มาจากอุปมา เช่น **ยถา** จ อปคตกทฺทโม รทโห ปสนฺโนทโก โหติ, **เอวํ** อปคตกิเลสตาย ราคกทฺทมาทีหิ อปคตกทฺทโม วิปสนฺโนว โหติ ฯ

๒. มาจากกิริยาวิเสส เช่น **ยาว** พนฺธนํ น พนฺธติ **ตาวเทว** ฉินฺทิสฺสาม ฯ และ เช่น **ยถา** โส เถรํ ปสฺสติ **เอวํ** อุปตนฺตฺวา อฏฺฐาสิ ฯ เป็นต้น

๓. มาจากวิภัตติทั้ง ๗ เว้น อาลปนวิภัตติ แต่ละวิภัตติดังนี้

๓.๑ ปฐมาวิภัตติ เช่น ยาย ปญฺญาย วิจาเรตฺวา อคารํ กเรยฺยํ **สา** เม **ปญฺญา** นตฺถิ ฯ เป็นต้น

๓.๒ ทุติยวิภัตติ เช่น ยตฺถ เถรสฺส กนิฏฺโฐ วสติ, **ตํ วีถิ**ํ ปิณฺฑาย ปวิสึสุ ฯ เป็นต้น

๓.๓ ตติยาวิภัตติ เช่น โย ปน อจฺจารทฺธวิปสฺสโก อชฺช อชฺเชวาติ ปฏิเวธํ ปฏฺฐยมาโน วิจรติ, **เตน** อุปชฺฌายาทิวตฺตานิ หาเปตฺวา อตฺตโน กิจฺจเมว กาตพฺพํ เป็นต้น

๓.๔ จตุตถีวิภัตติ เช่น **ยสฺส** อิจฺฉติ **ตสฺส** ภิกฺขุโน ทเทยฺยาสิ ฯ เป็นต้น

๓.๕ ปญฺจมีวิภัตติ เช่น เย จตฺตาโร โยคา มหาชนํ **วฏฺเฏ** โอสีทาเปนฺติ, **เตหิ** เขมํ นิพฺภยํ สพฺเพหิ โลกิยโลกุตฺตรธมฺเมหิ เสฏฺฐตา อนุตฺตรํ ฯ เป็นต้น

๓.๖ ฉัฏฐีวิภัตติ เช่น **ยสฺส** โทโส อตฺถิ, **ตสฺส** มุทฺธา ผลตุ ฯ เป็นต้น

๓.๗ สัตตมีวิภัตติ เช่น ตโต ปฏฺฐาย **ยตฺถ ยตฺถ** ปณฺฑิตา สมณพฺราหฺมณา สนฺตีติ วทนฺติ **ตตฺถ ตตฺถ** คนฺตฺวา สากจฺฉํ กโรนฺติ ฯ เป็นต้น

บทที่ ๑๐
การแปลงประโยคและวาจก

การแปลงประโยค : อันดับแรกจะพูดถึงการแปลงประโยคก่อน การแปลงประโยค หมายถึงการแปลงประโยคทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วในบทที่ ๗ ให้เป็นประโยคอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่เราต้องการ ซึ่งมีวิธีการ ดังนี้

๑. แปลงเอกัตถประโยคให้เป็นอเนกัตถประโยค : ข้อความเดิมเป็นเอกัตถ-ประโยค ต้องการจะแปลงเป็นอเนกัตถประโยค คือแยกออกเป็น ๒ ตอน โดยเติมสันธาน นิบาต เช่น จ, วา, ปิ, หรือ หิ, จ, ปน เป็นต้น เข้ามาเชื่อม ให้ข้อความ ๒ ตอนนั้นเนื่องกัน โดยความเป็นเหตุเป็นผล, โดยแย้งกันหรือคล้อยตามกัน หรือโดยตัดข้อความออกเป็น ๒ ท่อน แล้วใช้สันธานนิบาตเชื่อม ตัวอย่าง เช่น เดิมเป็นเอกัตถประโยคว่า อนาถปิณฺฑิโกปิ วิสาขาปิ มหาอุปาสิกา นิพทฺธ ทิวสฺส เทฺว วาเร ตถาคตสฺส อุปฏฺฐานํ **คจฺฉนฺติ** ฯ ดังนี้

เวลาจะแปลงให้แยกบทประธานที่ควบด้วย ปิ ศัพท์ พร้อมกับข้อความที่เกี่ยวข้องออก เป็น ๒ ตอน ดังนี้ อนาถปิณฺฑิโกปิ นิพทฺธ ทิวสฺส เทฺว วาเร ตถาคตสฺส อุปฏฺฐานํ **คจฺฉติ** ฯ นี้ตอนหนึ่ง และ วิสาขาปิ มหาอุปาสิกา นิพทฺธ ฯเปฯ อุปฏฺฐานํ **คจฺฉติ** ฯ นี้อีกตอนหนึ่ง

กล่าวโดยสรุป : สำหรับ ปิ, วา และ จ นิบาต ที่ใช้กำกับบท แยกออกให้เป็น กำกับพากย์ เปลี่ยนกิริยาคุมพากย์ให้มีวจนะตรงกับบทประธานดังตัวอย่างข้างต้นนั้น แม้ที่ แปลงด้วยอาศัย หิ, จ, ปน เป็นตัวเชื่อม ก็ต้องเติมเข้ามาในพากย์หลัง ซึ่งแต่เดิมของเขาไม่มี กล่าวคือเดิมต่างก็เป็นเอกัตถประโยคอยู่ด้วยกัน แต่ภายหลังเมื่อทำให้เนื่องกันด้วยสันธาน นิบาตแล้ว ทั้ง ๒ ประโยค หรือจะมีมากกว่านั้น ก็มีข้อความเชื่อมติดต่อเป็นอันเดียวกัน จัดเป็นอเนกัตถประโยค คือ ประโยคที่มีข้อความหลายตอน

๒. แปลงอเนกัตถประโยคเป็นเอกัตถประโยค : ข้อความเดิมเป็นอเนกัตถ ประโยคว่า อปฺปมตฺตา คหฏฺฐา สพฺพตฺถ โมทนฺติ วา อปฺปมตฺตา วา ปพฺพชิตา สพฺพตฺถ โมทนฺติ เยว ฯ ข้อความนี้เมื่อจะแปลงมีวิธีทำดังนี้

๒.๑ นิบาตในที่นี้ คือ วา ศัพท์ ให้เปลี่ยนจากควบพากย์มาเป็นควบบท แล้วเรียงไว้อย่าง วา ศัพท์ที่ควบบท ในที่นี้ควบบทประธานทั้งสอง คือ คหฏฺฐา กับ ปพฺพชิตา

๒.๒ ตัดบทที่มีข้อความซ้ำกันออกเสีย เหลือไว้แต่ที่มีความแปลก รูปประโยคที่แปลงเป็นเอกัตถประโยคแล้ว จะเป็นดังนี้ อปฺปมตฺตา คหฏฺฐา วา ปพฺพชิตา วา สพฺพตฺถ โมทนฺติ ฯ อีกตัวอย่างหนึ่ง ใช้สันธานนิบาต คือ หิ, จ และ ปน ต่อข้อความ ในที่นี้ต่อด้วย ปน เป็นตัวอย่าง เช่น น ภิกฺขเว โสตาปนฺนา ปาณาติปาตๆ กโรนฺติ สา ปน สามิกสฺส วจนๆ กโรมีติ ตถา อกาสิ ฯ

ข้อความนี้ เมื่อจะแปลงเป็นเอกัตถประโยค ก็มีวิธีทำอย่างเดียว คือ ตัดสันธานนิบาตออกเสีย เมื่อข้อความนั้นไม่มีสันธานนิบาตต่อแล้ว ก็เป็นอันขาดจากกัน แยกประโยคออกเป็นอิสระ ไม่ขึ้นแก่กัน สันธานนิบาตนั้น อาจมีได้ทั้งประโยคหน้าและประโยคหลังอย่างเดียวกับนิบาต เช่น กิญฺจาปิ กับ ปน, กิญฺจาปิ กับ ตถา หรือ อถโข, กามญฺจ กับ ปน หรือ ตถา เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งใช้ลงทั้งประโยคหน้าและประโยคหลัง เวลาแปลงคงตัดออกหมด สำหรับตัวอย่างนี้ เมื่อแปลงแล้วจะมีรูป ดังนี้ น ภิกฺขเว โสตาปนฺนา ปาณาติปาตๆ กโรนฺติ, สา สามิกสฺส วจนๆ กโรมีติ ตถา อกาสิ ฯ

๓. แปลงเอกัตถประโยคให้เป็นสังกรประโยค : ตัวอย่าง เช่น เดิมเป็นเอกัตถประโยค ว่า ปุคฺคโล พาเล เสวนฺโต วินาสๆ ปาปุณาติ ฯ ข้อความนี้มีวิธีแปลงให้เป็นสังกรประโยค ดังนี้

๓.๑ ให้เติม ย เข้ามาในประโยคกิริยาพากยางค์ โดยที่แยกออกมาจากประโยคใหญ่ ในที่นี้ตัดตั้งแต่ ปุคฺคโล ถึง เสวนฺโต เป็นอีกประโยคหนึ่ง

๓.๒ แต่งกิริยาพากยางค์ในประโยคเดิมตอนที่ตัดออกมา ให้เป็นกิริยาคุมพากย์ตามวาจกเดิม ตลอดทั้งบุรุษและวจนะ ไม่ต้องแก้เป็นอย่างอื่น ในที่นี้ เสวนฺโต แปลงให้เป็น เสวติ ฯ

๓.๓ เติม ต ศัพท์เข้ามาในประโยคใหญ่ที่เหลืออยู่ ในที่นี้คือ วินาสๆ ปาปุณาติ ฯ

เมื่อได้ทำให้เป็นประโยค ย, ต แล้ว ข้อความในประโยคเดิม ซึ่งมีประโยคเดียว ก็กลายเป็น ๒ ประโยคไป ซึ่งจะมีรูปประโยคดังนี้ โย ปุคฺคโล พาเล เสวติ, โส วินาสๆ ปาปุณาติ ฯ ย และ ต ที่เติมนั้น ไม่คงที่เฉพาะในรูปปฐมาวิภัตติเท่านั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ทุกวิภัตติ เว้นอาลปนวิภัตติ พึงสังเกตตัวอย่างในตอนว่าด้วยสังกรประโยคข้างต้น ทั้งนี้ สุดแต่ข้อความจะบ่งถึง

๔. แปลงสังกรประโยคเป็นเอกัตถประโยค : เช่น เดิมเป็น ยํ มาตุ พหุธนํ ตํ ปุตฺตสฺส สนฺตกํ โหติ ฯ ข้อความนี้เมื่อจะแปลง ให้ทำดังนี้

๔.๑ ตัด ย ต ออกให้หมด ในที่นี้ คือ ยํ ตํ

๔.๒ ถ้าประโยค ย มีกิริยาคุมพากย์ ต้องเปลี่ยนกิริยานั้น ให้เป็นกิริยาพากยางค์ หรือเมื่อเป็นกิริยาอาขยาตอดีตกาล ให้เปลี่ยนเป็นอดีตในกิริยากิตก์ โดยประกอบด้วย ต ปัจจัย รูปประโยคเดิมเป็นวาจกอะไร ก็ให้คงไว้

๔.๓ ให้แปลงกิริยาพากยางค์ ซึ่งเดิมเป็นกิริยาคุมพากย์อยู่ในประโยค ย นั้น ให้เป็นวิเสสนะของ ต ในประโยค ต ตามรูปวิภัตติของ ต ศัพท์ พึงสังเกตในเวลาแปลเป็นไทยเรียงความโดยอรรถ ย่อมตัดประโยค ย ต ให้เป็นประโยคเดียวกันในบางตอน นี้ก็คือ ทำสังกรประโยค ให้เป็นเอกัตถประโยค ทางสำนวนไทยนั่นเอง ตามตัวอย่างในข้อ ๔ นี้ เมื่อแปลงแล้วจะมีรูปเป็น มาตุ ธนํ ปุตฺตสฺส สนฺตกํ โหติ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เดิมรูปประโยคสังกร มี ย ศัพท์ เป็นกิริยาวิเสสว่า ยาว อนุรุทฺโธ อคารมชฺเฌ วสิ, ตาวสฺส เทวตา ทิพฺพปูเว ปหิณึสุ ฯ ซึ่งข้อความนี้เมื่อจะแปลงทำดังนี้

๑. ตัดเฉพาะ ตาว ในประโยคหลังออก เหลือไว้เฉพาะ ยาว ในประโยคหน้า

๒. แปลงกิริยาคุมพากย์ในประโยคหน้า ให้เป็นกิริยานาม ในที่นี้คือ วสิ เป็น วสนํ แล้วประกอบเป็นปัญจมีวิภัตติรับกับ ยาว เป็น วสนา (แปลง สฺมา วิภัตติ เป็น อา)

๓. แปลงบทประธานในประโยค ย เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ในที่นี้คือ อนุรุทฺโธ เป็น อนุรุทฺธสฺส ฯ

๔. บทประธานในประโยค ตาว จะคงไว้ในที่เดิมก็ได้ หรือจะย้ายไปไว้หน้าประโยค ยาว เดิมก็ได้ แล้วแต่แบบไหนจะสละสลวยดี

ทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นกฎในการแปลงสังกรประโยคเป็นเอกัตถประโยค ในตัวอย่างข้อนี้ เมื่อแปลงแล้วจะมีรูปดังนี้ เทวตา (อยู่ในประโยค ตาว ก็ได้) ยาว อนุรุทฺธสฺส อคารมชฺเฌ วสนา ตสฺส (ถ้าคงเดิมอย่าง อสฺส เป็น วสนาสฺส ก็ได้) ทิพฺพปูเว ปหิณึสุ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง รูปสังกรประโยค มี ย ศัพท์เป็นอุปมา ว่า ยถา ชีวิตุกาโม หลาหลํ วิสํ ปริวชฺเชสิ, เอวํ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ อปฺปมตฺตานิปิ ปาปานิ ปริวชฺเชยฺย ฯ ข้อความนี้ เมื่อจะแปลงให้ทำได้ ดังนี้

๑. ตัดเครื่องหมาย อุปมัย คือ เอวํ ในประโยคหลังออก เหลือไว้แต่ ยถา

เครื่องหมายอุปมาในประโยคหน้า แล้วให้แปลง ยถา เป็น วิย (ไม่ใช้ อิว)

๒. ตัดกิริยาคุมพากย์ของประโยคหน้าออกเสีย เพราะซ้ำกับกิริยาประโยคหลัง ต้องแปลงกิริยานั้นให้เป็นกิริยาพากยางค์ นิยมประกอบด้วย อนฺต ปัจจัย ในพากย์กัตตุวาจก และ มาน ปัจจัยในพากย์กัมมวาจก ใส่เครื่องปรุงวาจกให้ครบถ้วน ตามปกตินิยมเรียงไว้หน้าประธาน ในประโยคอุปมา นั้น

๓. ข้อความในประโยค ย เดิม เมื่อแปลงแล้วต้องอยู่ในวงของ วิย ศัพท์ เว้นแต่บทประธานในประโยคอุปมา ซึ่งบางคราวเรียงไว้นอกวงของ วิย ศัพท์บ้าง

เมื่อตัดเครื่องหมายอุปมัย จะเป็น เอวํ หรือ ตถา ก็ตามออกแล้ว ทำ ยถา ให้เป็น วิย แล้วรวมข้อความทั้ง ๒ ประโยคนั้นเป็นอันเดียวกัน ประโยค ยถา ซึ่งเดิมเป็นประโยคหนึ่งต่างหาก ก็หมดอำนาจ ลดลงมาเป็นประโยคอาศัยของประโยค ตถา หรือ เอวํ ไป ประโยคที่แปลงแล้ว ก็จะมีรูปเป็น ชีวิตุกาโม หลาหลํ วิสํ วิย อปฺปมตฺตานิปิ ปาปานิ ปริวชฺเชยฺย ฯ ในตัวอย่างนี้ กิริยาของประโยคหน้า เหมือนกับประโยคหลัง จึงตัดออกเสีย ให้ใส่เข้ามาเวลาเป็นไทยทีหลัง

อีกอย่างหนึ่ง ประโยคเดิมมีว่า อิทำ ทานำ, ยำ ตฺยา โกฏิธนปริจฺจาเคน ทินฺนำ, ตโต มหปฺผลตรำ ฯ เมื่อเวลาแปลข้อความนี้ ซึ่งเป็นสังกรประโยคอยู่ ให้เป็นเอกัตถประโยค อย่างการเข้าสมาส ก็ได้ มีวิธีทำดังนี้

๑. ตัด ย ต ออกเสีย ในตัวอย่างนี้ คือ ยำ กับ ตโต

๒. บทประธานในประโยค ย ใช้อะไรเมื่อโยกมาเข้ากับ ย ศัพท์ ให้เอาไว้ตัดแต่ ย ซึ่งเป็นวิเสสนะออกเท่านั้น ในตัวอย่างนี้ ย โยค ทานำ แม้ไม่มีตัวปรากฏอยู่ ก็เลียนแบบตามประธานในประโยค ต เอาบทประธานคือ ทานำ นั้น มาแปลงประกอบประกอบด้วย โต ปัจจัย ประโยคที่แปลงแล้วก็จะมีรูปเป็น อิทำ ทานำ ตยา โกฏิธนปริจฺจาเคน ทินฺนทานโต มหปฺผลตรำ ฯ (ทินฺน ศัพท์ หากไม่เข้าสมาส จะแต่งให้เป็นวิเสสนะของ ทานโต ก็ได้)

การแปลงวาจก : ส่วนการแปลงวาจก นั้น มีหลักการที่ควรทราบ ดังนี้

๑. ถ้ากิริยาคุมพากย์เป็นสกัมมธาตุ ให้แปลงกัตตุวาจกเป็นกัมมวาจก และแปลงเหตุกัตตุวาจกเป็นเหตุกัมมวาจก ดังนี้

๑.๑ แปลงกัตตุวาจกเป็นกัมมวาจก : เช่น ภิกฺขุ ธมฺมำ เทเสติ ฯ

แปลงเป็น ภิกฺขุนา ธมฺโม เทสิยเต ฯ กฎการแปลงที่ต้องกำหนดคือ บทประธานที่เป็นสยกัตตา ในพากย์กัตตุวาจก ให้เปลี่ยนเป็น อนภิหิตกัตตา ในพากย์กัมมวาจก และบทอวุตตกัมมะในพากย์กัตตุวาจก ให้เปลี่ยนเป็น วุตตกัมมะ ในพากย์กัมมวาจก กิริยาให้เปลี่ยนไปตามวาจก

๑.๒ แปลงเหตุกัตตุวาจกเป็นเหตุกัมมวาจก ก็เช่นกัน เช่น มาตา ปุตฺตํ สิปฺปึ สิกฺขาเปติ ฯ แปลงเป็นพากย์เหตุกัมมวาจกว่า มาตฺรา ปุตฺตํ (ปุตฺเตน ก็ได้) สิปฺปึ สิกฺขาปิยเต ฯ แปลว่า ศิลปะ อันมารดา ยังบุตรให้ศึกษา ฯ

ในตัวอย่างนี้ นำมาให้เทียบเคียงเฉพาะบทที่จำต้องมีในประโยคเช่นนั้น ๆ เท่านั้น ความจริง บางประโยคมีข้อความยาวกว่านี้ ข้อสำคัญอยู่ที่บทกัตตา, อนภิหิตกัตตา, อวุตตกัมมะ และ กิริยา เท่านั้น ซึ่งต้องทำความเข้าใจให้ดี

๒. ถ้ากิริยาคุมพากย์เป็นอกัมมธาตุ จะแปลงอย่างที่ว่ามาแล้ว เป็นอันขัดอยู่เอง เพราะประโยคกัมมวาจกหรือเหตุกัมมวาจก ต้องการใช้เฉพาะกิริยาสกัมมธาตุ ที่ใช้กิริยาอกัมมธาตุ นั้น มีน้อยมาก

อนึ่ง สำหรับภาววาจกนั้น แปลงไม่ได้ ให้คงไว้ เพราะรูปประโยคมีข้อความไม่อำนวย แม้ในพากย์กัตตุวาจกหรือเหตุกัตตุวาจก ที่มีธาตุเป็นอกัมมธาตุ ก็เช่นเดียวกัน คือ แปลงไม่ได้

๓. กาล ของกิริยาคุมพากย์ เดิมเป็นกาลอะไร เมื่อแปลงก็ให้รักษาคือคงไว้อย่างนั้น เปลี่ยนไม่ได้ ไม่เช่นนั้น ความก็จะแปรรูปไปหมด ซึ่งเสียความ ใช้ไม่ได้ เรื่องกาลของกิริยาพากย์นี้ มีตัวอย่างดังนี้

๓.๑ เดิมเป็นอดีตกาลว่า อหํ เอกํ คีตสทฺทํ อสฺโสสึ ฯ ต้องเปลี่ยนเป็น มยา เอโก คีตสทฺโท สูยิตฺถ ฯ ในพากย์กิริยากิตก์ สูยิตฺถ เป็น สุโต ฯ (นี้แปลง กัตตุวาจก เป็น กัมมวาจก)

๓.๒ ในพากย์เปลี่ยน เหตุกัตตุวาจก เป็น เหตุกัมมวาจก เช่น ภุมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา จาตุมฺมหาราชิกา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุ ฯ แปลงเป็น ภุมฺมานํ เทวานํ ฯเปฯ สทฺโท อนุสฺสาวยิตฺถ ฯ ดังนี้เป็นต้น

ในเรื่องกิริยาคุมพากย์ ถ้าจะใช้อดีตกาลในรูปอาขยาตนั้นไม่สะดวก เพราะประกอบไม่คล่อง จะยักย้ายไปใช้ในรูปกิริยากิตก์ ที่มีกาลเช่นนั้นก็ได้ แต่ต้องคำนึงเรื่องไวยากรณ์ให้ดี

บทที่ ๑๑

สำนวนไทย กับสำนวนมคธ และ ประโยคแบบ

ในภาษามคธนั้น ประโยคที่มีสำนวนโดยเฉพาะมีอยู่มาก หากแปลเป็นภาษาไทยตามรูปประโยคนั้นที่เรียกว่า " **บาลีไทย** " แล้ว ก็จะไม่ได้ความตามเรื่องที่ถูกต้องในภาษาไทย หรืออาจจะแปรสำนวนกลายไปเป็นความหมายอย่างอื่น ซึ่งไม่ตรงตามจุดประสงค์ได้

ดังนั้น ผู้ศึกษาจะต้องใส่ใจสำเหนียกว่า **" สำนวนไทยอย่างนี้ เมื่อกลับเป็นมคธต้องเป็นอย่างนี้ "** จะเรียงตัวตามคำพูดในภาษาไทยเสมอไปหาได้ไม่ ในบทเรียนนี้จะนำมากล่าวไว้ ๑๕ สำนวน พอเป็นตัวอย่างและข้อสังเกต ดังนี้

๑. สำนวนไทยว่า " ฉันขอโทษท่าน, ผมขออภัยท่าน , ผมขอประทานโทษท่าน" ตามรูปภาษามคธ ขม ธาตุ เป็นอกัมมธาตุ สำนวนไทยพูดเป็นกัตตุวาจก แต่สำนวนมคธใช้เป็นเหตุกัตตุวาจกว่า **" อหนฺตำ ขมาเปมิ "** หรือสำนวนไทยว่า **" ผมจะฆ่าคุณ "** ในสำนวนมคธใช้ **" อหนฺตำ มาเรมิ "**

๒. สำนวนไทยว่า " ผู้ฉลาดในธรรม " สำนวนมคธเป็น **"ธมฺมานำ โกวิโท ผู้ฉลาดแห่งธรรม"** หรือสำนวนไทยว่า **" ความเป็นผู้คล่องแคล่วในเวท ๓ "** ในสำนวนมคธใช้ **" ติณฺณำ เวทานำ ปคุณตา** ความเป็นผู้คล่องแคล่วแห่งเวท ๓ "

๓. สำนวนไทยว่า " หมอรักษาโรค " สำนวนมคธว่า **" เวชฺโช โรคำ ติกิจฺฉติ** แพทย์เยียวยาโรค **"** จะใช้ว่า **โรคำ รกฺขติ** ตรงตามภาษาไทยไม่ได้ ผิดความหมายและเสียความ แทนที่โรคจะหายกลับเป็นรักษาโรคเอาไว้

๔. สำนวนไทยว่า " จุดไฟ " สำนวนมคธว่า **" อคฺคิ เทติ "** แปลว่าให้ไฟ หรือสำนวนไทยว่า **" ก่อไฟ "** สำนวนมคธว่า **" อคฺคิ กโรติ "** ซึ่งแปลตามตัวว่ากระทำไฟ จะใช้ตามสำนวนไทยว่า **อคฺคิ จินาติ** ฯ ซึ่งแปลว่า ก่อไฟ ไม่ได้ หรือสำนวนไทยว่า " ตาม**ประทีป "** สำนวนมคธว่า **" ทีปำ ชาเลติ "** ยังประทีปให้โพลง

๕. สำนวนไทยว่า " ลั่นกุญแจ หรือ ใส่กุญแจ " สำนวนมคธว่า **" ยนฺตกำ หรือ กุญฺจิกำ เทติ "** แปลว่า ให้กุญแจ จะแปลตรงตัวว่า **กุญฺจิกำ ปกฺขิปติ ฯ** แปลว่าใส่กุญแจ ตามภาษาไทยไม่ได้

๖. สำนวนไทยว่า " เมื่อถึงวันตั้งชื่อหรือขนานนาม " มคธใช้ว่า "**นามคหณ-ทิวเส "** แปลว่า ในวันเป็นที่ถือเอาซึ่งชื่อ หรือใช้ว่า **นามกรณทิวเส** ก็ได้

๗. สำนวนไทยว่า " เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ " สำนวนมคธว่า " **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ** " พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โดยที่ใด เข้าไปเฝ้าแล้วโดยที่นั้น

๘. สำนวนไทยว่า " ร้องอึกทึก เซ็งแซ่ " สำนวนมคธว่า " **อุจฺจาสทฺทำ กโรติ** " แปลว่าทำเสียงสูง หรือสำนวนไทยว่า " **ร้องเอ็ดตะโรลั่น** " สำนวนมคธว่า " **มหา-วิรวำ รวิ หรือ มหารวิ** "แปลว่า ร้อง ร้องใหญ่ หรือสำนวนไทยว่า " **หัวเราะลั่น หัวเราะอย่างครื้นเครง** " สำนวนมคธว่า " **มหาสิตำ หสิ** " แปลว่า หัวเราะ หัวเราะใหญ่

๙. สำนวนไทยว่า "เขารับรองว่าได้ "สำนวนมคธว่า **"โส สาธูติ สมฺปฏิจฺฉิ** " หาใช้ว่า **อาม** ไม่, การรับนิมนต์ หรือการรับอาราธนาของบรรพชิต สำนวนมคธว่า " **นิมนฺตนำ** อธิวาเสติ " แปลว่า ยังคำนิมนต์ให้อยู่ทับ

๑๐. สำนวนไทยว่า " ฉันมีทรัพย์ " สำนวนมคธว่า " **ธนำ เม อตฺถิ** " ซึ่งแปลว่า ทรัพย์ของฉันมีอยู่ หรือจะใช้ว่า **อหำ ธนวา** ก็ได้

๑๑. สำนวนไทยบางครั้งพูดเอากำกิริยาขึ้นก่อน เช่น เกิดอหิวาตกโรคขึ้นในเมือง สำนวนมคธว่า " **อหิวาตกโรโค นคเร อุปฺปนฺโน** " หรือสำนวนไทยว่า " เขาเกิดเป็นกากเปรต " สำนวนมคธว่า " **โส กากเปโต หุตฺวา นิพฺพตฺโต** " เขาเป็นกากเปรตเกิด

๑๒. สำนวนไทยว่า " ครั้งนั้น เขาได้มีความปริวิตกว่า ฯลฯ หรือ ครั้งนั้น เขาได้มีความรู้สึกปริวิตกว่า ฯลฯ " สำนวนมคธว่า " **อถสฺส เอตทโหสิ** "

๑๓. สำนวนไทยเกี่ยวกับ ตุมัตถกัตตา คือ ที่ขยายกิริยาว่า **วฏฺฏติ** หรือ ยุตฺตำ ที่แปลว่า " **ควร** " นั้น เรียงความเป็นไทยแล้ว นิยมขึ้น อนภิหิตกัตตา ก่อน เช่น " เราควรที่จะทำความคุ้นเคยกับพวกภิกษุ" ดังนี้ สำนวนมคธจะใช้ว่า " **มยา ภิกฺขูหิ สทฺธึ วิสฺสาสำ กาตุำ วฏฺฏติ ฯ** "

๑๔. สำนวนไทยเกี่ยวกับ ตุมัตถสัมปทาน ที่ขยายกิริยาสกัมมธาตุ บางครั้งนิยมขึ้นก่อนกิริยา เช่น " **มหาชนสฺส ตุฏฺฐภาวำ ทีเปตุำ ฯเปฯ อิมำ ปิงฺคลชาตกำ กเถสิ** " ซึ่งแปลว่า เพื่อจะแสดงภาพที่ประชาชนดีใจ ฯลฯ จึงตรัสปิงคลชาดก นี้

๑๕. สำนวนไทยบางคราว นิยมขึ้น อวุตตกัมมะ ก่อนก็มี เช่น " **อิมำ จีวรำ คเหตฺวา โธวาหิ** " ซึ่งแปลว่า **จีวรผืนนี้ จงเอาไปซักเสีย** ดังนี้เป็นต้น

เรื่องสำนวนภาษานั้น เป็นเรื่องยากอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องสำนวนของแต่ละภาษา หากเราไม่สังเกตศึกษาแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจพลาด คลาดเคลื่อนจากความหมายของเขาไป

ประโยคแบบ : สำนวนการเรียงทางมคธนั้น บางอย่างท่านวางสำนวนประโยคไว้ยืนที่ จนเป็นแบบแล้ว ประโยคเช่นนี้เรียกว่า **ประโยคแบบ** ผู้ศึกษาควรท่องจำไว้ จะเป็นประโยชน์ในการสอบหรือในการแต่งประโยค ในที่นี้จะนำมาเฉพาะที่มีในธรรมบท เพื่อเป็นเครื่องกำหนด และท่องจำไว้ หากออกสอบเราก็จะไม่ลำบากใจ ดังนี้

๑. ประโยคต้นเรื่องที่ว่า ฯเปฯ **อิมำ ธมฺมเทสนำ สตฺถา ฯเปฯ วิหรนฺโต ฯเปฯ อารพฺภ กเถสิ ฯ** ที่ทำเครื่องหมาย ฯเปฯ ไว้นั้น สำหรับเติมข้อความต่าง, สถานที่ประทับ, บุคคลหรือสิ่งที่ปรารภถึงตามเรื่อง ส่วนโครงเรื่องที่เป็นแบบประจำ ก็คงอยู่เช่นนั้น

๒. ข้อความตอนจะตรัสพระคาถา มีคำเรียงทำนองเดียวกับวิธีเชื่อมกระทู้ธรรมว่า **อนุสนฺธึ ฆเฏตฺวา ธมฺมำ เทเสนฺโต อิมำ คาถมาหฺ ฯ** หากตั้งแต่ ๒ คาถาขึ้นไป ให้เปลี่ยนเป็น **อิมา คาถา อภาสิ ฯ** สำหรับ อาห กับ อภาสิ นั้น มีนิยมใช้เป็นหลักอยู่อย่างนั้น แม้ในภาษามคธจะมีกิริยาที่แปลว่า **“ กล่าว ”** อยู่หลายบทก็จริง แต่คงใช้กิริยา ๒ บทนี้

๓.ข้อความที่พระพุทธองค์แต่งตั้งพระสาวกไว้ในเอตทัคคะต่าง ๆ ท่านผูกประโยคเป็นอย่างเดียวกัน เปลี่ยนแต่ข้อความต่างเท่านั้น คือ เอตทคฺคำ ภิกฺขเว มม **สาวกานำ** ภิกฺขูนำ **ขิปฺปาภิญฺญาณำ** ยทิทำ **พาหิโย ทารุจิริโย ฯ** ที่พิมพ์ตัวหนาไว้นั้นให้เปลี่ยนไปตามเรื่อง

๔. ประโยครับสั่งถาม เพื่อหาเหตุที่จะทรงแสดงธรรมว่า **กาย นุตฺถ ภิกฺขเว เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนาติ ปุจฺฉิตฺวา** ฯเปฯ และประโยคที่พระภิกษุทูลตอบใช้ว่า **อิมาย นามติ วุตฺเต ฯ**

อีกสำนวนหนึ่ง คำที่ทรงรับสั่งถามพวกภิกษุแทนสำนวนดังกล่าวมีว่า **กึ กเถถ ภิกฺขเวติ ปุจฺฉิตฺวา ฯเปฯ** และคำทูลตอบของพระภิกษุ**ว่า อิทนฺนาม ภนฺเตติ วุตฺเต ฯเปฯ นี้เท่าที่**ปรากฏในธรรมบท

๕. ประโยคถามสุข — ทุกข์ ถ้าถามต่อหน้าใช้ว่า **กจฺจิ เต ฯเปฯ ขมนียำ ฯ** ที่ใส่ ฯเปฯ ไว้นั้น เพื่อเติมบุคคลที่รับสั่งถาม เช่น รับสั่งถามพระมหากัสสปะ ก็จะว่า **กจฺจิ เต กสฺสป ขมนียำ ฯ** ส่วนคำทูลตอบใช้ว่า **ขมนียำ เม ภนฺเต ฯ** หรือ หากไม่สบายใช้ว่า **น เม ขมนียำ ภนฺเต ฯ**

แต่ถ้าเป็นการถามลับหลัง ใช้ว่า **มม ปุตฺตสฺส กสฺสปสฺส ขมนียำ ฯ** เรื่องความสุข-ทุกข์ ของปุถุชนนั้น พระอริยะถือว่าพอเยียวยาได้ พออดทนได้ จึงใช้คำว่า ยาปนียำ หรือ ขมนียำ มิใช่ สุโข หรือ ทุกฺโข ซึ่งเป็นความสุข ทุกข์ ของปุถุชน ขอให้จำสำนวนไว้ด้วย

บทที่ ๑๒
คำศัพท์ไทย-มคธที่มีความหมายต่างกัน

คำภาษามคธบางคำ ในความไทยแปลเหมือนกัน แต่คำภาษามคธไม่ใช้ศัพท์เดียวกัน ก็มี ผู้ศึกษาต้องกำหนดรู้ และใช้ให้ถูกตามภาษาของเขา ซึ่งในบทเรียนนี้จะนำมาเสนอไว้เพียง ๑๙ คำ พอเป็นที่สังเกตเท่านั้น ดังต่อไปนี้

๑. คำว่า " อาศัย " ในภาษาไทย ภาษามคธใช้หลายคำ ดังนี้

๑.๑ นิสฺสาย ใช้เกี่ยวกับอาศัยสถานที่, ตระกูล และ เครื่องอุปโภคบริโภค

๑.๒ ปฏิจฺจ ใช้เกี่ยวกับอาศัยของไม่มีรูป, เหตุการณ์ และ อารมณ์

๑.๓ อุปาทาย ใช้เกี่ยวกับอาศัยกิเลส, สัตว์ และบุคคล

๑.๔ อาคมฺม ใช้เกี่ยวกับอาศัยสิ่งไม่มีตัว, เรื่องฝ่ายดี เช่น ความไม่ประมาท, โยนิโสมนสิการ และ นิพพาน เป็นต้น

๑.๕ อนฺวาย ใช้เกี่ยวกับอาศัยวัย, ความเจริญเติบโตแห่งร่างกาย, ทรัพย์สิน สมบัติ, สกุลสมบัติ และ ชาติสมบัติ

โดยสรุป นิสฺสาย และ อุปาทาย อาศัยทั้งของมีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ ทั้งที่มีรูป และไม่มีรูป ส่วนนอกนั้นพึงทราบดังที่กล่าวไว้นั้นแล้ว

๒. ความขวนขวายทางกาย ใช้ เวยฺยาวจฺจ ความขวนขวายทั้งทางกายและทางใจ ใช้ อุสฺสุกฺก

๓. กิริยาที่ใช้บริโภคทางปากโดยตรง เช่น บริโภคอาหาร ใช้ ภุญฺชติ บางแห่งใช้ ปริภุญฺชติ ก็มี แต่ใช้เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ใช้ ปริภุญฺชติ ฯ

๔. การนำของมีวิญญาณ เช่น คน หรือ สัตว์ ไป ก็ดี มาก็ดี ใช้ นี ธาตุ เช่น เนติ, อาเนติ ฯเปฯ ส่วนการนำของไม่มีวิญญาณ เช่น ข้าว,ของ,เงิน,ทอง,เครื่องใช้สอย ใช้ หร ธาตุ เช่น หรติ, อาหรติ ฯเปฯ เป็นต้น

อนึ่ง การนำสิ่งที่เกี่ยวกับ สุข ทุกข์ ผลประโยชน์ อานิสงส์ คุณธรรม ตลอดจนถึง มรรค ผล นิพพาน นิยมใช้ วห ธาตุ เช่น สุขาวโห, ทุกฺขาวโห , อตฺถาวโห ฯเปฯ

๕. กิริยาที่ออกไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าเป็นสิ่งที่มีรูป เช่น ประตู, หน้าต่าง, บ้าน, ห้อง, เรือน,กุฏิ, วิหาร และ นคร เป็นต้น ใช้ นิกฺขมติ, นิกฺขมิตฺวา แต่ถ้าเป็นออกบวช คือ ออกจากกาม ใช้ เนกฺขมฺม บ้าง อภินิกฺขมฺม บ้าง หากออกจากสิ่งไม่มีรูปร่าง เช่น ฌาน

สมาบัติ ใช้ วุฏฺฐาย หรือ วุฏฺฐหิ เป็นต้น

หากใช้เป็นกิริยานาม เช่น วุฏฺฐานํ ก็ใช้กับสิ่งที่มีตัวด้วย เช่น คพฺภวุฏฺฐานํ เป็นต้น ถ้าเป็นการออกจากทุกข์หรือออกจากโลก ใช้ นิสฺสรติ นิสฺสรณ์ เช่น ทุกฺขนิสฺสรณ์ และใช้ ยา ธาตุ ประกอบเป็น นิยฺยานิกํ เช่น นิยฺยานิโก ธมฺโม ฯ เป็นต้น (นิ บทหน้า + ยา ธาตุ เป็นไปในความถึง ความไป)

๖. กิริยาที่อยู่ของมนุษย์และสัตว์ ใช้ วสติ บ้าง หรติ บ้าง สำหรับ วิหรติ มักใช้กับพระขีณาสพ โดยสรุปใช้กับสิ่งมีวิญญาณ หากเป็นของไม่มีวิญญาณ เช่น เงิน ทอง ของใช้ สรอย จะใช้ว่า อตฺถิ ฐาติ และ ติฏฺฐติ ไม่ใช้ วสติ หรือ วิหรติ เช่นสำนวนไทยว่า จีวร อยู่ในห้อง จะใช้ว่า จีวรํ คพฺเภ วสติ ฯ ไม่ได้ ต้องใช้ว่า จีวรํ คพฺเภ อตฺถิ ฯ ดังนี้

๗. กิริยาที่ร้องเรียกหากัน หากผู้ที่ถูกเรียกอยู่ใกล้ ให้ใช้ อามนฺเตติ มนฺเตตฺวา ตามควร แต่หากอยู่ไกลออกไปแต่ยังเห็นกันอยู่ และร้องเรียกได้ยิน ให้ใช้ ปกฺโกสติ, ปกฺโกสิตฺวา ตามเรื่องและตามกาล

๘. อิตโร จะแทนคนที่รวมกันอยู่เดิมตามจำนวน แล้วแยกออกกล่าวเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง เล็งถึงผู้ที่เคยกล่าวถึงมาแล้ว สำหรับ อปโร อญฺโญ ใช้แทนคนที่ยังไม่เคยพูดถึง เป็นผู้มาใหม่อีกฝ่ายหนึ่ง

๙. กิริยาว่า เกิด ภาษามคธมีใช้อยู่หลายคำด้วยกัน ดังนี้

๙.๑ นิพฺพตฺโต ใช้สำหรับที่เกิดในกำเนิดต่าง ๆ เกิดเป็นนั้นเป็นนี้ เป็น สัตว์ เป็นคน เป็นเทวดา เป็นพรหม อย่างหนึ่ง เกิดเรื่องราว สุขทุกข์ ลาภสักการะ โรคภัย นี้อย่างหนึ่ง คำนี้ใช้เป็นอาการเกิดของสิ่งต่าง ๆ หลายอย่าง

๙.๒ อุปฺปนฺโน ใช้เหมือน นิพฺพตฺติ

๙.๓ ชาโต ใช้เป็นกิริยาเกิดของคนและสัตว์ ความดีใจความเสียใจ เป็นต้น เป็นอาการของจิต เป็นส่วนภายใน หากนำศัพท์นี้ไปใช้เป็นกิริยาที่ทำให้เป็นบทอยู่ใกล้เป็นวิกติกัตตา ก็มีความหมายไปถึงว่า เดิมเคยเป็นอะไรอยู่ก่อน แล้วภายหลังเปลี่ยนแปลงไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ในร่างเดิมนั่นเอง เช่น เคยเป็นคนดีแล้วกลับกลายเป็นคนชั่ว เป็นปุถุชนแล้วกลายเป็นอริยชน มิใช่เกิดเป็นขึ้นใหม่ทั้งหมดเหมือนคนตายแล้วเกิดใหม่ กิริยาดังกล่าวนี้เป็นกิริยาหนุนวิกติกัตตา ไม่ใช่กิริยาว่ามีว่าเป็น อย่าง หุ, ภู, อส ธาตุ เช่น ปาโป ชาโตสิ ฯ

หรือ **อริยสาวกา ชาตาฯ** หรือ **ตรุณสกฺโก ชาโต** ฯ เป็นต้น

๑๐. **คำว่า " สมควร "** ภาษามคธมีใช้หลายศัพท์ ในรูปเป็นคุณบท คือ **อนุจฺฉวิก**, อนุรูป, ปฏิรูป เวลานำไปประกอบกับศัพท์อื่น มีเกณฑ์การใช้ต่างกัน ดังนี้

๑๐.๑ **อนุจฺฉวิก** และ **อนุรูป** ใช้ประกอบไว้หลังศัพท์อื่น เช่น **ตทนุจฺฉวิกำ, ตทนุรูปำ** เป็นต้น

๑๐๒ **ปฏิรูป** ถ้าแปลว่า สมควร, เหมาะสม เมื่อประกอบกับศัพท์อื่น ให้เรียงไว้หน้า เช่น **ปฏิรูปการี** มีปกติทำสมควร หรือ **ปฏิรูปเทโส** ถิ่เหมาะสม เป็นต้น

แต่หากแปลว่า เทียม, ปลอม ให้เรียงไว้หลัง เช่น **สกฺกปฏิรูปโก** ท้าวสักกะเทียม หรือท้าวสักกะปลอม, **มิตฺตปฏิรูปโก** มิตรเทียมหรือคนเทียมมิตร, **สทฺธมฺมปฏิรูปโก** สัทธรรมเทียม หรือ สัทธรรมปลอม เป็นต้น

๑๑. **กิริยาว่า กิน** ถ้าเป็นกิริยาของคน หากกินจำพวกผลไม้ เผือกมัน และของเป็นเหง้าเป็นหัว ขนม เนื้อ ปลา ตลอดจนจำพวกอปรัณณชาติทั้งหลาย เช่น ถั่ว งา ให้ใช้กิริยาว่า **ขาทิตฺวา ขาทติ** ซึ่งแปลว่า เคี้ยวกิน แต่หากเป็นการกินจำพวกอาหารหนัก เช่น พวกธัญญชาติต่าง ๆ เช่น ข้าวจ้าว ข้าวเหนียว ข้าละมาน ข้าวฟ่าง เป็นต้น ให้ใช้ **ภุญฺชิตฺวา ภุญฺชติ** หรือ **ปริภุญฺชิตฺวา ปริภุญฺชติ** แต่หากเป็นการกินของเหลว เช่น ข้าวยาคู (ข้าวต้มเหลวอย่างโจ๊ก) ตลอดจนน้ำ เครื่องดื่ม ใช้กิริยาเช่นนั้นว่า **" ดื่ม "** เช่น **ปิวิตฺวา ปิวติ** เป็นต้น และใช้เหมือนกันทั้งคนและสัตว์

กิริยากินของสัตว์ ที่กินผลไม้, เนื้อ เป็นต้น เช่น พวกนก กิริยาที่ใช้กิน เป็นเคี้ยวกิน คือ **ขาทิตฺวา, ขาทติ** เหมือนกันหมด

๑๒. **กิริยาที่อยู่อาศัยของพวกอมนุษย์** เช่น เทวดา ปีศาจ เป็นต้น ที่อยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ซุ้มประตู, ต้นม้, ภูเขา, ถ้ำ, ป่า เป็นต้น ให้ใช้กิริยาว่า **อธิวตฺถ** หรือ **อธิวสติ** ซึ่งแปลว่า **" สิง"** ตามความไทย ไม่ใช้กิริยาว่า **วสิตฺวา , วสติ** ซึ่งเป็นกิริยาอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย แต่ถ้าเป็นกิริยาที่เข้าสิงอยู่ในร่างกาย เช่น ผีสิง ยักษ์สิง จ้าวสิง เป็นต้น ให้ใช้ **อธิมุจฺจิตฺวา , อธิมุจฺจติ** ตามแต่กาลใดจะเหมาะสม

๑๓. **ศัพท์ว่า เสฺว วันพรุ่งนี้** หมายถึงเวลา อนาคต ส่วน **ปุนทิวเส** วันรุ่งขึ้น, อีกวัน หมายถึงอดีตกาล จะรู้ได้ด้วยกิริยาพากย์ที่มี ปุนทิวเส อยู่ด้วยนั้น ต้องประกอบกิริยาเป็นอดีตกาล เสมอ

๑๔. กิริยาขึ้นที่สูง เช่น ขึ้นบันได, ภูเขา, ต้นไม้ หลังสัตว์ เป็นต้น ใช้ **อารุยฺห** บ้าง **อภิรุยฺห** บ้าง ส่วนกิริยาที่ลงจากที่สูงดังกล่าวนั้น ใช้ โอรุยฺห หรือ กิริยาที่ประกอบด้วย ธาตุนี้ แต่ถ้าเป็นการข้ามน้ำข้ามคลอง ลงสู่ที่ต่ำ เช่น ลงสระ , แม่น้ำ เป็นต้น ใช้ **โอติณฺณ** หรือ **โอตรติ** หากขึ้นจากที่ดังกล่าวใช้ **อุตฺติณฺณ** หรือ **อุตฺตริตฺวา** เป็นต้น บางคราวกิริยาที่จิตหยั่งลงสู่กิเลส เช่น ความกำหนัด ก็ใช้ โอติณฺณ บ้าง

๑๖. กิริยาว่า เห็น มีหลายอย่าง คือ ถ้าเป็นความคิดเห็น ให้ใช้ ทิฏฺฐิ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว แต่ถ้าเป็นความเห็นซึ่งเกิดจากความคิดค้นพิจารณา ใช้ ทสฺสน เช่น **ญาณทสฺสนำ** ไม่ใช่ **ญาณทิฏฺฐิ** แม้อาการที่ตาเห็นรูป ก็ใช้ **ทสฺสนำ** ไม่ใช้ ทิฏฺฐิ เช่น **สตฺถุทสฺสนำ** เป็นต้น

ส่วนกิริยาที่แลดู เห็น เล็งเห็น ตรวจดู ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ใช้ **โอโลเกนฺโต โอโลเกติ, ทิสฺวา อทฺทส, ปสฺสติ ปสฺสนฺโต ปสฺสิตฺวา** ตามเรื่อง สำหรับ **โวโลเกนฺโต** นิยมใช้ที่เป็นภายใน

๑๗. คำว่า **“ กั้น ”** ในภาษาไทย นั้น ภาษามคธมีกิริยาที่ใช้ต่างกัน เช่น ภาษาไทย ว่า **กั้นร่ม** มคธใช้ว่า ฉตฺตำ ธาเรติ, ไทยว่า **กั้นทำนบ** มคธใช้ว่า **อุทกโสตำ ปิทหติ**, ไทยว่า **กั้นอันตราย** มคธว่า **อนฺตรายำ นิวาเรติ** เป็นต้น

๑๘. กิริยาว่าเหาะ ถ้าขึ้นไปเฉย ๆ ไม่ไปที่อื่นอย่างนกบินไป ให้ใช้ **อุปฺปติตฺวา** หรือ **อุปฺปติ** แต่หากเหาะไปที่อื่นอย่างเช่น เครื่องบิน หรือ นกบิน เป็นต้น ใช้ **อากาเส คนฺตฺวา คจฺฉติ** หรือ **อาคนฺตวา อาคจฺฉติ** เป็นต้น

๑๙. คำว่า “ อกฺขิ ” นัยน์ตา หมายถึงรูปร่างของตา ส่วนคำว่า **“ จกฺขุ ”** หมายถึงประสาทตาที่เห็นรูปได้ , คำว่า **กณฺณ หู** หมายถึงรูปร่างของหู เช่นใบหู ส่วนคำว่า **โสต** หมายถึงประสาทหูที่ได้ยินเสียงได้, **นาส** หรือ **นาสิก** และ **ฆาน** ก็มีนัยเหมือนกัน ส่วน **ชิวฺหา** และ **กาย** ใช้เหมือนกันทั้งรูปร่างและประสาท

โดยสรุป กิริยาที่นำมาประกอบคำอธิบายทั้ง ๑๙ ข้อนี้ เป็นเพียงบางอย่างยังไม่สิ้นเชิง นำมาเป็นตัวอย่างเพื่อใช้ประกอบคำอธิบายให้สังเกตเท่านั้น ส่วนการเปลี่ยนวิภัตติ กาล และบุรุษ ทั้งที่เป็นส่วนอาขยาตและกิตก์ ขอให้ผู้ศึกษาเทียบเคียงตามนัยนี้ เรื่องคำที่มีความหมายต่างกันนี้ นำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น ความจริงยังมีอีกมาก ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตตามบทเรียนในหนังสือธรรมบทหรือหนังสือบาลีอื่น ๆ ทั่วไป ด้วย ก็จะเข้าใจดียิ่งขึ้น.

ตัวอย่างคำถามท้ายเล่ม

นิสิตได้ศึกษาวิชาแต่งแปลบาลีมาแล้ว ๑๒ บท คิดว่าจะได้รับความรู้ความเข้าใจบ้าง ในระดับหนึ่ง ไม่มากก็น้อย โดยเฉพาะเรื่องบาลีไวยากรณ์ ซึ่งเป็นการทบทวนเรื่องที่เคยเรียนมาแล้ว ทั้งเรื่องอักขรวิธีและวจีวิภาค ซึ่งได้ทบทวนโดยสรุปตั้งแต่ต้นจนจบ

นอกจากนี้ยังได้พูดถึงเรื่องการเรียงวิภัตติทั้ง ๘ หมวด, การเรียงศัพท์นิบาต , การแต่งประโยคในภาษาบาลี, สำนวนไทยกับสำนวนมคธ, สำนวนนิยม และสำนวนที่เป็นประโยคแบบ เป็นต้น อีกด้วย

ส่วนเรื่องฉันทลักษณ์ ผู้เขียนได้เขียนเป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งต่างหาก และได้นำลงในเวปไซต์ของมหาวิทยาลัย มจร.วข.นม. แล้ว หากท่านผู้ใดสนใจเรื่องฉันท์เชิญเปิดดูได้ ก่อนจบหนังสือเรื่องแต่งแปลบาลีเล่มนี้ ผู้เขียนขอฝากคำถามเป็นแนวทางในการเรียนและการสอบวิชาแต่งและแปลบาลี ไว้ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ของการเรียนเรื่อง “ วิวัฒนาการภาษาบาลี ” ตรงกับข้อใด ?

ก. อธิบายความหมายของคำว่าบาลี ได้อย่างถูกต้อง

ข. อธิบายวิวัฒนาการของภาษาบาลี ได้อย่างชัดเจน

ค. อธิบายความสำคัญของภาษาบาลี ได้อย่างถ่องแท้

ง. ถูกทุกข้อ

๒. คำว่า บาลี มีความหมายที่ถูกต้อง ตรงกับข้อใด ?

ก. ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ไว้ ข. ภาษาของชาวเมืองเวสาลี

ค. ภาษาดั้งเดิมของชาวเกาหลี ง. ภาษาเดิมของชาวบาหลี

๓. พระพุทธโฆสาจารย์ ได้ให้คำจำกัดความภาษาบาลีไว้ ตรงกับข้อใด ?

ก. ภาษาที่รักษาเนื้อความไว้ ข. พระพุทธธรรม

ค. ภาษาของพระไตรปิฎก ง. ข้อ ข และ ค ถูก

๔. บทวิเคราะห์ (แยก) ของคำว่า บาลี คือข้อใด ?

ก.พุทฺธธมฺมํ ปาเลตีติ ปาลี ข. ปริยตฺติธมฺมํ ปาเลตีติ ปาลี

ค. พุทฺธวจนํ ปาเลตีติ ปาลี ง. สทฺธมฺมํ ปาเลตีติ ปาลี

๕. นักปราชญ์ท่านใด มีความเห็นว่าพระพุทธวจนะกับอโศกวจนะ คล้ายคลึงกันมาก ?

ก. Sten konow grierson ข. B.M. Barua

ค. Sylvain Lewy ง. T.W.Phys Davids

๖.นักไวยากรณ์ภาษาบาลี กล่าวถึงความสำคัญของภาษาบาลีว่า เป็นภาษาตรงกับข้อใด ?

ก. เป็นมูลภาษา ข.เป็นสกานิรุตติภาษา

ค. เป็นอุตตมภาษา ง. ถูกทุกข้อ

๗. ข้อใดเป็นประโยชน์ของการศึกษาภาษาบาลี ?

ก. ช่วยในการเขียนสะกด,การันต์ ข. ช่วยในการแต่งกาพย์กลอนโคลงฉันท์

ค. ช่วยในการบัญญัติศัพท์ ง. ถูกทุกข้อ

๘. ข้อใด มิใช่ประโยชน์ของการศึกษาภาษาบาลี ?

ก. ช่วยให้เรียนภาษาต่างประเทศได้ดี ข. ช่วยให้ภาษาไทยมีคำมากขึ้น

ค. ใช้ประสมกับคำไทยได้ ง. ช่วยให้เข้าใจความหมายธรรมะ

๙. คำภาษาบาลีข้อใด นำมาใช้เป็นคำไทยแล้ว สะกดการันต์ถูกต้อง ครบทุกคำ ?

ก. การณ์,กานต์,กาญจน์ ข. จันฑ์,จันทร์,กัณฑ์

ค. กัณฐ์,ทันฑ์,อัฑฒจรรย์ ง. จันทร์,กานจน์,บันเฑาะว์

๑๐. ข้อใด เขียนสะกดการันต์ ไม่ถูกต้องครบทุกคำ ?

ก. วัจน์,ทันต์,บันเฑาะก์ ข. พันธ์,ภัณฑ์,พรรณ

ค. ขันต์,กัณฑ์,บันลังก์ ง. ภาพยนตร์,รถยนต์,เบญจเพส

๑๑. อักขระว่าด้วยสมัญญาภิธาน หมายถึงความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ?

ก. สระ,พยัชนะ,ฐาน,กรณ์ ข. ลิงค์,วจนะ,วิภัตติ,การันต์

ค. ครุ,ลหุ,ทีฆะ,รัสสะ ง. โฆสะ,อโฆสะ,สถิล,ธนิต

๑๒. อักขระในภาษาบาลีมีกี่ตัว ?

ก. ๘ ตัว ข. ๒๕ ตัว

ค. ๓๓ ตัว ง. ๔๑ ตัว

๑๓. สระในข้อใด เรียกว่า สังยุตตสระ ?

ก. อา ข. เอ

ค. อี ง. อู

๑๔. สระ มีความหมายตรงกับข้อใด ?

ก. นิสสัย ข. นิสสิต

ค. วรรณะ ง. พฤทธิ์

๑๕. คำว่า นิสสิต ในเรื่องอักขรวิธี มีความหมายตรงกับข้อใด ?

ก. อักษร ข. สระ

ค. พยัญชนะ ง. ฐาน – กรณ์

๑๖. สระ อี ตรงกับอักษรโรมัน ในข้อใด ?

ก. e ข. I

ค. a ง. U

๑๗. คำว่า พยัญชนะ มีความหมายตรงกับข้อใด ?

ก. ทำความหมายให้ปรากฏชัดเจนขึ้น ข. ไม่ต้องอาศัยสระก็ออกเสียงได้

ค. อักษรที่ทำให้เกิดความเข้าใจ ง. ถูกทุกข้อ

๑๘. พยัญชนะในภาษาบาลี มีกี่ตัว ?

ก. ๔๔ ตัว ข. ๔๑ ตัว

ค. ๓๓ ตัว ง. ๒๕ ตัว

๑๙. พยัญชนะต่อไปนี้ ตัวใดเป็นพยัญชนะวรรค ?

ก. ย ข. ร

ค. ฑ ง. ฬ

๒๐. พยัญชนะต่อไปนี้ ตัวใดเป็นพยัญชนะอวรรค ?

ก. ว ข. ฆ

ค. น ง. ม

๒๑. พยัญชนะที่สุดวรรค คือพยัญชนะในข้อใด ?

ก. จ ข. ฐ

ค. ธ ง. ณ

๒๒. จ ตรงกับอักษรโรมัน ในข้อใด ?

ก. ja ข. Ca

ค. cha ง. Jha

๒๓. มุทธชา เป็นฐานของอักขระในข้อใด ?

ก. อ อา ก ข ค ฆ ง ห ข. อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย

ค. ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ ง. ต ถ ท ธ น ล ส

๒๔. อักขระที่เกิดที่คอและเพดาน ได้แก่อักขระในข้อใด ?

ก. อ อา ข. อิ อี

ค. โอ ง. เอ

๒๕. พยัญชนะในวรรคทั้ง ๕ นั้น พยัญชนะในข้อใด ซ้อนหน้าตัวเองได้ ?

ก. ก ฏ ข. ข ฉ

ค. ฆ ฌ ง. ธ ง

๒๖. พยัญชนะวรรคที่ออกเสียงเป็น อโฆสะ (ไม่ก้อง) ได้แก่พยัญชนะในข้อใด ?

ก. พยัญชนะตัวที่ ๑,๓ ข. พยัญชนะตัวที่ ๑,๒

ค. พยัญชนะตัวที่ ๓,๔ ง. พยัญชนะตัวที่ ๒,๓

๒๗. พยัญชนะวรรคที่ออกเสียงเป็น โฆสะ (ก้อง) ได้แก่พยัญชนะวรรคในข้อใด ?

ก. พยัญชนะตัวที่ ๑,๒ ข. พยัญชนะตัวที่ ๒,๓

ค พยัญชนะตัวที่ ๓,๔ ง. พยัญชนะตัวที่ ๒,๔

๒๘. สิถิล คือพยัญชนะที่ออกเสียงเบา ได้แก่พยัญชนะวรรคในข้อใด ?

ก. ตัวที่ ๑,๒,๓ ข. ตัวที่ ๒,๔

ค. ตัวที่ ๒,๓,๔ ง. ตัวที่ ๑,๓,๕

๒๙. ธนิต คือพยัญชนะที่ออกเสียงหนัก ได้แก่พยัญชนะวรรคในข้อใด ?

ก. ตัวที่ ๒,๔ ข. ตัวที่ ๑,๓

ค. ตัวที่ ๓,๔ ง. ตัวที่ ๓,๔,๕

๓๐. ข้อใด เป็นความหมายของคำว่า สนธิ ในวิชาแต่งแปลบาลี ?

ก. การเชื่อมบทกับบทเข้าด้วยกัน ข. การต่อศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป

ค. การต่อหรือเชื่อมอักขระเข้าด้วยกัน ง. ถูกทุกข้อ

๓๑. สนธิ มีกี่ชนิด ?

ก. ๓ ชนิด ข. ๔ ชนิด

ค. ๖ ชนิด ง. ๘ ชนิด

๓๒. เครื่องมือในการทำสนธิ (สนธิกิริโยปกรณ์) มีกี่อย่าง ?

ก. ๔ อย่าง ข. ๕ อย่าง

ค. ๗ อย่าง ง. ๘ อย่าง

๓๓. คำว่า วิกาโร ในเรื่องสนธิกิริโยปกรณ์ นั้น หมายถึงข้อใด ?

ก. การแปลง ข. การทำสระให้ห้ผิดจากเดิม

ค. การลงอักษรใหม่ ง. การซ้อนพยัญชนะ

๓๔. บทว่า “ สทฺธีธ ” มาจากการทำสนธิในข้อใด ?

ก. สทฺ+ธีธ ข. สทฺธี+ธ

ค.สทฺธา+อิธ ง. สทฺธิ+ธ

๓๕. บทว่า “ ยสฺสินฺทฺริยานิ ” มาจากการทำสนธิในข้อใด ?

ก. ยสฺส+อินฺทฺริยานิ ข. ยสฺสินฺ+ทฺริยานิ

ค. ยสฺสินฺทฺริ+ยานิ ง. ยสฺ+สินฺทริยานิ

๓๖. บทว่า “ วิญฺญูหีติ ” มาจากการทำสนธิในข้อใด ?

ก. วิญฺ+ญูหีติ ข. วิญฺญูหิ+อิติ

ค. วิญฺญูห+อิติ ง. วิญฺญูหิ+อิติ

๓๗. พยัญชนะสนธิ ใช้สนธิกิริโยปกรณ์กี่อย่าง ?

ก. ๔ อย่าง ข. ๕ อย่าง

ค. ๗ อย่าง ง. ๘ อย่าง

๓๘. บทว่า “ เอวํส ” สำเร็จรูปมาจากการทำสนธิในข้อใด ?

ก. เอ+วํส ข. เอวํ+ส

ค. เอวํ+อสฺส ง. เอว+อำส

๓๙. บทว่า “ อธิฏฺฐานำ ” สำเร็จรูปมาจากการทำสนธิในข้อใด ?

ก. อธิ+ฐานำ ข. อธิฏ+ฐานำ

ค. อ+ธิ+ฐานำ ง. อธิฏฺฐา+นำ

๔๐. บทว่า “ อิจฺเจวำ ” สำเร็จรูปมาจากการทำสนธิในข้อใด ?

ก. อิจ+เจวำ ข. อิติ+เอวำ

ค. อิจฺจ+เอวำ ง. อิติ+เจวำ

๔๑. นิคคหิตสนธิ ใช้สนธิกิริโยปกรณ์กี่อย่าง ?

ก. ๒ อย่าง ข. ๓ อย่าง

ค. ๔ อย่าง ง. ๕ อย่าง

๔๒. บทว่า “ **พุทฺธานสาสนํ** ” ใช้สนธิกิริโยปกรณ์ ในข้อใด ?

ก. โลโป ลบ ข. อาเทโส แปลง

ค. อาคโม ลงอักษรใหม่ ง. ปกติ ปรกติ

๔๓. บทว่า “ **อลงฺกโต** ” ใช้วิธีต่อตามข้อใด ?

ก. โลโป ลบ ข. อาคโม ลงอักษรใหม่

ค. รสฺสํ ทำสระให้สั้น ง. อาเทโส แปลง

๔๔. บทว่า “ **อวํสิโร** ” มาจากวิธีต่อตามข้อใด ?

ก. อวํ+สิโร ข. อว+สิโร

ค. อ+วํสิโร ง. อวํสิ+โร

๔๕. **วจีวิภาค** แปลว่าอะไร ?

ก. ส่วนแห่งคำพูด ข. การแบ่งคำพูด

ค. การเปล่งเสียงพูด ง. ข้อ ก. และ ข. ถูก

๔๖. **นามศัพท์**ในภาษาบาลี แบ่งออกเป็นกี่ประเภท ?

ก. ๔ ปะเภท ข. ๓ ประเภท

ค. ๒ ประเภท ง. ๕ ประเภท

๔๗. **นามนาม** หมายถึงคำพูดเช่นไร ?

ก. ใช้เรียกชื่อ คน,สัตว์ ฯลฯ ข. ใช้บอกลักษณะของนามนาม

ค. ใช้แทนชื่อ คน,สัตว์ ฯลฯ ง. ถูกทุกข้อ

๔๘. **สาธารณนาม** หมายถึงชื่อประเภทใด ?

ก. ชื่อที่ทั่วไปไม่เจาะจง ข. ชื่อที่เจาะจงทั่ว ๆ ไป

ค. ชื่อที่เจาะจงไม่ทั่วไป ง. ชื่อที่ไม่เจาะจงและไม่ทั่วไป

๔๙. **อสาธารณนาม** หมายถึงชื่อประเภทใด ?

ก. ชื่อที่ทั่วไปไม่เจาะจง ข. ชื่อที่ทั้งเจาะจงและไม่ทั่วไป

ค. ชื่อที่ทั้งทั่วไปและเจาะจง ง. ไม่มีข้อถูก

๕๐. ข้อใด เป็นความหมายของคุณนาม ?

ก. นามที่ใช้เรียกชื่อคน ฯ ข. นามที่บอกลักษณะของคน ฯ

ค. นามที่ใช้แทนชื่อนามนาม ง. ถูกทุกข้อ

๕๑. ข้อใด เป็นคุณนามชั้นอติวิเสส ?

ก. ปาปิฏฺโฐ ข. ปณฺฑิตตโม

ค. อติสุนฺทโร ง. ข้อ ก. และ ข. ถูก

๕๒. นามที่ไม่สามารถบอกถึงเพศได้ จัดเป็นลิงค์อะไร ?

ก. อลิงค์ ข. อิตถีลิงค์

ค. นปุงสกลิงค์ ง. ปุงลิงค์

๕๓. บทว่า " **สกฺกาเรน** " ในคำบูชาพระนั้น ประกอบด้วยลิงค์,วจนะ,วิภัตติ ในข้อใด ?

ก. ปุงลิงค์,เอกวจนะ,ตติยาวิภัตติ ข. นปุงสกลิงค์,เอกวจนะ,ตติยาวิภัตติ

ค. อิตถีลิงค์,เอกวจนะ,ทุติยาวิภัตติ ง. ปุงลิงค์,พหุวจนะ,ทุติยาวิภัตติ

๕๔. บทว่า " **พุทฺธ** " ในคำว่า พุทฺธ ปูเชมิ นั้น เป็น ลิงค์,วจนะ, วิภัตติ ในข้อใด ?

ก. ปุงลิงค์,เอกวจนะ,ฉัฏฐีวิภัตติ ข. ปุงลิงค์,เอกวจนะ,ทุติยาวิภัตติ

ค. อิตถีลิงค์,เอกวจนะ,ทุติยาวิภัตติ ง. นปุงสกลิงค์,เอกวจนะ,ตติยาวิภัตติ

๕๕. บทว่า " **อตฺตโน** " เป็นลิงค์,วจนะ,วิภัตติ, ในข้อใด ?

ก. ปุงลิงค์,เอกวจนะ,ปฐมาวิภัตติ ข. ปุงลิงค์,เอกวจนะ,ทุติยาวิภัตติ

ค. ปุงลิงค์,เอกวจนะ,ฉัฏฐีวิภัตติ ง. อิตถีลิงค์,เอกวจนะ,ตติยาวิภัตติ

๕๖. บทว่า **ปิตโร** (บิดา) เป็นลิงค์,วจนะ,วิภัตติ ในข้อใด ?

ก. ปุงลิงค์,พหุวจนะ,ปฐมาวิภัตติ ข. ปุงลิงค์,พหุวจนะ,ทุติยาวิภัตติ

ค. ปุงลิงค์,พหุวจนะ,อาลปนวิภัตติ ง. ถูกทุกข้อ

๕๗. ปกติสังขยาจำนวน ๑,๐๐๐ ตรงกับภาษาบาลีว่าอย่างไร ?

ก. สหสฺสำ ข. สตำ

ค. ทสสหสฺสำ ง. สตสหสฺสำ

๕๘. วันทำบุญงานศพที่ว่า "**สตมวาร**" นั้น ตรงกับสังขยาในข้อใด ?

ก. วันที่ ๗, ปูรณสังขยา ข. วันที่ ๑๐๐, ปูรณสังขยา

ค. ๑๐๐ วัน,ปกติสังขยา ง. ๗ วัน , ปกติสังขยา

บรรณานุกรม

๑. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ อักขรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญาภิธาน – สนธิ, กรุงเทพ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๘

๒. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นามและอัพยยศัพท์, กรุงเทพ ฯ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๑

๓. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาตและกิตก์, กรุงเทพ ฯ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๔๒

๔. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ สมาสและตัทธิต, กรุงเทพ ฯ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๔

๕. พระเทพเมธี, ระเบียบแปลไทยเป็นมคธ , โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ ๕๘ เชิงสะพานพุทธ ธนบุรี พ.ศ. ๒๕๐๔

๖. บุญสืบ อินสาร ปธ.๙, พ.ม., ศษ.บ., แนวการเรียนการสอนวิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับปรับปรุงใหม่, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์รุ่งนครการพิมพ์ ๕๔/๒๐๐ หมู่ ๙ ถนนเพชรเกษม เขตภาษีเจริญ พ.ศ.๒๕๔๒

๗. พันเอก สำราญ ก้านพลูกลาง ป.ธ.๙, พ.ม., วิชาบาลีไวยากรณ์ ฉบับแก้ไขปรับปรุงใหม่, หนังสือประกอบการเรียนการสอนวิชาบาลีไวยากรณ์ชั้นสูง หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต ชั้นปีที่ ๒ (ฉบับเย็บเล่ม), พ.ศ.๒๕๕๕
